

PRACTICI FUNERARE BIRITUALE PRELUNGITE ÎN SPAȚIUL CARPATO-DUNĂREAN ÎN SECOLELE V–III A. CHR.

DE

MIRCEA BABEȘ, NICOLAE MIRIȚOIU

Keywords: *Disposal of the dead; Prolonged burial practices; Provisional graves; Cremation; Inhumation; Biritualism; Carpatho-Danubian region; 5th–3rd c. B. C.; Getae; Thracians; Skythians; Agathyrsi.*

Abstract. The excavations carried out by the present authors in the Getic cemeteries at Borosești (Iași County) and Poienești (Vaslui County), dated to the 5th – 3rd c. BC, brought new data concerning funerary practices typical for this period; they consist mainly in the alternative use of inhumation and cremation during prolonged burial practices. Our starting point was the discovery of two funerary structures having the shape and dimensions of inhumation graves as well as grave goods, but lacking bones (at Borosești); at the same time were found graves with cremated bones laid in similarly over dimensioned pits, i.e. pits which had the sizes of inhumation graves (at Borosești, and especially at Poienești). This phenomenon is widely distributed, from Dniester (Nistru, Dnestr) to Tisza (Tisa) River; it is most clearly attested in the cemeteries from Slobozia-Onești, Stelnica, Zimnicea, Fântânele, Telița, Murighiol, Băița, Olteni (Romania), Dănceni and Pîrjolteni (Moldovan Republic), Szentes-Vekerzug and Tápiószéle (Hungary). In these authors opinion, the large grave pits served initially as „provisional graves”; after some time, the corpses were exhumed and cremated, the cremated bones being afterwards either laid back in the initial pits or put in other places. When the latter was the case, in the former „provisional graves” – considered by some authors „cenotaphs” –, one can find remains of grave goods, but no bones. The outfit of the funerary structures with wood, stone and clay (e.g. at Dănceni, Zimnicea, Olteni, etc.) shows that they were accessible for the duration of the prolonged funerary practices, thus allowing for repeated ceremonies and ritual acts to take place at/in the graves. The existence of biritual, prolonged funerary practices is also attested by the ethnography of indigenous populations, both recent and contemporary.

Cercetările de teren întreprinse de autorii acestui studiu în ultimele patru decenii în Moldova Centrală, având ca obiect principal de studiu monumentele culturii germanice de tip Poienești-Lukașevka (secolele II–I a. Chr.)¹, au prilejuit, de asemenea, descoperirea unor necropole mai vechi, databile în secolele V–III a. Chr. și atribuite îndeobște populației autohtone a geților. În două dintre aceste situri, la Borosești, jud. Iași, și la Poienești, jud. Vaslui, este vorba de săpături de lungă durată și de caracter exhaustiv, cu rezultate consistente, în timp ce în cel de al treilea caz, la Buhăiești, jud. Vaslui, avem de-a face doar cu descoperiri fortuite și periegeze ocazionale². Aceste descoperiri au avut darul de a spori cu aproape 50 numărul mormintelor getice timpurii

¹ M. Babeș, *Die Poienești-Lukaševka-Kultur. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte im Raum östlich der Karpaten in den letzten Jahrhunderten vor Christi Geburt*, Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde, Bd. 30, Bonn, 1993.

² La Buhăiești în 1954 și 1975 au fost descoperite întâmplător două morminte Poienești-Lukașevka, publicate de D. Gh. Teodor (*O necropolă La Tène la Buhăiești-Negrești*, în *SCȘIași, istorie*, 8, 1957, p. 339–342) și de colecționarul local N. Ciubotaru (*Cercetări arheologice de suprafață în comuna Vulturești (jud. Vaslui)*, în *ActaMM*, 5–6, 1983–1984, p. 355 și fig. 10/1–4). În 1982, cu prilejul unei periegeze, am putut culege de la suprafață resturi dintr-un al treilea mormânt bastarn, precum și din două morminte getice de incinerare în urnă. Aceeași succesiune getic-bastarnic este de presupus și în așezarea identificată de noi la 100–200 m nord de necropolă (M. Babeș, *op. cit.*, p. 194 și pl. 45/1–2; 53/5; idem, *EAIVR*, 1, 1994, p. 221, s.v. *Buhăiești*).

din Moldova, puțin numeroase de altfel, atunci ca și acum, dar mai ales de a constitui punctul de pornire al unei discuții speciale, respectiv al unei ipoteze originale privind practicarea simultană a incinerăției și înhumăției în spațiul mai larg carpato-dunărean la sfârșitul primei și la începutul celei de-a doua epoci a fierului³. După aproape zece ani de reflexie și de acumulare a unor noi descoperiri semnificative, o expunere pe larg a problemei ne apare azi a fi în egală măsură necesară și justificată. Este normal ca ea să înceapă cu prezentarea descoperirilor noastre, încă inedite, care se află la originea acestei ipoteze.

1. Borosești, com. Scânteia, jud. Iași. Săpăturile întreprinse în anii 1968–1978 în punctul „Pe lesă” au permis sondarea unei așezări și dezvelirea integrală a necropolei bastarne învecinate, care a livrat 150 de morminte (M. 1 – M. 150) aparținând fazelor I–II ale culturii Poienești-Lukașevka⁴. În același spațiu al necropolei (suprafața săpată măsurând 2550 m.p.) au mai fost descoperite cinci alte structuri funerare de caracter net diferit, pe care le-am atribuit unei mici necropole getice anterioare, databile în secolele IV–III a. Chr. (fig. 1). Situația avea o deplină corespondență în așezare, unde, pe lângă 5 locuințe de suprafață și 7 gropi atribuite locuirii bastarne, au fost descoperite și câteva gropi cu ceramică exclusiv getică timpurie.

Cele cinci complexe funerare pre-bastarne (M. I–V, vezi Anexa I, p. 130–131) pot fi clasificate în trei tipuri, dintre care primele două sunt deja bine cunoscute în necropolele contemporane din spațiul getic:

– *Tipul I:* morminte de incinerăție în urnă cu capac (**M. III**, intact, și **M. IV**, deranjat și parțial distrus). Urnele și capacele sunt modelate de mână, într-o manieră și cu forme tipice pentru ceramica băstinașă, getică [fig. 3; 6; 8/4, 6];

– *Tipul II:* mormânt de incinerăție (**M. V**) cu groapă rectangulară mare, de dimensiunile unui mormânt de înhumăție (2,15×1,05 m). Resturile cinerare au fost depuse în centru, formând un „pachet” concentrat, de 12×12 cm, gros de 10 cm, în timp ce cele trei vase de ofrandă, dintre care două răsturnate (unul fiind spart *in situ*), se aflau la extremitățile marii gropi. Trebuie notat că atât osemintele, cât și vasele, nu zăceau direct pe fundul gropii, aflat la – 0,73 m, ci cu 10–20 cm mai sus, în umplutură. Groapa era orientată NNV 6100 – SSE 2900 [fig. 2 jos; 7; 8/5];

– *Tipul III:* reprezentat prin structurile numite **M. I** [fig. 2 sus; 4; 8/1–2] și **M. II** [fig. 2 mijloc; 5; 8/3], cu particularități neșemnalate până acum în alte necropole din aceeași epocă. Este vorba de două gropi de formă ovală-alungită, de mari dimensiuni (2,10×0,75 m și 2,00×0,75 m), comparabile cu cele ale mormântului de incinerăție de tip II (**M. V**). Orientarea lor este, de altfel, aproximativ aceeași: NNE 400 – SSV 3600 (**M. I**), respectiv NNV 6200 – SSE 3000 (**M. II**). Spre deosebire însă de **M. V**, în cele două gropi nu s-a găsit nici o urmă de oseminte, nici incinerate, nici înhumate. În schimb, s-au descoperit mai multe vase getice: 6 în **M. I** [fig. 4/1–6] și 5 în **M. II** [fig. 5/1–4], răspândite fără nici o ordine în umplutură, uneori răsturnate sau sparte, plasate mai ales spre extremitățile gropilor. În plus, în **M. I** au fost descoperite două mărgeli [fig. 4/7–8], iar în **M. II**, spre extremitatea sa de sud, pe fundul gropii, o placă de gresie de 32×17×2 cm („rășniță”) și un cuțit de fier cu plăsele de os, de tip scitic [fig. 5/5; 8/3]. Prezența acestor piese, care par a constitui componente de inventar funerar, în gropi din care lipsesc cu desăvârșire resturile umane, părea să indice că **M. I** și **M. II** ar fi reprezentat înmormântări simbolice – cenotafuri.

Cu toate acestea, poziția dezordonată și starea fragmentară a celor mai multe dintre vasele de ofrandă arată că cele două gropi au fost redeschise în antichitate și anume, credem noi, nu pentru a fi prădate (căci inventarul a rămas pe loc), ci, cel mai probabil, pentru exhumarea resturilor defuncțiilor depuși acolo inițial, astăzi dispărute. Dacă ar fi fost vorba de resturile unor cadavre incinerate (cum este cazul în **M. V**), după o asemenea intervenție în gropi ar fi trebuit să se mai găsească cel puțin câteva oase calcinate rătăcite. Cum nu aceasta este situația, având în vedere forma și dimensiunile acestor gropi, se poate presupune că inițial în ele au fost depuse cadavre complete, orientate N–S sau S–N, împreună cu inventarul lor funerar. Se poate, de

³ M. Babeș a prezentat această ipoteză, într-o primă formă, în comunicarea de la cel de-al IV-lea *Colocviu internațional de arheologie funerară* de la Tulcea din mai 2000. Am reluat această discuție la cel de-al XIV-lea *Congres UISPP de la Liège*, din septembrie 2001 (M. Babeș, *Pratiques funéraires birituelles prolongées chez les Gètes du Bas-Danube (V^e–IIIe s. av. J.-C.)*, în *XIVe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques. Pré-Actes*, Liège, 2001, p. 295–296), comunicare pe care am susținut-o și în fața colegilor din Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, în decembrie 2002. Nici una dintre comunicările în cauză nu a fost publicată integral.

⁴ Materialele bastarne au fost în mare măsură valorificate în monografia acestei culturi; cf. M. Babeș, *op. cit.*, p. 34–52, cu fig. 8, 10–14, 16; p. 134–139 și fig. 36–39; p. 183–192; pl. 1–20, 53/1–2 și 54–55; idem, în *EAIVR*, 1, 1994, p. 196–197 (s.v. *Borosești*); *ibidem*, 3, 2000, p. 136 și fig. 62 (s.v. *mormânt*). La cercetările de la Borosești din anii 1974–1978, atât în activitatea de teren, condusă de M. Babeș, cât și prin studiul de laborator de specialitate, o contribuție importantă a fost adusă de antropologul dr. Nicolae Mirițoiu, autorul expertizei anexate (Anexa II, *infra.*, p. 131–132).

asemenea, presupune că după un timp relativ scurt (evident înainte de descompunerea completă a ligamentelor și a părților moi, care poate dura între câteva luni și un an), aceste cadavre au fost exhumate pentru a suferi un nou tratament funerar și pentru a fi depuse finalmente în alt loc. În cazul concret de la Borosești ne-am putea închipui că, după înhumarea lor temporară în **M. I** și **M. II**, cadavrele vor fi fost incinerate și eventual depuse în urne, cum ar fi cele înregistrate de noi ca **M. III** și **M. IV**. Pe linia aceleiași judecăți ipotetice, s-ar putea de asemenea presupune că în cazul **M. V** corpul defunctului a fost înhumat temporar în aceeași groapă în care – după exhumare și incinerare – resturile sale calcinate aveau să fie îngropate definitiv. Dimensiunile mari ale acestei gropi, bulversarea vaselor de ofrandă (două din trei erau răsturnate, unul era spart), ca și poziția lor și a pachetului de oase calcinate cu 10–20 cm deasupra fundului gropii, în umplutură, sunt tot atâtea argumente semnificative în favoarea acestei ipoteze⁵.

2. Poienești, jud. Vaslui. În situl „Măgura”, din extremitatea *Dealului Teilor*, săpăturile întreprinse de Radu Vulpe în anul 1949 au dus la descoperirea a două morminte getice care erau evident mai vechi decât necropola eponimă a culturii Poienești-Lukașevka, atribuită bastarnilor (la acea dată 55 de morminte)⁶. Săpăturile noastre îndelungate, din anii 1979–2000, efectuate în colaborare cu Muzeul Județean Vaslui și cu participarea unui important număr de tineri arheologi⁷, au dus în final la epuizarea necropolei bastarne (total 275 morminte)⁸ și la dezvelirea de asemenea integrală a unei veritabile necropole getice de incinerare, datată în mare în secolele V–III a. Chr., care cuprindea 42 de morminte (fig. 11). În afară de mult-discutatul „mormânt-cuptor” (*infra*, p. 106), este vorba de 10 morminte de incinerare în urnă și de 31 morminte de incinerare cu oasele calcinate depuse direct în groapă. Atunci când au putut fi bine observate, acestea din urmă s-au dovedit a fi de formă alungită, rectangulară sau ovală, și aveau dimensiuni mari. Într-adevăr, cca 20 de morminte aveau lungimi de la 1,50 la 2,35 m, iar trei chiar ajungeau la 2,80–2,90 m, în timp ce lățimea lor varia între 0,75 și 1,25 m. O astfel de groapă, care ar fi putut adăposti fără probleme un corp înhumat, era flagrant supradimensionată pentru oasele rezultate din incinerarea defunctului și pentru inventarul relativ modest destinat a-l însoți în viața de apoi (fig. 12). Piese de inventar au apărut doar în 17 dintre cele 31 morminte în discuție; este vorba de armament (pumnale-akinakai, vârfuri de săgeți), ustensile casnice (cuțitașe), podoabe (mărgel, butoni, brățări) și, doar în șase cazuri, de recipiente ceramice (de la 1 la 6, uneori sparte). Într-un singur mormânt (**M. 1045**, fig. 12 jos, stânga) a fost depusă o placă de piatră, cu dimensiunile de 30×25 cm, probabil o rășniță primitivă. Oasele calcinate, amestecate cu obiectele mărunte de inventar, au fost depuse mai mult sau mai puțin grupat direct pe fundul plat sau ușor albiat al gropii, în mijloc sau excentric, ocupând o pătrime sau o treime, cel mult o jumătate din suprafața acesteia.

Așa cum am presupus pentru **M. V** de la Borosești, se pare că și în mormintele cu gropi mari de la Poienești, inițial, cadavrele au fost înhumate temporar, uneori însoțite de vase de ofrandă depuse la cap sau/și la picioare; ulterior ele au putut fi exhumate și incinerate, iar resturile lor adăpostite în aceleași gropi.

⁵ În chip rezumativ M. Babeș a formulat această ipoteză în *EAIVR*, 3, 2000, p. 134 (s.v. *mormânt*). Informațiile și interpretarea noastră a situației de la Borosești sunt citate de T. Arnăuț, *Vestigii ale sec. VII–III a. Chr. în spațiul de la răsărit de Carpați*, Chișinău, 2003, p. 190.

⁶ Este vorba de așa-zisul „mormânt-cuptor”, cu akinakes și cu 14 vârfuri de săgeată „scitice”, și de mormântul de incinerare în groapă **M. 307**, cu pumnal de fier, precum și de unele „elemente răzlețe”, de aspect „relativ arhaic”, atribuite unei așezări getice pre-bastarne, dar provenind probabil, de asemenea, din morminte; cf. R. Vulpe, *Săpăturile dela Poienești din 1949*, în *Materiale*, 1, 1953, p. 277–280 (cu fig. 58–61), p. 312–315 (cu fig. 97–99), 400–401 (cu fig. 307), 419–420 și 490–491. Cifra de „șase morminte getice” avansată de Silvia Teodor (*Săpăturile de la Cucorani, jud. Botoșani*, în *ArhMold*, 8, 1975, p. 138–139 și nota 44) nu se regăsește în publicația lui R. Vulpe, care vorbea de „două cimitire principale succesive, din La Tène și din secolele III–IV e.n.”, dar separa mormântul-cuptor și **M. 307**, dateate „cca secolele IV–III în. e.n.”, de prima necropolă, cea bastarnă, ajungând să distingă „printre descoperirile noastre funerare nu mai puțin de trei faze cronologice” (*op. cit.*, p. 466). Astfel, ținând seama și de rezultatele cercetărilor mai noi, discutate aici, teza contemporaneității mormintelor getice și bastarne de la Poienești, respectiv a caracterului mixt al necropolelor de tip Poienești-Lukașevka, dovedind chipurile „amestecul etnic geto-bastarnic”, promovată de autoarea citată, ar trebui definitiv înlăturată.

⁷ Ținem să mulțumim pentru contribuția adusă în perioade diferite pe șantierul Poienești colegelor și colegilor Magda Mantu-Lazarovici, Ruxandra Alaiba, Elvira Safta, Tamalia Marin, Margareta Arsenescu, Liana Oța, Corina Ursache, Daniel Spânu, Dragoș Măndescu, Andrei Soficaru, Silviu Oța, Florin Petrescu. Se cuvine să omagiem aici memoria lui Ioan Mancaș, vechi muzeograf și, din 1998, directorul Muzeului Județean „Ștefan cel Mare” din Vaslui, recent dispărut dintre noi, care de-a lungul multor ani a sprijinit din toate puterile sale mersul înainte al cercetărilor de la Poienești.

⁸ M. Babeș, *op. cit.*, p. 33–48, cu fig. 9, 11–12, 17; p. 131–134 cu fig. 32–35; p. 208–213 și pl. 32–38, 53/3–4 și 56; idem, *EAIVR*, 3, 2000, p. 337–340, s.v. *Poienești*.

Redeschiderea gropii inițiale după un răgaz de timp ar putea explica unele fapte constatate de noi în cursul săpăturilor: dimensiunile mari ale excavației, abateri de la forma regulată a gropii, uneori vătămarea vaselor de ofrandă (de ex. M. 1045 și 1389; fig. 12 jos). La Poienești nu există structuri de felul M. I și M. II de la Borosești, ceea ce ar însemna ca aici gropile mari folosite pentru înhumarea temporară a cadavrelor vor fi devenit întotdeauna locul de depunere finală a resturilor cinerare.

Cele zece morminte de incinerare în urnă de la Poienești conțin ceramică de tip getic (urne și capace), iar în patru cazuri și inventar metalic (un mormânt cu akinakes, două cu vârfuri de săgeți și unul cu un cuțitaș) dovedind fără dubiu contemporaneitatea lor cu mormintele de incinerare în groapă discutate mai sus. În cazul mormintelor cu urne nu se poate face însă nici o supoziție privind derularea procesului funerar. În fapt, și în acest caz, este posibil ca înainte de incinerare cadavrele să fi fost păstrate o vreme în afara necropolei (îngropate sau pur și simplu expuse în așezare sau în alt loc), după cum este în egală măsură posibil ca ele să fi fost incinerate imediat după deces. Această din urmă ipoteză pare mai probabilă în cazul indivizilor decedați „departe de casă”, în condiții care făceau necesare transportul și păstrarea până la locul și momentul înmormântării finale, într-o urnă, în necropola comunității respective.

În sfârșit, la Poienești, în 1949, a fost documentat în chip excepțional și un al treilea tip funerar, cu totul ieșit din comun. Este vorba de așa-numitul „mormânt-cuptor”, interpretat de Radu Vulpe ca reprezentând o „cremație pe loc”, practică într-un cuptor cu diametrul de 2,30 m, „căptușit cu un perete probabil emisferic de vălătuci amestecați cu paie”, special clădit în acest scop⁹. Însă, așa cum rezultă din publicația originală, ca și din unele observații făcute de noi la redeschiderea acestei săpături în 1988, arderea vetrei așa-zisului cuptor, pe care s-a aflat un strat subțire de cărbune și puțină cenușă, a fost relativ slabă, iar scheletul (lung de 1,70 m), deși influențat de foc, și-a conservat *in situ* ordinea anatomică, oasele păstrându-și „consistența, formele și dimensiunile”; de aici constatarea lui Vulpe că „incinerarea nu a fost desăvârșită”¹⁰. După părerea noastră, aici nu este vorba de un cuptor, respectiv de o instalație de incinerare, ci mai curând de o cameră funerară cu structură de lemn, în care inițial s-a săvârșit înhumarea unui personaj de seamă (războinic) și care ulterior a fost incendiată; ca urmare, vălătucii de lut ce constituiau „căptușeala pereților” s-au înroșit și s-au întărit, păstrând urme ale eșafodajului de lemn (urme de pari), iar focul a putut acționa direct, nu însă foarte intens, asupra resturilor unui cadavru în stare avansată de descompunere sau chiar în stare de schelet.

Motivația diferitelor tipuri de comportament funerar descrise mai sus este greu de pătruns în prezent. Pentru început, importantă este însă constatarea și reconstituirea ipotetică a unor practici rituale care nu au reținut până acum în deajuns atenția cercetătorilor și pentru care descoperirile de la Borosești și Poienești aduc un plus considerabil de documentare. Ținând seama și de alte descoperiri funerare contemporane din spațiul înconjurător, precum și de sugestiile oferite de studiile etnologice, la care ne vom referi mai departe, observațiile noastre ar putea fi preliminar astfel formulate:

1. În mormântarea pare a cunoaște mai multe etape (înhumare, exhumare, incinerare, depunere finală), care se derulează de-a lungul unei perioade mai mult sau mai puțin îndelungate. Putem deci presupune că, în anumite cazuri, nu avem de-a face cu înmormântarea într-un singur act, ci cu una desfășurată în mai multe etape distincte, decalate în timp. Ca urmare, tratamentul funerar al decedatului este prelungit, iar finalizarea sa intenționat întârziată. Ar fi deci vorba despre ceea ce specialiștii au definit de mai bine de un secol drept „în mormântare în mai multe etape” (în limba germană *mehrstufige Bestattung*), respectiv „în mormântare prelungită” sau „în mormântare întârziată” (*verzögerte Bestattung*), pentru care atestările etnologice sunt demult cunoscute și înregistrate în literatura de specialitate, în timp ce acelea arheologice rămân încă incerte, rare și, în general, au fost trecute cu vederea¹¹.

2. Practica funerară poate implica pentru unul și același individ decedat, de manieră succesivă, cele două rituri principale: înhumarea și incinerarea. Înhumarea reprezintă ritul primar, practicat acum temporar, în timp ce incinerarea constituie tratamentul final, cu care se încheie procesul funerar. Este deci vorba de un fel de

⁹ R. Vulpe, *op.cit.*, p. 312–315, 466, 474.

¹⁰ *Ibidem*, p. 312–313 și fig. 97. Autorul ne oferă o reconstituire neconvingătoare, puțin naivă, a amenajării mormântului: „S-a săpat o groapă potrivit de mare, s-a construit cuptorul, a fost apoi încălzit intens și, după ce a fost curățat de cenușă și cărbuni, s-a introdus cadavru în îndemănare pe vatra încinsă, cu ajutorul unor unelte potrivite, și a fost lăsat să se consume pe încetul la dogoarea căldurii. Apoi, după ce cuptorul s-a răcit, totul a fost astupat cu țărână”. Lipssește o fotografie și un profil al „cuptorului”, iar scheletul din fig. 97 este unul „de manual”, cu brațele îndoite și mâinile depuse pe bazin, deși în text se vorbește de „brațele întinse pe lângă solduri”.

¹¹ R. Meyer-Orlac, *Mensch und Tod: Archäologischer Befund – Grenzen der Interpretation*, Klaus Renner Verlag, Hohenschäftlarn, 1982, p. 123–143, 155–178; vezi *infra* p. 126).

biritualism, în care cele două rituri nu se exclud, ci se completează și se aplică în cadrul unor etape succesive, distincte, ale înmormântării.

*

În căutarea analogiilor pentru practicile funerare neobișnuite discutate aici trebuie început cu spațiul imediat înconjurător al Moldovei, unde pentru secolele V–III a. Chr. sunt cunoscute doar câteva mici cimitire de incinerare. Analogia cea mai apropiată o întâlnim la **Onești-Slobozia**, jud. Bacău, unde în 1962–1963 a fost descoperită și parțial cercetată o astfel de necropolă, la acea dată deja puternic afectată de eroziunea și alunecarea terenului¹². Condițiile precare ale descoperirii explică în bună măsură imprecizia descrierii și clasificării celor 11 morminte descoperite de C. Buzdugan¹³. Cu toate acestea, cele două tipuri funerare distincte, prezente – mormintele de incinerare în urnă și cele cu oasele calcinate depuse direct în gropi de mari dimensiuni – au putut fi în chip net documentate. Pentru discuția de față importante sunt mormintele celui de-al doilea tip, având gropi rectangulare cu lungimea de 2,20–2,50 m și lățimea de 0,80–1,00 m. În M. II (2,20×1,00 m), vasele de ofrandă, impropriu denumite „urnă” și „capac” (o oală în poziție înclinată și o strachină așezată cu gura în jos), se aflau la extremitățile opuse ale gropii; oasele calcinate și piesele mărunte de inventar ar fi fost depuse pe fundul gropii, între cele două vase. Și în M. V (2,40×0,80 m) oasele calcinate au fost depuse „direct în groapă”, împreună cu inventarul mărunț (cuțitaș de fier, cca 150 vârfuri de săgeată din bronz), însă aici cele două vase de ofrandă se aflau unul lângă celălalt (nu se spune însă în ce parte a gropii). În sfârșit, ca și în M. II, în M. IX cele două vase sunt așezate la extremitățile gropii (2,50×0,80 m): cea din capul de sud era folosită într-adevăr ca urnă, conținând oase calcinate și piese de inventar, iar cealaltă era așezată înclinat lângă oasele calcinate depuse direct în groapă¹⁴. În ciuda incertitudinilor semnalate, se poate afirma că la Onești au existat cel puțin trei morminte cu depunerea resturilor cremației, a inventarului și a vaselor de ofrandă în gropi care, judecând după dimensiuni, au putut adăposti inițial, înainte de incinerare, trupurile celor decedați.

Situația necropolei getice de la **Strahotin**, jud. Botoșani, cu 26 morminte de incinerare până nu demult cea mai mare din Moldova, nu este din păcate mai bine documentată, dimpotrivă. Pentru primele 18 morminte, salvate în 1981–1982, dispunem de un raport din care rezultă că 16 ar fi fost „morminte plane de incinerare în urne” și doar două erau cu „resturile cinerare depuse direct pe fundul gropii” (M. 8 și M. 19)¹⁵. Lipsa planurilor de detaliu și a fotografiilor de complexe *in situ*, ca și imprecizia descrierilor din catalog ne îndeamnă să luăm aceste cifre cu prudență. În fapt, în cazul mormintelor M. 1, 2, 7, 9, 11, 16, 17 și 18 în text nu se menționează în chip expres prezența oaselor calcinate în vasele presupuse a fi „urne”. În M. 12 și M. 13 olăria este reprezentată doar prin fragmente, în timp ce în M. 1, 2, 5, 10, 15, 16, 17 și 18 numărul vaselor întregi sau fragmentare este de 3–5, mai mult deci decât perechea standard „urnă-capac”. În M. 6 se aflau chiar 6 vase grupate, unele lipite între ele, dintre care 4 conțineau oase calcinate și unele piese de inventar (săgeți, cuțitașe, perle). Acesta este de altfel și singurul mormânt la care autorul săpăturii a putut observa

¹² C. Buzdugan, *Necropola getică de la Slobozia*, în *Carpica*, 1, 1968, p. 77–94; idem, *Necropola getică de la Slobozia – orașul Gheorghe Gheorghiu-Dej*, în *Sesiunea de comunicări științifice a muzeelor de istorie, decembrie 1964*, vol. I, București, 1971, p. 232–242 (variantă mai veche, fără catalog, a articolului din *Carpica*, 1).

¹³ Deși planul publicat în *Carpica*, 1, fig. 1, indică o săpătură amplă și sistematică, avem a regreta lipsa oricărui plan, profil sau fotografie de mormânt *in situ*. Regretabilă este și confuzia terminologică făcută de autor atunci când numește „urnă” sau „capac” vase care în mormintele respective nu aveau această funcțiune, ci au reprezentat vase de transport sau de ofrandă. Doar în cazul M. IX aflăm că groapa era orientată N–S.

¹⁴ În lipsa unui studiu antropologic este evident imposibil de stabilit dacă M. IX este un mormânt dublu sau dacă este vorba de oasele unuia și aceluiași individ. Carența, practic lipsa determinărilor antropologice pentru osemintele din mormintele acestei vremi reprezintă un handicap de nebiruit pentru toate studiile de arheologie funerară, atât în România, cât și în țările vecine.

¹⁵ P. Șadurschi, *Necropola getică de la Strahotin-Dângenii, jud. Botoșani*, în *Materiale. A XVII-a Sesiune anuală de rapoarte (Ploiești, 1983)*, partea I, București, 1992, p. 173–185. Nu este exclus ca „rămășițele unui mormânt de înhumare răvășit” (M. 14) să aparțină aceleiași necropole, dar este mai probabilă legătura cu cele două morminte sarmatice descoperite ulterior, menționate în *Cronica cercetărilor arheologice 1983–1992*, București, 1997, p. 104–105. Din păcate, această *Cronică* nu oferă nici o informație concretă despre cele opt morminte getice cercetate în anii 1983–1988.

„groapa de formă ovală”, cu dimensiunile de 1,50×0,90 m¹⁶. Am putea reconstitui o groapă similară și în cazul M. 7 – M. 8, presupunând că „urna” din M. 7 (vas-clopot fără oase calcinate) este de fapt un vas de ofrandă ce aparține de M. 8, situat doar la un metru depărtare, cu oasele calcinate depuse pe fundul gropii, la aceeași adâncime de 0,50 m¹⁷. În cele din urmă, analiza critică a publicațiilor citate justifică bănuiala că la Strahotin numărul mormintelor de incinerare cu oasele depuse direct în groapă va fi fost mai mare decât cel indicat de autorul săpăturilor (1–2 din 26).

În Basarabia, necropola getică de la **Hansca-Lutărie**, datată în secolele IV–III a. Chr., este aceea care a livrat cel mai mare număr de înmormântări (cca 70), dar, din păcate, în lipsa unei publicații monografice finale, din diferitele rapoarte parțiale și din unele lucrări de sinteză ale autorului săpăturilor, I. Niculiță, rezultă date și informații contradictorii. Descoperită în anul 1964¹⁸, această necropolă livrase până în 1969 (pe o suprafață săpată de 1106 mp) un număr de 44 morminte, dintre care 35 de incinerare: 22 în urne, 5 cu oasele calcinate depuse direct în groapă, 6 cu oasele calcinate depuse (se înțelege, direct în groapă) împreună cu fragmente ceramice aglomerate, și două cenotafuri. Lor li se adăugau 9 morminte de înhumare: un schelet în poziție întinsă și două chircite (toate cu capul spre NV) și șase puternic deranjate, respectiv distruse¹⁹. La încheierea săpăturilor, anterior anului 1977, în cartea sa dedicată geților dintre Nistru și Carpați, I. Niculiță vorbea de un total de 68 morminte descoperite pe o suprafață de 1860 m. p.²⁰. Din tabelul general al necropolelor getice, publicat în această carte (tab. 4, p. 64–65), rezultă unele nedumeriri privind situația de la Hansca. Adunând mormintele de incinerare în groapă (doar 3 ?), cu cele în urnă (39), cu cele de înhumare (doar 6?) și cu cele două „cenotafuri”, obținem un total de 50 morminte – mult sub totalul de 68, anunțat câteva pagini mai departe. Mai constatăm cu acest prilej că a dispărut categoria mormintelor cu oase calcinate depuse împreună cu fragmente ceramice, întâlnită în raportul anterior, care și-ar fi găsit locul într-o categorie generală a mormintelor de incinerare în groapă²¹. O fotografie recent publicată de T. Arnăut ilustrează cu claritate un astfel de mormânt (Hansca M. 5 ?) cu oasele calcinate masate pe fundul unei gropi mari, alături de trei vase, dintre care unul mare, culcat și spart²². Numeroasele incertitudini semnalate ne determină ca, în cele din urmă, în cercetarea noastră să nu ne putem baza pe necropola de la Hansca-Lutărie, fără a uita totuși să punctăm faptul că aici s-a practicat și înhumarea, ca formă de tratare temporară sau finală a corpului uman²³.

¹⁶ P. Șadurschi, *op. cit.*, p. 176. În acest mormânt, vasele 3 și 5 erau așezate la adâncimi diferite: 0,70, respectiv 0,88 m, ceea ce ar putea sugera că urna 3 a fost depusă mai târziu, în umplutura gropii. În capul de nord al aceleiași gropi, la – 0,88 m, se afla o „lespede de piatră”, care ne amintește de situația din M. II de la Borosești. La Strahotin lespezi de piatră au mai apărut în alte două morminte, fiind ipotetic considerate drept capace de urnă.

¹⁷ *Ibidem*, p. 181.

¹⁸ I. T. Niculiță, *Issledovanija getskogo mogil'nika Luterija u s. Hanska*, în vol. *Dalekoe prošloe Moldavii*, Chișinău, 1969, p. 134–145.

¹⁹ Idem, *Issledovanie getskogo mogil'nika Hanska- Luterija*, în vol. *Arheologičeskie issledovanija v Moldavii v 1968–1969 gg.*, Chișinău, 1972, p. 105–121, în special tabela de la p. 110. După I. Niculiță, cele șase aglomerări de cioburi asociate cu oase calcinate (M. 17, 18, 22, 24, 39, 44) nu se pot explica prin distrugerea unor urne, căci alături au apărut urne intacte, iar terenul nu a fost afectat vreodată de lucrări agricole (*op. cit.*, p. 112–113). Interesantă este și observația că cele șase schelete puternic deranjate erau asociate cu vase de ofrandă similare celor din mormintele de incinerare, cu care erau deci sincrone (*ibidem*, p. 116). Recunoaștem aici posibilitatea ca în ambele categorii de morminte să se fi produs încă din antichitate intervenții (probabil de caracter ritual), care nu au putut fi nemijlocit observate în săpătură, datorită adâncimii mici a complexelor.

²⁰ Idem, *Gety IV–III vv. do n.e. v dnestrovsko-karpatskih zemljah*, Chișinău, 1977, p. 68 și urm.

²¹ În următoarea sa carte, *Severnye frakijcy v VI–I vv. do n.e.*, Chișinău, 1987, p. 117–119 și fig. 39, I. Niculiță s-a mulțumit să publice, fără comentarii, un plan al necropolei, pe care am putut număra 70 de morminte, dintre care 62 de incinerare și 8 de înhumare. La rândul său, punând la socoteală și cele două „cenotafuri”, T. Arnăut (*op. cit.*, supra nota 5, p. 221) vorbește de un total de 72 morminte. Cf. și T. Arnăut și R. Ursu Naniu, *Vestigii getice din cea de-a doua epocă a fierului în interfluviul pruto-nistrean*, Iași, 1996, p. 49–52.

²² T. Arnăut, *op. cit.*, p. 369, fig. 47/6; alăturat (fig. 47/5) vedem o altă grupare de trei vase mari din M. 3 (?), care nu au putut fi astfel așezate decât într-o groapă de mari dimensiuni. La p. 51, T. Arnăut menționează gropi de morminte de formă oval-alungită (150×90 cm), orientate N–S, fără a da exemple concrete.

²³ Într-o recentă analiză a aceleiași necropole, A. N. Levinschi (*K voprosu o progrebal'nom obrjade i obrjadnosti u getov dnestrovsko-prutskogo mezhdureč'ja, VI–IV vv. do n.e.*, în *Stratum plus*, 3, 2005–2009, p. 167–171 și 174) presupune că practicarea înhumării la Hansca s-ar limita la o grupă aparte de populație, de exemplu „străini – de altă credință” sau „membri ai comunității, nedemni de a fi înmormântați conform tradițiilor și obiceiului”, de ex. „vrăjitorii” (*kolduny*), ritual funerar caracteristic al geților de acolo fiind incinerarea. Reținem și comentariul său critic cu privire la cuptorul descoperit în zona de margine a necropolei, considerat de I. Niculiță drept „crematoriu”. Din păcate, nici presupunerea lui A. Levinschi, după care incinerarea și întregul ritual s-ar fi săvârșit la casa mortului, nu poate fi pozitiv argumentată.

În fapt, descoperirile cele mai importante pentru discuția de față s-au făcut în necropola de la **Dănceni**, raionul Ialoveni, datată între sfârșitul secolului VI și începutul secolului IV a. Chr. și atribuită de descoperitorul său, V. L. Lăpușnean, și de mai mulți cercetători moldoveni și ruși culturii getice timpurii²⁴. Spre deosebire de cimitirele getice de incinerare de dincoace de Prut deja citate (Borosești, Poienestii, Onești, Strahotin), dar oarecum similar situației de la Hansca, aici avem de-a face cu o *necropolă birituală* din care s-au săpat 42 morminte: 27 (64%) de incinerare și 15 (36%) de înhumare. Între mormintele de *incinerare* predomină net cele cu depunerea oaselor calcinate direct în groapă (22 = 81,5%), în timp ce înmormântările în urnă sunt în minoritate (5 = 18,5%). Din prima categorie fac parte atât mormintele cu gropi rotunde (diam. 0,30–0,50 m, adânc. 0,40–0,50 m), cât și acelea cu gropi rectangulare, de mari dimensiuni (lung. 1,40–2,70 m, lat. 0,80–0,90 m, adânc. 0,50–1,10 m). Se remarcă în chip special M. 86, cu o groapă de 2,70×0,90 m, adâncă de 0,65 m, la fundul căreia s-au săpat patru gropi mici (diam. 0,30–0,40 m, adânci de 0,15 m) în care s-au depus oase calcinate²⁵. Cel puțin alte cinci morminte de incinerare (M. 94, 236, 240, 243 și 259)²⁶ au avut de asemenea gropi mari, așa cum cunoaștem la Borosești și Poienestii. În cele mai multe dintre cele 15 morminte de *înhumare* de la Dănceni, de exemplu în M. 129, 139, 211, 246, 256, 284, 290, s-au produs încă din antichitate intervenții, respectiv deranjamente, vizibile în tulburarea ordinii anatomice sau chiar lipsa unor părți din schelete. Autorul săpăturilor credea că ar fi vorba de jaf, dar astăzi, în contextul acestei discuții, ne putem întreba dacă nu cumva este vorba, mai curând, de urmele unor acțiuni și ceremonii de caracter ritual. Un indiciu în acest sens îl reprezintă faptul că în patru cazuri (M. 73, 129, 139, 149), pentru înhumați s-au amenajat adevărate camere funerare (dimens. max. 3×1,80 m), cu acoperiș de lemn lipit cu lut, sprijinit pe patru stâlpi, iar în alte zece cazuri s-au săpat gropi funerare de mari dimensiuni (lung. 2,15 – 2,70 m; lat. 1,30 – 1,70 m) – totul, se pare, în intenția de a se asigura un acces facil la cel decedat încă o vreme după depunerea în mormânt, în cadrul unor ceremonii prelungite, succesive. Că aceste practici se încheiau cu incendiarea eșafodajului de lemn al acestor camere, semnificând practic și simbolic încheierea înmormântării, o dovedesc resturile de scânduri carbonizate și lipitura de lut arsă, provenind de la tavan, sesizate în M. 73, 129 și 146.

Incendiarea camerei funerare este atestată și în cazul unui cunoscut mormânt de incinerare, descoperit izolat la **Pârjolteni**²⁷. Aici camera era de formă rectangulară, cu colțuri rotunjite (dimens. 3,20×2,00 m, adânc. fund 1,90 m); pereții săi, ușor arcuiți la partea superioară, erau arși la roșu, iar în umplutură, deasupra unui strat consistent de cărbune și cenușă, gros de 8–12 cm, s-a găsit o mare cantitate de lipitură arsă (bucăți de până la 20–30 cm), purtând amprente de la tavanul de lemn și stuf. Tot din tavan proveneau și bucățile de lemn ars, groase de 3–4 cm. Din structura pe care se sprijinea acoperișul s-au păstrat lăcașurile adâncite a doi stâlpi (diam. 0,20 m, adâncime 0,10–0,20 m). Evident incinerarea mortului s-a efectuat în altă parte, căci oasele calcinate, adăpostite într-o urnă cu capac, au fost depuse pe podeaua camerei odată cu inventarul funerar (5 vase, akinakes, cuțit, cute, lance, 37 vârfuri de săgeți de bronz, zăbală, ornamente din os) înainte de incendiarea întregului eșafodaj²⁸. Dimensiunile și modul de amenajare a camerei funerare ne permit să presupunem, eventual, că ea a servit inițial pentru adăpostirea temporară a corpului celui decedat, înainte de

²⁴ În lipsa unei publicații monografice, cea mai valoroasă sursă de informație o reprezintă cartea lui V. L. Lăpușnean, *Rannie frakijcy X – naceala IV v. do n.e. v lesostepnoj Moldavii*, Chișinău, 1979, în care cultura getică timpurie este ilustrată în principal prin descoperirile de la Dănceni (v. în special p. 18–26, 44–60, 88–99 și 113–120). Informații suplimentare și comentarii relative la Dănceni se întâlnesc și la: I. Niculiță, *Severnnye frakijcy...*, p. 55–57; T. Arnăut, *op.cit.*, p. 51–56, 211 și fig. 38/3, 42, 43 (în varianta inedită a acestei lucrări, prezentată ca teză de doctorat la Universitatea din București în anul 1997, ilustrațiile aferente necropolei de la Dănceni, pl. IX–XIV, cuprind mai multe relevee de morminte și piese de inventar inedite). Apartenența getică a necropolei de la Dănceni a fost susținută și de A. I. Meliukova (*Skifija i frakijskij mir*, Moscova, 1979, p. 142), care o considera ca ilustrând o etapă de tranziție între cultura Basarabi (variantea Șoldănești) și cultura getică propriu-zisă din secolul IV a. Chr.

²⁵ V. Lăpușnean, *op. cit.*, p. 53–55, fig. 14/5 și inventar în fig. 6/11 și 30/1. În lipsa determinărilor antropologice și aici este imposibil de spus dacă osemintele provin de la unul sau de la mai mulți indivizi.

²⁶ T. Arnăut, *op. cit.*, fig. 43/1–4, 8, 10–11.

²⁷ V. Lăpușnean, *op.cit.*, p. 55–56, 59 și fig. 3–5, 15. Mereu reluat în discuție, inventarul acestui mormânt este ilustrat și de M. Tkaciuk, *Manifestări culturale din sec. V–I a. Chr.*, în *Thraco-Dacica*, 15, 1994, p. 225 și urm. și fig. 4/1–21; v. și T. Arnăut, *op. cit.*, p. 245 și fig. 41.

²⁸ O interpretare întru totul neverosimilă a acestui complex ne-a fost recent oferită de A. N. Levinschi (*op. cit.*, p. 172–173), care crede că incinerarea ar fi avut la fața locului, pe solul antic; groapa mormântului, în care s-au depus urna și inventarul, ar fi fost săpată ulterior chiar prin suprafața rugului, antrenând în ea resturile acestuia. În sprijinul acestui scenariu nu poate fi adus nici un argument, iar analogiile lipsesc.

incinerarea sa în alt loc, de depunerea urnei și inventarului și, în final, de incendiarea întregii amenajări funerare. Mormântul a fost datat la sfârșitul secolului VI – prima jumătate a secolului V a. Chr. V. Lăpușnean a văzut corect asemănarea situației de la Pârjolteni nu numai cu mormintele cu camere incendiate de la Dănceni, ci și – privind spre apus – cu așa-zisele „morminte-cuptor”, ceva mai târziu, de la Poienesti și Zimnicea²⁹. Interesantă este și analogia cu camerele funerare incendiate din necropola de la Seliște (M. 11, 31, 68), aparținând fazei Șoldănești a așa-zisului Hallstatt tracic din Basarabia (secolele VIII–VI a. Chr.)³⁰ și, pe de altă parte, cu unele amenajări funerare din lemn și obiceiul incendiarii lor, constatat în câteva necropole tumulare scitice din zona Nistrului (Balabani, Corjevo, Butorî, Dubăsari) și de la răsărit de marele râu, până la Nipru³¹.

Ca și necropola de la Dănceni, descoperirea de la Pârjolteni a fost considerată ca ilustrând tranziția dintre monumentele mai vechi de tip Seliște-Șoldănești și cele getice „clasice”. Totodată, reputata cercetătoare moscovită, A. I. Meliukova, identifica la Dănceni și Pârjolteni o serie de obiecte tipice (arme, piese de harnașament, ornamente în stil zoomorf), care „vorbesc despre pătrunderea elementelor de cultură materială scitică în mediul local tracic dintre Nistru și Prut, în secolele VI–V î. e. n.”. După A. I. Meliukova, mormintele scitice timpurii, descoperite izolat la Suruceni și Cuconești Vechi, arătau că, dincolo de contactele culturale, trebuiau avute în vedere și unele pătrunderi scitice timpurii în ținuturile getice din silvostepa Basarabiei³². În scrierile lui M. Tkaciuk, elev al școlii din Sankt Petersburg, aceleași descoperiri capătă o interpretare diferită. Fără a discuta aici despre concepția generală a acestor scrieri, despre construcțiile istorice aventuroase și despre subtextul lor politic³³, ne vom limita la implicațiile nemijlocite ale opiniilor formulate de M. Tkaciuk cu privire la „orizontul de tip Pârjolteni-Dănceni”. Punând accentul pe „particularitățile ritului funerar” și pe acele piese de inventar „confectionate după tradiția scitică”, spre deosebire de V. Lăpușnean și A. I. Meliukova, autorul de la Chișinău ajungea la concluzia că „în vestigiile sec. VI–V a. Chr., noi trebuie să întrevădem nu cultura getică timpurie, ci o anumită comunitate complexă, a cărei apartenență etnică nu poate fi determinată univoc”³⁴. În termeni etnici, M. Tkaciuk încadra totuși aceste vestigii în „orizontul geto-scitic Pârjolteni-Dănceni”, care ar fi apărut ca urmare a pătrunderii „elementelor getice de la sudul Dunării în teritoriul carpato-nistrian”³⁵. În același sens, câțiva ani mai târziu, autorul citat credea că, admitând sincronismul vestigiilor în

²⁹ Pentru A. I. Meliukova, *op. cit.*, p. 124, incendiarea camerei funerare împreună cu defunctul deosebește „mormintele-cuptor” de la Poienesti și Zimnicea de cele traco-getice, dar le apropie în schimb de mormintele scitice ale grupei vest-podoliene, de cele din silvostepa de la vest de Nipru (*pravoberežie*) și, rareori, din stepele nord-pontice.

³⁰ V. Lăpușnean, *op. cit.*, p. 42–44, 48 și fig. 11–12.

³¹ *Ibidem*, p. 58–59; A. I. Meliukova, *op. cit.*, p. 148 și urm.; cf. și N. L. Serova, E. V. Jarovoj, *Grigoropol'skie kurgany*, Chișinău, 1987, p. 136–138; N. Chetaru, N. Serova, *Necropola aristocrației scitice de la Dubăsari (sec. V–IV î.e.n.)*, Chișinău, 2001, în special p. 67–68; M. Tkaciuk, *Getika, kotoruju my poterjali (Iz antologii hronologičeskikh razryvov)*, în *Stratum plus*, 3, 1999, p. 281 (care menționează un mormânt scitic de la Corjevo cu „schelet parțial incinerat”); pentru silvostepa din dreapta Niprului, vezi V. G. Petrenko, *Pravoberežie Srednego Pridneprov'ja*, în col. *Arheologija SSSR–SAI, D1–4*, Moscova, 1967, p. 15–19 și pl. 2 (amenajări funerare din lemn, eventual incendiate).

³² A. I. Meliukova, *op. cit.*, p. 142–144.

³³ M. Tkaciuk, *op. cit.*, în *Thraco-Dacica*, 15, 1994, p. 215–256, în special p. 225–228; idem, în *Stratum plus*, 3, 1999, p. 274–304, în special p. 281–287. Cele două texte, apărute la cinci ani diferență, au multe puncte de pornire și concluzii comune, iar mesajul este unul singur: în spațiul pruto-nistean geții nu sunt autohtoni, deoarece ei ar veni din Dobrogea abia la sfârșitul secolului V – începutul secolului IV a. Chr. Ei nici nu ar fi rămas multă vreme aici, căci sub presiunea „scirilor-galați” ei se vor fi deplasat spre sud-est, spre zona Niprului inferior, iar mai târziu, spre sfârșitul secolului III a. Chr., sub presiunea bastarnilor spre vest, spre Transilvania, unde ar fi dat naștere dacilor. Prezența geților în Basarabia este redusă astfel la un episod de mai puțin de două secole, încheiat cu „catastrofa Geției” (*Thraco-Dacica*, 15, p. 236–237). Textul în limba rusă (*Stratum plus*, 3, 1999, p. 274) exprimă și mai explicit prejudecățile și tendințele, evident politice, ale autorului, începând chiar cu titlul: *Getika, kotoruju my poterjali* (Getica pe care am pierdut-o) și continuând cu declarația din prima frază a textului său: „Scopul acestui articol – (este de) a prezenta argumentele privind lipsa de credibilitate și de temeinicie a ideologiei autohtoniste, astăzi dominante, a dezvoltării culturale în Moldova”. O replică detaliată dată poziției lui M. Tkaciuk a fost publicată de I. Niculiță, *Les Thraces septentrionales dans l'historiographie des Etats de l'Europe de l'Est: la Moldova, l'Ukraine, la Russie*, în vol. *The Thracian World at the Crossroads of Civilisations. Reports and Summaries*, București, 1996, p. 63–67 (text retipărit în I. Niculiță, *Thraco-Getica. Studii și materiale*, Chișinău, 2004, p. 32–35); la fel de severă este și replica dată de O. Munteanu, *Weak chain or where have the Gets disappeared ?*, în *Revista arheologică*, S.N., 1, 2005, 2, p. 247–257, care însă, după părerea noastră, păcătuiește prin „autohtonism” în definirea culturii Poienesti-Lukașevca, respectiv prin minimalizarea originii esențialmente străine, germanice, a acestei culturi.

³⁴ M. Tkaciuk, *op. cit.*, în *Thraco-Dacica*, 15, p. 226.

³⁵ *Ibidem*, p. 228.

cauză, se poate vorbi de „un fel de orizont geto-scitic de antichități, asemănătoare doar prin diversitatea de origine și haosul tipologic. Nici unul dintre caracterele acestui orizont nu se arată a fi determinant: nici ritul funerar, nici ceramica, nici armamentul. Faptul că nici elementele scitice, nici cele getice nu pot fi socotite autohtone reprezintă un fapt unificator suplimentar”³⁶. În cele din urmă, M. Tkaciuk afirmă că „se poate vorbi doar despre faptul că orizontul Olănești-Pârjolteni-Dănceni-Suruceni-Korjovo a adus o anumită contribuție la cultura geților din sec. IV–III, dar nu este de admis a vedea aici o mărturie a autohtonismului geților în spațiul Carpați-Nistru și totodată ca vatră independentă a formării culturii lor”³⁷. Indiferent de caracterul radical al acestei încheieri, din contribuțiile lui M. Tkaciuk ar putea fi reținută ideea așa-zisului „sincretism cultural” atribuit „orizontului geto-scitic Pârjolteni-Dănceni”³⁸. La acest nivel cronologic, în secolele VI–V a. Chr., se plasează și primele manifestări ale practicilor funerare care fac obiectul studiului de față și care, nu întâmplător, au analogii nu numai în lumea traco-getică, ci și în aceea scitică.

Părăsind spațiul moldo-basarabeian, aria imediat învecinată de pe ambele maluri ale Dunării de jos ne oferă cele mai semnificative manifestări ale fenomenului studiat. În primul rând, se impune atenției noastre marea necropolă din secolele V–III a. Chr. de la **Stelnica** – Grădiștea Mare (jud. Ialomița), situată între Dunărea veche și brațul Borcea, nu departe de Fetești. Ca și în Basarabia, la Dănceni și Hansca, dar spre deosebire de necropolele din Moldova (Onești, Strahotin, Poieniști, Borosești) aici avem de-a face cu un cimitir biritual, în care mormintele de înhumatie (185, cu 189 indivizi) apar în număr aproape egal cu mormintele de incineratie (199), rezultând un total actual de 384 morminte. Dintre incinerati, în 124 de cazuri oasele calcinate au fost depuse în urne, iar în 75 oasele și inventarul au fost așezate direct pe fundul unor gropi mari, rectangulare³⁹. Acestea din urmă (fig. 13)⁴⁰ prezintă cea mai mare asemănare cu mormintele de la Borosești și Poieniști în ceea ce privește: 1. forma rectangulară, cu colțuri rotunjite, eventual ovală; 2. dimensiunile mari (64% dintre gropi aveau lungimi de peste 2 m, iar lățimea varia între 0,50 și 1,10 m);

³⁶ Idem, *op. cit.*, în *Stratum plus*, 3, 1999, p. 282 (traducerea noastră din limba rusă, M. B.).

³⁷ *Ibidem*, p. 282.

³⁸ Idem, în *Thraco-Dacica*, 15, p. 226–228. În legătură cu mormântul de la Pârjolteni, A. Levinschi (*op. cit.*, p. 173) crede și el că ar fi vorba de „o uimitoare sinteză a tradițiilor getică și scitică în ritualul de înmormântare”, îmbinând amenajări funerare de tip scitic cu ritul getic al incineratiei. Drept analogii scitice el aduce în discuție „cimitirul plan scitic timpuriu cu înhumați de la Dănceni”. Spre deosebire de predecesorii săi și chiar de M. Tkaciuk, A. Levinschi (*op. cit.*, p. 163–167) crede într-adevăr că la Dănceni, în necropolă, am avea de-a face cu „două orizonturi diferite ca vreme și etnos – unul scitic (perioada mijlocie a culturii scitice) și altul getic”, în fapt ar fi vorba de două necropole diferite: cea scitică, de înhumatie, databilă în secolul VI, urmată, la o distanță nu mare de timp, de cea getică, exclusiv de incineratie, din secolul V și de la începutul secolului IV a. Chr. În lipsa unei publicații complete a necropolei (necropolelor) de la Dănceni, ipoteza lui A. Levinschi are cel puțin un punct slab: dacă prezența celor două elemente etno-culturale diferite pare asigurată, cronologia lor relativă și absolută necesită încă o analiză tipologică și combinatorie comparativă aprofundată și bine ilustrată, din care să rezulte cu siguranță dacă elementele scitice și cele getice sunt sincrone sau succesive.

³⁹ Cifrele indicate aici ne-au fost comunicate cu multă amabilitate de Anca Ganciu, care a condus aceste săpături după dispariția mult regretatului nostru coleg Nicolae Conovici, și reflectă situația statistică după ultima campanie (2008). Avem a mulțumi d-nei A. Ganciu și pentru planurile mormintelor inedite de la Stelnica, ilustrate aici pentru întâia oară, în fig. 13. Discuția de față se bazează însă, în principal, pe informațiile și datele cuprinse în raportul general pe anii 1987–1996, publicat de N. Conovici și Gh. Matei, *Necropola getică de la Stelnica – Grădiștea Mare (jud. Ialomița). Raport general pentru anii 1987–1996*, în *Materiale*, S.N., 1, 1999 (2001), p. 99–144. La acea dată, în clasificarea mormintelor de incineratie, autorii preferau să folosească drept criteriu de bază forma gropii și, astfel, să încadreze mormintele cu urnă în categoria „morminte de incineratie cu groapă rotundă și urnă, cu sau fără capac” (p. 105 și urm.), distinctă de aceea a mormintelor de incineratie „cu oseminte depuse pe sol în groapă alungită sau ovală” (p. 108 și urm.). În prima categorie, pe lângă 56 morminte cu urnă, ei au încadrat și cinci fără urnă, iar în cea de-a doua 40 morminte. Lor li se mai adăgau 96 morminte de înhumatie, rezultând la nivelul anului 1996 un total de 197 morminte. Dificultățile de observare a formei complexelor funerare, cauzate de specificul solului, dar și de numeroasele deranjamente antice, medievale sau moderne, duceau însă la „unele observații și fotografii incomplete, chiar înregistrarea posibil greșită a unor morminte” (CCA, 2001 (2002), p. 297). De aceea, dacă în *Cronica cercetărilor arheologice, 1983–1992*, București, 1997, p. 101–104, s-a folosit încă vechea tipologie a mormintelor, începând cu campania 1997 cei doi autori au operat cu o clasificare modificată a incineratiilor, separând de acum net mormintele de incineratie „cu urnă”, de cele „cu osemintele depuse pe fundul gropii”; pentru săpăturile mai noi de la Stelnica, vezi CCA, 1996 (1997), p. 58–59; CCA, 1997 (1998), p. 71–72; CCA, 1998 (1999), p. 109–110; CCA, 2000 (2001), p. 232–235; CCA, 2001 (2002), p. 297–301 și pl. 107; CCA, 2002 (2003), p. 300–302 și pl. 116; CCA, 2003 (2004), p. 315–317; CCA, 2004 (2005), p. 359–362; CCA, 2006 (2007), p. 346–349 și pl. 68; CCA, 2007 (2008), p. 291–292 și pl. 63; CCA, 2008 (2009) = *Valachica*, 21–22, 2008–2009, p. 204–205.

⁴⁰ N. Conovici, Gh. Matei, *op. cit.*, p. 108–116 și fig. 11–14.

3. depunerea oaselor calcinate direct în groapă, de obicei la mijlocul acesteia, în timp ce vasele de ofrandă, adesea răsturnate și/sau sparte, ocupau extremitățile; 4. prezența frecventă a unor plăci de piatră (desemnate de autori drept „lespezi” sau „pietre de rășniță”, uneori sparte), atât în mormintele de incinerare în groapă (3), cât și, mai ales, în mormintele de înhumare (16), depuse de asemenea la extremitățile gropilor, la capul și/sau la picioarele scheletelor⁴¹. Această din urmă observație, ca și faptul că gropile alungite de incinerare au, de regulă, aceleași dimensiuni și aceeași orientare ca și cele de înhumare, arată că la Stelnică între aceste două categorii de morminte există o strânsă relație și că, astfel, ipoteza transformării mormântului primar/provizoriu de înhumare în mormântul final/definitiv de incinerare, adăpostit în aceeași groapă funerară, este una verosimilă.

O sugestie în această direcție ne este oferită de unele complexe funerare de la Stelnică din care lipseau osemintele, precum M. 152 și M. 249, înregistrate ca morminte cu gropi lungi și cu inventar tipic (vase getice, fusaiolă, lespezi de piatră) și interpretate fie ca morminte deranjate, fie ca „cenotafuri”; și M. 261, care conținea o „urnă” fără oseminte, așezată pe fragmente mari dintr-un castron, a fost considerată „probabil *cenotaf*” sau eventual „groapă de ofrandă”⁴². Luând în considerare analogia acestor morminte, în special a primelor două, cu M. I și M. II de la Borosești, aici s-ar impune mai curând, poate, ipoteza unor înhumări temporare, urmate de recuperare, incinerare și depunerea oaselor calcinate în alte complexe, de presupus în morminte cu urnă. De altfel, la Stelnică, în mai multe ocazii s-au constatat și deranjamente/intervenții în mormintele de înhumare, ducând la ceea ce autorii au denumit „reînhumări”⁴³. Intervenții ulterioare primei înmormântări pot fi bănuite și în cazul mai multor morminte de incinerare, în care care s-a constatat că osemintele, vasele în stare fragmentară și unele piese de inventar au apărut în umplutura gropilor la adâncimi diferite⁴⁴. Dacă mai adăugăm și „gropile de ofrande”, care, adesea, prin conținut, nu par deloc să corespundă unei asemenea definiri, precum și o ipotetică „groapă de jefuire”⁴⁵, tabloul intervențiilor antice, respectiv al unor acțiuni rituale succesive produse în această necropolă ne apare și mai variat, dar evident nu mai clar.

La stadiul actual al publicării este imposibil de spus dacă aceste intervenții au avut loc de-a lungul întregii perioade de utilizare a necropolei de la Stelnică. În lipsa unei săpături complete, respectiv a unei analize statistice combinatorii, în prezent nu este posibilă nici stabilirea cu certitudine a unei cronologii relative a mormintelor, respectiv a tipurilor funerare prezente aici. Cartările întreprinse după primul deceniu de săpături (1987–1996) au permis totuși constatarea unei distribuții a mormintelor de diferite tipuri, care ar putea avea o anumită relevanță. Astfel, N. Conovici și Gh. Matei au observat că mormintele de incinerare cu gropi alungite lipseau în partea de nord-est, dar și în zona centrală a săpăturilor⁴⁶. În chip complementar, în aceste zone se putea constata o concentrare cvasi-exclusivă a mormintelor de înhumare⁴⁷. Mormintele de incinerare cu urne, mai numeroase, respectă în mare distribuția celor cu oasele calcinate depuse direct pe fundul gropilor alungite⁴⁸, ceea ce indică, cel puțin pentru o anumită perioadă, o separare destul de netă a celor două rituri funerare, înhumarea și incinerarea. În această perioadă, probabil cea mai timpurie, înhumările sunt definitive, în timp ce într-o perioadă ulterioară, presupunem, am avea de-a face mai ales cu înhumări temporare/provizorii, care se transformă în morminte de incinerare cu depunerea oaselor calcinate în aceeași groapă de mari dimensiuni. Simplificând, cu titlul de ipoteză, la Stelnică am putea separa o perioadă mai timpurie, de predominare a înhumării, și o alta mai târzie, de predominare a incinerării în urne. În această ipoteză ar trebui să acceptăm și ideea unei perioade de tranziție, în care s-a practicat înhumarea temporară a celor ce urmau a fi incinerați. O anumită asemănare cu situația de la Dănceni se impune. Doar săparea și publicarea integrală a celor două necropole și analiza inventarului lor pe complexe pot duce la stabilirea unei cronologii relative sigure și, implicit, ar putea confirma sau infirma această ipoteză.

⁴¹ La nivelul anului 2008 este vorba de 50 de înhumați și de 5 incinerați care posedau asemenea lespezi (informație Anca Ganciu). Cercetătorii de la Stelnică semnalează faptul că lespezile în cauză se asociază frecvent cu bulgărași de ocră, dar și cu piese tipice de inventar feminin, precum fusaiolele și măgelele. Reamintim aici că astfel de plăci de gresie au apărut în M. II de la Borosești, în M. 1045 de la Poieniști și în M. 6 de la Strahotin.

⁴² N. Conovici, Gh. Matei, *op. cit.*, p. 111; CCA, 2000 (2001), p. 233; CCA, 2001 (2002), p. 299.

⁴³ N. Conovici, Gh. Matei, *op. cit.*, p. 102; CCA, 2004 (2005), p. 359–362; CCA, 2006 (2007), p. 291–292.

⁴⁴ De ex. M. 278, 286, 309 etc.; CCA, 2002 (2003), p. 301; CCA, 2004 (2005), p. 360–361.

⁴⁵ N. Conovici, Gh. Matei, *op. cit.*, p. 117–118.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 110 și cartarea, fig. 10, greșit orientată cu nordul în jos, spre deosebire de planul general (fig. 2).

⁴⁷ *Ibidem*, p. 100, fig. 3, de asemenea orientată cu nordul în jos.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 106, fig. 6, cu aceeași orientare greșită.

Tot în Balta Ialomiței, între Dunăre și brațul Borcea, la cca 50 km spre sud-vest de Stelnică se află necropola getică de pe **Grădiștea Coslogeni**, jud. Ialomița⁴⁹, cercetată ocazional în ultimul sfert de veac⁵⁰. Cea mai nouă relatare, oferită recent de V. Sîrbu, consemnează 18 complexe, dintre care 15, cu oseminte, sunt sigur morminte; în celelalte trei cazuri, conținând doar ceramică, autorul oscilează între *morminte-cenotaf* și *gropi cu ofrande* (de ex. M. 17). Interesantă pentru discuția noastră este informația după care „câteva morminte de incinerare, precum și un alt complex (cenotaf ? groapă de ofrande?) au gropi mari, rectangulare sau ovale”⁵¹. Din păcate, nu ni se comunică numărul exact al acestor morminte și nici dimensiunile gropilor nu ne sunt cunoscute decât în câteva cazuri (M. 13, M. 17), datorită deranjamentelor „neputându-se stabili anumite dimensiuni ale gropilor”⁵². Planurile și fotografiile publicate nu ne sunt nici ele de mult folos în acest sens⁵³. Importantă rămâne mai ales prezența unor gropi cu inventar, dar fără oseminte (așa-zisele *morminte-cenotaf*), care ne aduc aminte de situația de la Borosești, precum și asocierea unui incinerat cu un copil înhumat (infans I) în groapa de mari dimensiuni a M. 13.

Situată de asemenea la stânga Dunării de jos (la cca 200 km în amonte de Grădiștea Coslogeni, binecunoscuta necropolă „Câmpul Morților” de la **Zimnicea**, jud. Teleorman, în care predomină categoric mormintele de incinerare (162, dintre care peste 140 cu urne, față de doar patru morminte de înhumare), a livrat și ea un număr de structuri funerare, care, prin dimensiunile lor relativ mari ar fi putut găzdui morminte de înhumare, dar care au livrat mereu morminte de incinerare⁵⁴. Este vorba de cele 14 morminte cu oasele calcinate și inventarul depuse în gropi direct pe pământ, fără urne⁵⁵. Dintre ele, nouă au fost considerate „morminte principale”, datorită dimensiunilor lor mari (4–6 m. p.), uneori folosirii pietrei în amenajarea funerară și, în sfârșit, datorită inventarului bogat în ceramică, vase de metal, piese de port și podoabă, arme (fig. 14). Fie că este vorba de camere subterane căptușite cu zidărie din piatră nefasonată⁵⁶, fie că este vorba

⁴⁹ A se evita confuzia între Grădiștea Coslogeni și Grădiștea Călărași, unde de asemenea au fost descoperite morminte getice (V. Culică, *Morminte de incinerare din necropola geto-dacică de la Grădiștea (jud. Ialomița)*, în *SCIV*, 19, 1968, 1, p. 135–145). Cele două situri au fost semnalate pentru întâia oară de N. Anghelescu, *Cercetări și descoperiri arheologice în raioanele Călărași și Slobozia*, în *SCIV*, 6, 1955, 1–2, p. 312–314 și pl. I. Întâlnim această confuzie la E. Teleaga, *Griechische Importe in den Nekropolen an der unteren Donau. 6. Jh. – Anfang des 3. Jhs. v. Chr.*, Rahden/Westf., 2008, p. 25, care înregistrează sub cat. nr. 91 – Grădiștea Coslogeni (greșit localizată la sud de Călărași) unul dintre cele două morminte publicate de V. Culică.

⁵⁰ Primele morminte au fost descoperite în ampla săpătură din 1985–1986. În raportul preliminar publicat de M. Neagu și D. Basarab Nanu (*Considerații preliminare asupra așezării eponime de la Grădiștea Coslogeni, județul Călărași*, în *CCDJ*, 2, 1986, p. 99) se vorbește despre „patru morminte de înhumare dintr-o necropolă geto-dacă”, dar în legenda de la fig. 3 (p. 102) este vorba de „aspecte din necropola de incinerare geto-dacă (sec. V–IV î.e.n.)”, fiind ilustrate două morminte: o urnă și un mormânt cu oase calcinate răspândite. Pe planul săpăturilor din fig. 2 sunt marcate cu semne diferite morminte numerotate de la 1 la 11, provenind probabil din epoci diferite. În urma săpăturilor conduse de V. Sîrbu în anii 1995–1997, însumând o suprafață de cca 350 m. p., în lista mormintelor getice, datate în secolele IV–III a. Chr., au fost adăugate complexele M. 3 – M. 16; cf. *CCA*, 1995 (1996), p. 54–55; *CCA*, 1996 (1997), p. 14–15 și pl. 15; *CCA*, 1997 (1998), p. 24 și pl. 33.

⁵¹ V. Sîrbu, *Geto-Dacian settlements and necropolises: three case studies (Olteni, Coslogeni, Hunedoara)*, în *Mousaios*, 14, 2009, p. 140.

⁵² *CCA*, 1997 (1998), p. 24.

⁵³ Este, de exemplu, cazul M. 13 – ilustrat în *Mousaios*, 14, p. 153–154 – care în desenul din fig. 5/1 și fotografia din fig. 6/1 arată diferit, nepermițând a se recunoaște scheletul de copil. Din unele ilustrații rezultă în schimb că gropile M. 13 și M. 15, care intrau în taluzul săpăturii, nu au fost săpate integral.

⁵⁴ Analiza noastră se întemeiază pe descoperirile din anii 1948–1949 și 1967–1974, publicate de A. D. Alexandrescu, *La nécropole gète de Zimnicea*, în *Dacia*, N.S., 24, 1980, p. 19–126. Săpăturile preventive executate în 2007–2009 la vest de movila C7, sub îndrumarea subsemnatului, de către Anca Ganciu și D. Măndescu, au sporit cu 51 numărul mormintelor getice, fără însă a aduce noi descoperiri relevante pentru discuția de față; cf. *CCA*, 2007 (2008), p. 331–332; *CCA*, 2008 = *Valachica*, 21–22, 2008–2009, p. 232–233.

⁵⁵ Terminologia folosită de A. D. Alexandrescu ar lăsa să se înțeleagă că depunerea resturilor cremației în aceste morminte „à même le sol” ar fi altceva decât depunerea directă în groapă (*op.cit.*, p. 42–43). În fapt, descrierile din catalog ne arată că la Zimnicea nu există depuneri pe solul antic, ci doar depuneri direct în gropi. Acest lucru este clar exprimat în cazul C17 M. 32: „petit tas d’ossements à même le sol dans une fosse à peu près rectangulaire”, groapa fiind adâncită cu 0,50–0,75 m față de nivelul ei de săpare (*ibidem*, p. 37).

⁵⁶ Este vorba de mormântul C1 M. D. (*ibidem*, p. 20, fig. 5 și 67/1–3), cu dimensiunile exterioare ale zidului de 4,00×2,80 m și cele interioare de 2,40×1,60 m, și de C12 M. 1 (*ibidem*, p. 32, fig. 9/2 și 68/1–3) cu dimensiunile exterioare de 4,00×2,00 m. Dimensiunile măsurate de noi pe relevul C1 M. 1 diferă de cele indicate de I. Nestor (*Săpăturile arheologice dela Zimnicea, jud. Teleorman*, în *Studii*, 2, 1949, 1, p. 121–122): 2,80×2,70 m. După I. Nestor,

de gropi rectangulare simple⁵⁷, dimensiunile sunt evident potrivite pentru adăpostirea unui corp uman și depășesc cu mult spațiul necesar pentru depunerea unei grămăjoare de oase calcinate și a inventarului aferent, oricât de bogat și de voluminos ar fi el⁵⁸. În general, se observă că oasele calcinate sunt depuse oarecum grupat în mijloc, iar piesele de inventar spre extremitățile gropii; în unele cazuri s-a constatat că acestea au apărut la adâncimi diferite în umplutură, ceea ce ar indica intervenții la date diferite în mormânt, în cadrul unor ceremonii prelungite⁵⁹. Asemenea intervenții ar putea explica lipsa osemintelor din C3 M. 21 sau bulversările constatate în mormintele C15 M. 1, C15 M. 69 și C18 M. 14.

Un caz aparte în necropola de la Zimnicea îl reprezintă mormântul M. 6 descoperit în movila C7 și considerat inițial a fi „o instalație pentru arderea morților”. Din descrierea furnizată în raportul privind campania din 1949 rezulta că, „corpul decedatului a fost găsit în resturi clare, calcinat în cuprinsul instalației”, fiind evidentă poziția sa, întins pe spate, cu capul spre sud, și prezența unui inventar funerar constituit din piese metalice și ceramice. Printr-o interpretare și generalizare pripită, I. Nestor și colaboratorii au ajuns totuși la concluzia că „incinerarea morților nu se făcea, cum s-ar fi putut crede, pe un rug, ci într-un cuptor construit din pietre și lut”, se înțelege, menit a fi folosit de mai multe ori la rând. În cazul respectiv, înainte de ipotetica evacuare a oaselor calcinate și a ofrandelor și de înmormântarea lor în alt loc, „instalația” ar fi fost însă abandonată „din cauze necunoscute, prăbușindu-se și îngropându-se apoi în pământ”⁶⁰. Într-adevăr raportul consemnează prezența inventarului funerar compus din două vârfuri de lăncii din fier, depuse lângă cap, și dintr-un „număr destul de mare de vase de lut găsite calcinate, zdrobite deasupra corpului decedatului”⁶¹, dar, din păcate, descrierea este insuficient detaliată și este lipsită de ilustrații. Acest raport a rămas până acum singura sursă de informație disponibilă; mormântul C7 M. 6 lipsește și din publicația monografică a Alexandrinei D. Alexandrescu, unde aflăm doar o fugară mențiune a acestui „tombe-four”⁶². Documentația, oasele și inventarul funerar s-au aflat vreme de mai multe decenii în posesia lui C. N. Mateescu, cel care a săpat și înregistrat cu multă minuție acest complex și care astfel câpătase dreptul de a-l publica, dar care nu a dus la capăt acest proiect. Deoarece o publicare completă este în curs de pregătire⁶³ nu vom putea intra aici în detalii, dar credem că putem avansa o

în acest caz „camera mortuară”, înaltă de 0,70 m, a fost săpată dinspre sud prin scobire în subteran („cuptorire”) pornind dintr-un „culoar de acces”(dromos), ce atingea adâncimea de 1,50 m, și dintr-un „vestibul”, care ar fi stat o vreme deschis, după zidirea camerei. În fapt, am avea de-a face cu o catacombă similară mormântului M. 8 din cimitirul getic de la Brăilița, unde însă camera subterană în care au fost depuse oasele calcinate și inventarul era ceva mai mică (2,10×1,15 m, înălțimea maximă a boltei de 1,40 m); cf. N. Harțuche, *Complexul arheologic Brăilița*, Bibl. Thracologica, 35, București, 2002, p. 154–155 și fig. 120–121.

⁵⁷ Mormintele C2 M. 10 (*ibidem*, fig. 8/1; dimensi. 2,50×1,50 m), C3 M. 21 (fig. 8/2), C 6 (fig. 9/4; cu groapă ușor colorată de 2,00×2,00 m), C7 M. 4 (dimensi. 1,50×1,00 m), M. 70 (fig. 9/3 și 69/1–3; dimensi. 2,50×1,20 m), C17 M. 32 (fig. 10/1; dimensi. 3,20×2,10 m), C18 M. 68 (fig. 9/4; dimensi. 2,00×0,80 m). Delimitarea și măsurarea gropilor este la Zimnicea foarte dificilă datorită umpluturii foarte asemănătoare, ca textură și culoare, cu solul nisipos în care sunt săpate. Prezența pietrelor și distribuția oaselor calcinate și a pieselor de inventar au fost indicii utile, dar nu suficient de precise pentru a trasa conturul mormintelor în discuție; doar conturul gropii mormântului C17 M. 32 este trasat de A. D. Alexandrescu, în fig. 10/1. Despre camera funerară a mormântului C2 M. 10 raportul din *Studii*, 2, 1949, 1, p. 124, ne spune că era „scobită tot subteran în loess și adâncită puțin față de nivelul culoarului de acces” și se indică dimensiuni mai mici decât cele indicate de A. D. Alexandrescu (1,80×1,50 m?).

⁵⁸ Această observație a fost făcută deja în 1948, cu ocazia cercetării primului „mormânt principal” din C1 („Cimitir, movila 1”), având o cameră subterană croită „pe dimensiuni care să cuprindă un cadavru neincinerat, întins” (I. Nestor, *op. cit.*, p. 121–122).

⁵⁹ În cazul C10 M. 70 două vârfuri de lance au apărut cu 20 cm mai sus și un alt vârf cu 15 cm mai jos decât fundul gropii plasat la – 0,80 m (A. D. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 28). Și în cazul mormântului C1 M. D. se vorbește de „la violation de la sépulture”, care a făcut ca pietre din peretele de est să ajungă până în mijlocul camerei funerare (*ibidem*, p. 20 și fig. 5/2). Din păcate, pe planurile de detaliu ale mormintelor în cauză (fig. 5, 8–10) nu au fost marcate adâncimile diferitelor elemente înregistrate.

⁶⁰ I. Nestor și colab., *Raport sumar asupra campaniei de săpături arheologice dela Zimnicea*, în *SCIV*, 1, 1950, 1, p. 98 și figura de la p. 95 (planul movilei C7).

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² A. D. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 23–24. Mormântul nu este descris și nici nu se dă o explicație a acestei absențe. Folosirea termenului de *tombe-four* = mormânt-cuptor marchează o certă distanțare față de interpretarea din 1950, ca „instalație pentru arderea morților”. Anterior, în cartea sa, *Riturile funerare la daci și daco-romani*, București, 1971, p. 58–59, D. Protase considera că era mai verosimilă interpretarea acestui complex ca mormânt „cu cuptor” și invoca în această direcție descoperirea similară de la Poienești.

⁶³ M. Babeș, A. Ganciu, Ph. Charlier, „Mormântul-cuptor” din necropola getică de la Zimnicea (în pregătire).

opinie personală, apropiată de interpretarea dată mai sus „mormântului-cuptor” de la Poienesti⁶⁴, ca și de aceea propusă pentru mormintele similare de la Dănceni și Pârjolteni⁶⁵, considerând că nu este vorba de o incinerare primară într-un cuptor și, deci, nu este vorba nici de un mormânt tip *bustum*, ci de o înhumare într-o cameră funerară cu eșafodaj de lemn, a cărui incendiere ulterioară a generat resturile de cărbune și de pământ ars din mormânt ca și urmele de acțiune a focului pe scheletul păstrat *in situ* în poziție anatomică.

În legătură cu Zimnicea mai trebuie subliniat faptul că pentru câteva „morminte principale” cu gropi de mari dimensiuni, disproporționate față de spațiul necesar adăpostirii unui incinerat, și cu inventar bogat, ieșit din comun, s-au construit tumuli (C1-3 și C6-7). O situație similară s-a întâlnit, nu departe de Zimnicea, la **Fântânele**, jud. Teleorman, unde deasupra unui mormânt de incinerare cu groapă mare, de 3,80×2,28 m, a fost construit un tumul cu înălțimea de 1,15 m și diametrul de 27 m. Camera funerară, căptușită cu bârne de stejar și acoperită de asemenea cu un „capac” de lemn, oferea un spațiu generos pentru grămjoara de oase calcinate și inventarul format din șapte vârfuri de lance, cinci mărgelă de lut, o amforă și un vas de bronz, precum și pentru reprezentarea pictată în alb și roșu a unui altar pătrat, cu latura de 25 cm (*eschara*), realizată direct pe podeaua de lut crud (fig. 14 jos)⁶⁶. Reprezentarea altarului în pictură la Fântânele, ca și prezența unor altare miniaturale de lut ars, cu aceleași dimensiuni, în mormintele C2 M. 10 și C18 M. 68 de la Zimnicea⁶⁷ sugerează că de-a lungul unui proces funerar prelungit în aceste morminte s-au putut desfășura noi acțiuni rituale, care presupuneau prezența unor asemenea accesorii de cult.

Unele dintre constatările prilejuite de analiza descoperirilor funerare din secolele V–III a. Chr. din regiunile extra-carpătice ale României și din spațiul pruto-nistriean se regăsesc și în dreapta Dunării. La **Telița**, jud. Tulcea, unde movila înaltă de 2–2,50 m, ridicată pentru a adăposti mormântul principal, cu cameră de piatră (M. 6), suprapunea cinci morminte plane mai vechi (M.1–5) și era la rândul ei suprapusă de un mormânt secundar (M. 7), toate mormintele sunt de incinerare. Camera funerară a M. 6, construită din blocuri de piatră „dispuse în formă de potcoavă”, avea dimensiunile exterioare de 4,10×3,50 m și o suprafață interioară de 2,60×1,70 m, era acoperită „tot cu blocuri mari de piatră”, iar intrarea, orientată spre SSV, era astupată cu alte două blocuri. O astfel de cameră era suficientă pentru a adăposti unul sau două corpuri înhumate cu inventarul funerar, dar în fapt ea nu conținea decât două urne cu oase calcinate, provenind probabil de la două persoane, capacele respective și vasele de ofrandă (4 amfore, 2 kantharoi, o strachină locală). Din păcate, nici din text, nici din ilustrația publicată nu rezultă datele necesare unei interpretări clare a contextului arheologic: înălțimea zidurilor camerei, poziția urnelor și vaselor adiacente, dispunerea lor în spațiul camerei și în raport unele față de celelalte. În fața intrării, solul prezenta un strat subțire de arsură cu o suprafață de 4×2 m, mai curând o ardere legată de anumite acțiuni rituale, decât urma rugului funerar. La nivelul de amenajare a M. 6 s-au identificat și două complexe masive de fragmente de amfore, a căror explicație ar trebui să fie de asemenea de natură rituală⁶⁸.

Tot în nordul Dobrogei, în cele două necropole de la **Murighiol**, jud. Tulcea, însumând în total 60 morminte de incinerare și 2 de înhumare, au fost descoperite mai multe structuri care au o anumită importanță pentru discuția noastră⁶⁹. Dintre mormintele de incinerare este de reținut cel puțin unul (cim. II, M. 16), cu o groapă lungă de 2 m, placată lateral și parțial acoperită cu lespezi de piatră. Este posibil ca această groapă, orientată N–S/S–N, să fi adăpostit inițial cadavrul înhumat și cele trei vase, iar deranjarea capacului acestei ciste să se poată explica prin exhumare și eventuala depunere a oaselor calcinate în același loc⁷⁰. Faptul că unul din cele două morminte de înhumare de la Murighiol (cim. II, M. 19) avea de asemenea

⁶⁴ *Supra*, p. 106 și notele 9–10.

⁶⁵ *Supra*, p. 109–110 și notele 26–31.

⁶⁶ C. N. Mateescu, M. Babeș, *Cercetări arheologice și săpături de salvare la Fântânele*, în *SCIV*, 19, 1968, 2, p. 283–291; M. Babeș, în *EAIVR*, 2, 1996, p. 128, s.v. *Fântânele*.

⁶⁷ A. D. Alexandrescu, *op.cit.*, p. 21, 39 și fig. 58/2–3.

⁶⁸ G. Simion, Gh. I. Cantacuzino, *Cercetările arheologice de la Telița (com. Poșta, r. Tulcea, reg. Dobrogea)*, în *Materiale*, 8, 1962, p. 373–382, în special p. 379 și fig. 1, 2/5, 3/1–5, 4/1–3, 5/13–25 și 7.

⁶⁹ E. Bujor, *Săpăturile de salvare de la Murighiol*, în *SCIV*, 6, 1955, 3–4, p. 571–580; idem, *Contribuție la cunoașterea populației geto-dace din nord-estul Dobrogei*, în *SCIV*, 7, 1956, 3–4, p. 243–252; idem, *Săpăturile de salvare de la Murighiol (reg. Constanța, r. Tulcea)*, în *Materiale*, 3, 1957, p. 247–254; idem, *Șantierul arheologic Murighiol*, în *Materiale*, 5, 1959, p. 373–378; idem, *Șantierul arheologic Murighiol (r. Tulcea, reg. Constanța)*, în *Materiale*, 6, 1959, p. 325–330; idem, *O geto-dakijskoj kulture v Murigiole*, în *Dacia*, N.S., 2, 1958, p. 125–141.

⁷⁰ E. Bujor, *op. cit.*, în *Dacia*, N. S., 2, 1958, p. 126 și fig. 2 (din greșeală, în legenda figurii se spune că ar fi vorba de un mormânt de înhumare). În *Materiale*, 6, 1959, p. 325–326 și fig. 1–2, același mormânt M. 16 este ilustrat *in situ* iar inventarul său compus din trei vase grupate în poarta de nord a gropii este descris în detaliu, dar lipsește menționarea oaselor calcinate.

o groapă lungă de 2 m, căptușită cu pietre plate, pare să susțină interpretarea noastră. Orientarea acestui mormânt, ca și a M. 5 din cimitirul I este dată de poziția celor două schelete, ambele cu capul spre sud. În ciuda absenței unui catalog sistematic, a insuficienței descrierilor și ilustrațiilor din publicațiile citate, în special în ce privește forma și dimensiunile mormintelor fără urne, unele dintre observațiile lui E. Bujor permit a presupune că un număr destul de mare de morminte de la Murighiol (mormintele 8, 10, 11, 13, 20/21, 23–28, 32) aveau gropi de mari dimensiuni, cu oase calcinate, vase și pietre aflate în dezordine și, în consecință, ar putea fi clasate în categoria înmormântărilor în mai multe etape, implicând înhumarea temporară și incinerarea ca rit final. Așa s-ar putea explica deranjarea mormintelor, constatată de mai multe ori de E. Bujor. În M. 32 osemintele lipseau cu totul (!), la fel ca și în ceea ce E. Bujor numea „groapa de ofrande” (gr. 1) – o groapă de mari dimensiuni, în care, de-a lungul pereților, pe două rânduri, au fost depuse 10 vase grecești (amfore, kylix) și locale. Fotografia publicată ne arată o groapă rectangulară de mari dimensiuni, în care, între cele două rânduri paralele de vase (mai multe sparte sau răsturnate), rămânea suficient loc pentru depunerea unui corp uman⁷¹. Ținând seama de lipsa oricăror oseminte, ne putem gândi la o situație similară complexelor M. I și M. II de la Borosești, respectiv la un mormânt de înhumare provizoriu, de unde cadavrul sau scheletul a fost recuperat în vederea tratamentului funerar final (incinerarea) și a înmormântării oaselor calcinate în alt loc.

Descoperiri mai vechi și mai noi ne determină să extindem această discuție asupra spațiului intracarpatic și, mergând mai spre apus, până în bazinul Tisei. De mai multă vreme este cunoscută mica necropolă de la **Băița**, jud. Mureș, aparținând grupului Ciunbrud, atribuit agatirșilor. Aici, în urma unor descoperiri fortuite din 1967 și a săpăturilor de salvare conduse de V. Vasiliev în anul 1970, pe lângă cinci morminte de înhumare, prezentând ritul, ritualul și inventarul funerar caracteristic acestui grup, au apărut și șapte morminte de incinerare cu gropi de mari dimensiuni. Important este faptul că, așa cum arată autorul citat, „forma, mărimea și orientarea gropilor mormintelor de incinerare sunt absolut identice cu ale mormintelor de înhumare, deși resturile cinerare (așa cum erau depuse, într-o grămadă compactă) și inventarul funerar ar fi necesitat o groapă mult mai mică”⁷². Într-adevăr, la Băița mormintele de incinerare au gropi rectangulare, cu colțuri rotunjite, cu lungimi cuprinse între 1,65 și 1,95 m și lățimi între 0,92 și 1,23 m, orientate ca și mormintele de înhumare pe direcția VNV/NV–ESE/SE. Oasele calcinate erau depuse grupat, compact, de regulă în partea de NV a gropii, acolo unde în cazul înhumărilor se aflau capul și toracele mortului. Vasele de ofrandă (de la unul la trei exemplare) au fost de regulă așezate la extremitățile gropii, iar celelalte piese de mobilier mărunț (akinakai, săgeți, aplici de tolbă, cuțitașe, brățări) se aflau și ele în poziția în care s-ar fi aflat asupra unui cadavru înhumat. Este, de exemplu, situația analoagă a mormintelor M. 7, de înhumare, și M. 10, de incinerare. Aceste observații l-au condus pe V. Vasiliev la concluzia că „practicarea unor gropi identice pentru mormintele de incinerare a fost făcută deliberat, astfel de gropi fiind necesare tocmai pentru a putea fi respectate obiceiurile și locul de depunere a fiecărei categorii de inventar, așa cum se află ele în mormintele de înhumare”⁷³. După același autor, am avea aici de-a face cu „rezultatul influenței exercitate de populația autohtonă traco-dacă asupra rămășițelor enclavei scito-iraniene din Transilvania”⁷⁴, trecerea la ritul incinerării fiind manifestarea nemijlocită a *tracizării* acestei enclave în secolul V a. Chr. După părerea mea, la Băița, ca și la Ciunbrud (tumulul 13), Blandiana (M. 10) și Șopteriu, este totuși mai curând vorba de un obicei concret, similar celui constatat la Borosești, Poienești, Dănceni, Stelnica sau Zimnicea, și anume practicarea unor înmormântări prelungite, cu etape succesive, de înhumare, exhumare, incinerare și depunere finală în aceeași groapă de mari dimensiuni. Pentru Băița rămâne incertă prezența unor plăci de piatră („rășnițe”) în mormintele de incinerare 6 și 12, dar astfel de obiecte apar cu siguranță în M. 2 de la Blaj și M. 2 și 14 de la Tg. Mureș, fiind considerate de V. Vasiliev „zdrobitoare” pentru măcinarea grăunțelor⁷⁵.

⁷¹ Idem, *op. cit.*, în *SCIV*, 7, 1956, 3–4, p. 244 și fig. 2–3, 9; idem, în *Dacia*, 2, 1958, p. 127 și fig. 3. Autorul nu ne oferă o descriere a acestui complex, nici un plan la scară, nici dimensiunile în plan orizontal sau vertical și nici orientarea.

⁷² V. Vasiliev, *Necropola de la Băița și problema tracizării enclavei scitice din Transilvania*, în *Marisia*, 6, 1976, p. 58.

⁷³ *Ibidem*, p. 64; idem, *Sciții agatirși pe teritoriul României*, Cluj-Napoca, 1980, p. 58–59. Observația lui V. Vasiliev întărește ipoteza înhumării provizorii, dacă admitem păstrarea obiectelor în cauză în poziția lor inițială în faza depunerii finale a oaselor calcinate.

⁷⁴ Idem, *op. cit.*, în *Marisia*, 6, p. 81.

⁷⁵ În publicația necropolei de la Băița, ele nu sunt menționate, dar par a fi reprezentate în fotografia M. 6 și pe planul desenat al M. 12 (*ibidem*, p. 53–56 și pl. XIV/b și XVII/b); pentru „zdrobitoare” vezi V. Vasiliev, *Sciții agatirși...*, p. 73.

Mai nou, cunoaștem din Transilvania încă o necropolă vizibil legată de fenomenul studiat, aceea de la **Olteni**, jud. Covasna⁷⁶. Spre deosebire de Băița, toate mormintele descoperite la Olteni sunt de incinerare; este vorba de zece morminte (M. 1–M. 10), în care studiul antropologic al oaselor calcinate a permis identificarea a 15 indivizi: doi indivizi în M. 3, cinci în M. 10, câte unul în restul mormintelor⁷⁷. Cu o singură excepție (M. 2), mormintele au gropi rectangulare sau ovale, în majoritate orientate aproximativ N–S (M. 1, 3–9), cu lungimi între 2 și 3 m și lățimi de 1–1,30 m, așadar au dimensiuni potrivite pentru mormintele de înhumare sau chiar mai mult, ceea ce ne face să credem că răposații, împreună cu inventarul funerar, au fost adăpostiți în ele provizoriu, înainte de a fi incinerati și depuși în același loc (fig. 15)⁷⁸. Deosebit de interesant este faptul că în șapte din cele zece morminte arheologii au sesizat resturile, uneori consistente, ale unor „structuri” din scânduri sau trunchiuri despicate. Lemnele au apărut de regulă de-a lungul pereților, ca o căptușeală (M. 1, 5, 7), dar uneori și în interiorul gropii, provenind eventual de la capac/acoperiș (M. 3, 5, 10). Gropițele, adâncite câte două în axul longitudinal al unora dintre morminte (M. 1, 4, 5, 6, 10), au putut într-adevăr servi la fixarea unor stâlpi care susțineau acoperișul⁷⁹. Ne-am putea deci gândi că lemnele au folosit la amenajarea gropilor în chip de camere funerare – spații protejate și o vreme chiar accesibile pentru efectuarea diferitelor operațiuni rituale succesive, eșalonate de-a lungul unei perioade mai lungi de timp. În cazul M. 10 este evident că, într-un anumit moment, după efectuarea celor trei depuneri (A, B, C), structura de lemn a fost incendiată, lăsând urme clare la partea superioară a pereților gropii, „puternic arsă”⁸⁰. În celelalte cazuri mărturia arheologilor este, din păcate, neclară. Dacă urmărim cu atenție articolul din *Angustia*, 12, vom constata că în text, în cazul M. 1, M. 3, M. 5, M. 7 și M. 8 se vorbește de scânduri groase și bărne „carbonizate” sau „acum carbonizate”. În legenda imaginilor din M. 1, M. 4, M. 5 și M. 7 se vorbește însă de „lemn ars”/„burnt wood” sau de „scânduri arse”/„burnt planks”. Bănuind eventual că autorii fac în chip conștient o distincție între lemnul „(acum) carbonizat” în chip natural și „lemnul ars” ne aflăm în dilema de nerezolvat, de a nu ști dacă și în care morminte s-a dat foc la lemnul structurii și în care nu. Dificultatea este maximă în cazul M. 4 (p. 111), în care s-ar fi găsit un fragment de scândură arsă, dar și mici fragmente de lemn „carbonizat”. Având în vedere nesiguranța autorilor, să ne amintim de cazurile deja menționate de amenajări/camere de lemn incendiate de la Poieniști și Zimnicea (așa-zisele „morminte-cuptor”) sau de la Dânceni și Pârjolteni. După clarificările

⁷⁶ V. Sîrbu, V. Căvruc, D. Buzea, *A 4th–3rd centuries BC Dacian community in Southeastern Transylvania: The findings from Olteni, Covasna County*, în vol. *Thracians and Celts. Proceedings of the International Colloquium from Bistrița* (ed. V. Sîrbu și D. L. Vaida), Cluj-Napoca, 2006, p. 229–237, în special p. 230–233 și fig. 8–13; V. Sîrbu, V. Căvruc, D. Buzea, *O comunitate dacică din sec. IV–III a. Chr. la Olteni, jud. Covasna*, în *Angustia*, 12, 2008, p. 109–148 (cu variantă în limba engleză, *A Dacian Necropolis from 4th–3rd Centuries B.C., Found in Olteni (South-Eastern Transylvania)*, în vol. *Funerary Practices of the Bronze and Iron Ages in Central and South-Eastern Europe. Proceedings of the 9th International Colloquium of Funerary Archaeology* (ed. V. Sîrbu, D. L. Vaida), Cluj-Napoca, 2008, p. 191–228); V. Sîrbu, *op. cit.*, în *Mousaios*, 14, 2009, p. 141–143 și fig. 1, 10–13; vezi și rapoartele anuale publicate de V. Căvruc și colab. (nu și V. Sîrbu, care nu pare să fi participat la săpături și, oricum, nu era membru al colectivului de șantier), în: *CCA*, 2006 (2007), p. 246–250 și pl. 53; *CCA*, 2007 (2008), p. 209–210 și pl. 50; *CCA*, 2008 (= *Valachica*, 21–22, 2008–2009), p. 323–326.

⁷⁷ A. Soficaru, N. Mirițoiu, A. Bălășescu, *Analiza osteologică a mormintelor de incinerare de la Olteni, jud. Covasna*, în *Angustia*, 12, 2008, p. 149–156 (cu variantă engleză în vol. *Funerary Practices of the Bronze and Iron Ages in Central and South-Eastern Europe. Proceedings of the 9th International Colloquium of Funerary Archaeology* (ed. V. Sîrbu, D. L. Vaida), Cluj-Napoca, 2008, p. 229–236). Extrem de detaliată, expertiza antropologică ne comunică numărul de oase sau de fragmente descoperite în fiecare mormânt și atribuite fiecărui individ, dar nu și cantitatea în grame, care ar exprima cel mai direct modalitatea de selecție, respectiv de depunere a oaselor calcinate în mormânt.

⁷⁸ Această ipoteză, pe care M. Babeș a formulat-o încă din anul 2000, este evocată de V. Sîrbu și colab. (*Angustia*, 12, 2008, p. 120), fără citarea sursei, ca „o ipoteză tentantă”, dar lipsită de „dovezi concludente”. Se aduc chiar argumente contrare la adresa autorului anonim al ipotezei. Evident „discreția” criticii nu slujește unei adevărate discuții sau chiar dispute științifice. Pe lângă rezumatul comunicării de la Congresul UISPP de la Liège din 2001 (*supra* nota 3), această ipoteză putea fi găsită, cu mai multe detalii, în contribuția lui M. Babeș la vocea *mormânt* din *EAIVR* (ed. C. Preda), 3, 2000, p. 134. Cel mai recent, V. Sîrbu a întâlnit-o în rezumatul comunicării propuse de M. Babeș pentru Colocviul de arheologie funerară din mai 2008, de la Bistrița, rezumat pe care l-a primit în calitate de organizator al aceluia colocviu. Chiar și numai pentru a fi combătute, aceste texte ar fi trebuit corect citate, sub numele autorului lor. Altfel, cititorul ar putea crede că este vorba doar un joc al imaginației și un exercițiu al colegului V. Sîrbu și al coautorilor săi V. Căvruc și D. Buzea, care ar fi inventat această ipoteză numai pentru a o respinge. În fapt, însă, sursa „inspirației” celor trei este evidentă, iar corectitudinea procedurii lor trebuie pusă la îndoială.

⁷⁹ V. Sîrbu, V. Căvruc, D. Buzea, *op. cit.*, în *Thracians and Celts*, p. 230 și fig. 8.

⁸⁰ V. Sîrbu, *op. cit.*, în *Mousaios*, 14, 2009, p. 141 („strongly burned”) și fig. 1/5–6 și 13/2–4.

necesare pe care numai autorii săpăturii le pot aduce, situația de la Olteni ar putea confirma și, la rândul ei, ar putea fi confirmată de aceste exemple.

Unele clarificări mai sunt de așteptat și în privința modalității de tratare și depunere a oaselor calcinate și a ceramicii în mormintele de la Olteni. Graba autorilor de a-și valorifica săpăturile a făcut ca în cele două ample articole apărute în 2008 mormintele descoperite în acel an (M. 8–10) să fie descrise sumar în *addenda* și să fie ilustrate doar fotografic, fără plan și profil⁸¹. La acea dată vasele descoperite în M. 4 (6 vase), 5 (un vas), 6 (7 vase) sau în mormintele nou cercetate M. 8 (7 vase), 9 (3 vase) și 10 (11 vase) nu fuseseră restaurate și studiate; oricum, ele nu au fost descrise exact și nici ilustrate în cele două publicații⁸². În aceste condiții studiul tratamentului osemintelor și inventarului funerar de la Olteni are de suferit. Sigur pare a fi doar faptul că în două cazuri (M. 2 și 5) toate oasele calcinate au fost depuse în urne și că în alte trei cazuri (M. 1, 6, 7) ele au fost răspândite în groapă, fără vreun recipient. Problematică este categoria „mormintelor de incinerare în urnă și în groapă” în care s-ar înscrie M. 3–4 și 8–10; dificultatea provine chiar din faptul că în unele cazuri vasele erau sparte și incomplete, făcând dificilă identificarea „urnei”. În M. 4 au fost definite trei depuneri (A, B, C) de ceramică asociate cu puține oase incinerate, provenind de la un singur individ; unicul vas întreg (M. 4B) era situat în umplutura gropii, deasupra nivelului fundului, dar drept urnă a fost desemnată una din strachinile sparte și incomplete, așezată „pe o parte” (M. 4A)⁸³. În M. 3 identificarea urnei, o oală (M. 3A) „aproape plină cu oase calcinate”, acoperită cu o strachină și așezată pe fundul gropii, a fost mai simplă; în schimb în M. 3B, definit ca „incinerare în groapă”, oasele erau amplasate în umplutura gropii, cu 10–15 cm mai sus decât fundul acesteia⁸⁴. Între cele două depuneri trebuie să fi existat o diferență de timp, iar antropologii au arătat că ele provin de la doi indivizi diferiți. În mormintele M. 8 și M. 9 motivul depunerii oaselor calcinate atât în urne, cât și pe fundul gropii rămâne neclar, din moment ce aceiași antropologi ne asigură că în fiecare caz în parte este vorba de câte un singur individ. În sfârșit, în M. 10, osemintele a trei indivizi (bărbați între 25 și 40 ani) au fost depuse în trei urne diferite (M. 10 B și C), dar nu este exclus ca și oasele celorlalți doi (o femeie de 25–40 ani și un copil de 4–5 ani), aflate într-o aglomerare de fragmente provenind din patru vase, să fi fost inițial adăpostite în urne. Ordinea în care s-au desfășurat aceste înmormântări nu ne-a fost sugerată de observațiile din teren. Se pare însă că în M. 10 toate depunerile s-au făcut în umplutura gropii, nu pe fundul ei, și au fost (toate ?) sigilate prin arderea structurii de lemn a gropii funerare⁸⁵. O concluzie mai generală pe care o datorăm comparației cu determinările antropologice este aceea că diferitele forme de dispunere a oaselor și inventarului, determinate de arheologi sub forma a 2–3 „depuneri” în morminte în care s-au depus oasele unui singur individ, cum este cazul în M. 4, 6, 8 și 9, sunt actualmente irelevante în ce privește actul funerar inițial, dar ar putea reprezenta indicii ale unor intervenții ulterioare în aceste morminte în cadrul unor practici funerare etapizate, prelungite.

Dacă lăsăm deoparte ceramica (în mare parte nerestaurată), inventarul mormintelor de la Olteni este sărac, ceea ce face ca încadrarea culturală și cronologică să fie încă în discuție. El se reduce la un vârf de săgeată „scitică”, un pumnal de fier (nedescris și neilustrat) și patru pietre plate („râșnițe” în M. 3 și M. 6). Practica depunerii de plăci de piatră în morminte constituie un important element de asemănare și de legătură cu alte descoperiri implicate în discuția de față și o vom reîntâlni și în necropolele culturii Vekerzug din regiunile învecinate ale Ungariei. Ceramica, atâta cât a fost publicată, prezintă și ea numeroase asemănări cu vasele de la Borosești, Poieniști, Stelnica, Murighiol, Zimnicea etc., asemănări suficiente pentru a o considera ca fiind de origine autohtonă. Faptul că aceste analogii provin în principal din regiunile extracarpatiche și dintr-o vreme când dacii nu apăruseră încă în izvoarele scrise grecești sau romane, ne determină să privim cu reținere

⁸¹ V. Sîrbu, V. Căvruc, D. Buzea, *op. cit.*, în *Angustia*, 12, p. 122–124 și fig. 20–21; aceiași, în *Funerary practices...*, p. 207 și fig. 19–20. În *CCA*, 2008 (= *Valachica*, 21–22, 2009), p. 324–325, se vorbește nu de trei, ci de patru noi morminte (M. 8–11) descoperite în anul 2008; ulterior, dar totuși în același an, din motive care ne scapă, M. 10 – de incinerare în groapă ovală – a fost eliminat și numărul 10 a fost preluat de fostul M. 11.

⁸² Ulterior, în catalogul expoziției *Dacii din Curbura Carpaților* (ed. V. Crișan, V. Sîrbu), Sf. Gheorghe, 2009, p. 29–42, D. Buzea publică zece dintre aceste vase și anume: trei din M. 4, unul din M. 5, cinci din M. 6 și unul din M. 10, precum și trei râșnițe din M. 6 și două perle din M. 10. În momentul de față rămân încă inedite cca 25 de vase din M. 4, 6 și 8–10, împrejurare care ne arată că graba și repetata revenire, în noi și noi publicații, asupra necropolei de la Olteni nu rezolvă, ci mai curând întârzie dezbaterile și clarificarea problemelor ridicate.

⁸³ V. Sîrbu, V. Căvruc, D. Buzea, *op. cit.*, în *Angustia*, 12, 2008, p. 111–113 și fig. 12–13.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 110–111 și fig. 8–9.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 122–124 și fig. 21; vezi și *infra* nota 102.

decizia autorilor cercetării de la Olteni de a defini populația îngropată acolo drept o „comunitate dacică” – opțiune justificată chipurile prin dorința de „a nu crea confuzii în terminologie”⁸⁶, dar care, în fapt, este de natură a genera confuzii istorice.

În vecinătatea spațiului transilvan, practicile funerare studiate în lucrarea de față par să fi avut o difuzare largă și în câmpia Tisei, în cultura Vekerzug a „epocii scitice”⁸⁷. În necropola eponimă de la **Szentes-Vekerzug**, M. Párducz a săpat în anii 1952–1953 cca 150 de structuri/complexe funerare, dintre care 74 morminte de înhumatie și 41 de incineratie (15 în urne și 26 în gropi mari, având aceeași formă, aceleași dimensiuni și aceeași orientare ca și mormintele de înhumatie)⁸⁸. În plus, la Szentes-Vekerzug au fost descoperite patru gropi asemănătoare, care însă nu conțineau decât ceramică, și alte cinci, în care nu s-au găsit nici oseminte, nici alte piese. După M. Párducz, în aceste cazuri ar fi vorba de „morminte simbolice”⁸⁹, dar după părerea noastră, având în vedere analogiile cu M. I și M. II de la Borosești, cu M. 152 de la Stelnica și cu „groapa cu ofrande” de la Murighiol, acestea puteau fi morminte provizorii din care cadavrul a fost îndepărtat. În fine, ar trebui de asemenea menționată și marea necropolă de la **Tápiószele**, săpată de același M. Párducz, care consemnează 230 morminte de înhumatie și 211 de incineratie, dintre care marea majoritate – 182 – sunt morminte în gropi mari, „cu cenușa dispersată” (*with strewn ashes*)⁹⁰. Să adăugăm și cele 13 gropi fără oseminte, pe care M. Párducz le definește ca „morminte simbolice”, fără să uităm „mutilările” constatate în 6 morminte de înhumatie (absența anumitor părți din schelete), care dovedesc intervenții în morminte, ulterioare înmormântării. Și aici, ca și la Szentes-Vekerzug, în unele morminte de înhumatie (M. 149, 162, 398), ca și în morminte de incineratie cu gropi mari (M. 24), au fost descoperite plăci de piatră interpretate de M. Párducz ca „râșnițe” (*grinding stones*). De fapt aceste piese, cu valoare mai curând simbolică decât practică, sunt prezente în contexte funerare din Bazinul Tisei încă mai de timpuriu, în grupa Fuzösabony-Mezöcsát⁹¹. Le-am întâlnit deja de mai multe ori în contextele funerare din spațiul extracarpatic din secolele V–III a. Chr., la Borosești (1 caz), la Poieniști (1 caz), la Strahotin (1 caz), la Stelnica (în 55 morminte !) și la Olteni (2 cazuri), dar și în contexte mai timpurii, din secolele VII–VI a. Chr., cum ar fi necropola de la Stoicani; semnificativă este apariția lor și în mormintele scitice din secolele V–IV a. Chr. din bazinul Nistrului și, mai departe spre răsărit, din bazinul Niprului⁹².

⁸⁶ *Ibidem*, p. 120–121.

⁸⁷ J. Chochorowski, *Die Vekerzug-Kultur. Charakteristik der Funde*, Prace Archeologiczne, vol. 36, Cracovia, 1985, p. 136–149.

⁸⁸ M. Párducz, *Le cimetière hallstattien de Szentes-Vekerzug II (Les fouilles de 1952 et 1953)*, în *AAH*, IV, 1954, p. 48–49; idem, *Le cimetière hallstattien de Szentes-Vekerzug III*, în *AAH*, VI, 1955, p. 1–18. Pot fi amintite aici mormintele de incineratie 27, 31, 66, 92, 134, având gropi mari, cu dimensiunile de 180×70 cm, 230×62 cm, 190×85 sau 190×53 cm.

⁸⁹ Idem, *op. cit.*, în *AAH*, IV, 1954, p. 48, unde se menționează, între altele, M. 88, în care s-a găsit o râșniță de piatră. Astfel de râșnițe, de altfel sparte, s-au descoperit și în afara mormintelor (*ibidem*, fig. 23–25 și pl. 7–8).

⁹⁰ Idem, *The Scythian Age cemetery at Tápiószele*, în *AAH*, XVIII, 1966, p. 35–91 și pl. 11–74.

⁹¹ C. Metzner-Nebelsick, *Abschied von den „Thrako-Kimmeriern”?*, în B. Hänsel, J. Machnik (ed.), *Das Karpatenbecken und die osteuropäische Steppe*, PAS, 12, 1998, p. 367 și p. 412, lista 3 și fig. 14; P. Ramsauer, *Zur Frage der Westgrenze der Mezöcsát-Gruppe*, în E. Jerem, I. Poroszlai (ed.), *Archaeology of the Bronze and Iron Age*, Budapest, 1999, p. 170–171 și fig. 2/2; 3/3; 4/3.

⁹² Supra, p. 112 și nota 41. În lumea scitică, începând chiar din zona Nistrului inferior, ele apar în mormintele de la Dubăsari, Butor și Nikolskoe (N. Chetraru, N. Serova, *Issledovanija skifskogo kurgana 21 u g. Dubossary*, în vol. *Arheologičeskie issledovanija v Moldavii 1985 g.*, Chișinău, 1990, p. 127–129 și fig. 4; N. L. Serova, E. V. Jarovoj, *op. cit.*, p. 111 și 138; S. Agulnikov, E. Sava, *Issledovanija kurganov na levoberež'e Dnestra*, Chișinău, 2004, p. 26, 221 și fig. 13/9). După N. Serova (*Skifskie ženskie zahoronienija s ritual'nyimi plitami iz kurganov levoberež'ja moldavskogo Podnestrov'ja*, în vol. *Drevnejšie obščnosti zemledel'cev i skotovodov Severnogo Pričernomor'ja /V tys. do n. e. – V v. n.e.*, Kiev, 1991, p. 181–183) aceste „plăci rituale” ar fi apărut doar în mormintele unor femei, care ar fi avut calitatea de „preotese”. Pentru zona Niprului, vezi V. G. Petrenko, *op. cit.*, p. 36 și pl. 3/6; 25/29, 31, care menționează plăci de gresie, depuse în mormintele scitice de femei din secolele V–IV a. Chr., de ex. la Holodnyj Jar sau Žurovka, de regulă lângă capul mortului, uneori în asociere cu bulgăriși de ocră roșu. Este important de reținut că obiceiul depunerii de plăci de piatră în mormintele de înhumatie este cunoscut încă din secolele VII–VI atât în Moldova (la Stoicani, în opt morminte din ambele faze ale necropolei hallstattiene; cf. M. Petrescu-Dîmbovița, *Cimitirul hallstattian dela Stoicani*, în *Materiale*, 1, 1953, p. 157–204, în special p. 186–187 și pl. II, IV–VII), cât și în Basarabia (Giurgiulești – „Stâna lui Mocanu”; cf. O. Levițki, V. Haheu, *Necropola hallstattiană târzie de la Giurgiulești*, în vol. *Studia in honorem Ion Niculiță*, Chișinău, 1999, p. 122 și 133, fig. 3/15). El este atestat și în necropolele de epocă timpurie „scitică” (secolele VI–V) din Dobrogea, de la Ciucurova și de la Celic-Dere (G. Simion, *Culturi antice în zona Gurilor Dunării*, I, Tulcea, 2003, p. 188–190, 238 și 253–254, fig. 2/f, incineratie în groapă mare, și 3/b–d, înhumatie *in situ*, cu lespezi de piatră în groapă). La Chiscani, în preajma Brăilei, o astfel de „placă de gresie de formă aproape ovală” a apărut într-un mormânt

*

La sfârșitul acestei investigații suntem în situația de a constata că la începutul celei de-a doua jumătăți a mileniului I a. Chr. mormintele de incinerare cu gropi rectangulare sau ovale de mari dimensiuni, de felul acelor de la Borosești și Poienești, cunosc o răspândire foarte largă, care se întinde de la Dunărea mijlocie în apus, până la Nistru în răsărit (fig. 16). Descoperiri de acest fel au apărut nu numai în Moldova (Slobozia-Onești) și Basarabia (Dănceni, Pârjolteni), ci și în Muntenia (Stelnica, Grădiștea Coslogeni, Zimnicea, Fântânele), în Dobrogea (Telița, Murighiol), în Transilvania (Băița, Olteni) și în nord-estul Ungariei, în Câmpia Tisei (Szentcsanak, Tápiószek). Unele elemente similare, de caracter ritual, se întâlnesc în răsărit, între Nistru și Nipru.

Recapitulând, aceste morminte de incinerare se caracterizează în primul rând prin gropile lor mari, asemănătoare ca forme și dimensiuni cu cele care adăpostesc mormintele de înhumare. Lungimile lor oscilează la Poienești între 130 și 290 cm, la Onești între 220 și 250 cm, la Dănceni între 140 și 270 cm (înhumării 215–270 cm), la Stelnica între 75 și 250 cm (înhumării în medie 225–250 cm), la Olteni între 220 și 300 cm; în mai multe cazuri, de ex. la Dănceni, Pârjolteni, Zimnicea, Brăilița, Telița, este vorba de adevărate camere funerare mergând până la 6–8 m. p. Judecând după dimensiuni, este de presupus că inițial aceste morminte au fost destinate înhumării temporare a celor decedați, împreună cu ofrandele respective, iar în final, după incinerare, au devenit locul depunerii finale a oaselor calcinate. Uneori, devierea de la conturul normal al gropii (Poienești M. 1389) și starea fragmentară și dezordonată a inventarului ceramic (vase sparte și vase depuse culcat sau cu gura în jos, ca la Borosești M. V, Poienești M. 351, 1045, 1389, Slobozia – Onești M. II, Olteni M. 4, 7, 10A) sunt indicii, mai bine spus urmări ale operațiunii de dezgropare și extragere a cadavrului; depunerea unor vase și a oaselor calcinate în aceleași gropi, dar nu pe fund, ci cu 10–20 cm mai sus, în umplutură (Borosești M. V, Poienești, M. 1389, Olteni M. 3B, M. 4B, M. 7) ar putea indica că între cele două operații s-a scurs un interval de timp.

La amenajarea gropilor sau camerelor funerare de la Dănceni (pentru înhumare), Pârjolteni, Fântânele, Olteni (pentru incinerare), precum și a așa-ziselor „morminte-cuptor” de la Poienești și Zimnicea, ca material de construcție a fost folosit lemnul și, eventual, lutul. În toate aceste complexe urmele scândurilor sau bânelor care câptuseau pereții și au servit și la acoperirea spațiului funerar (acoperiș/tavan) s-au păstrat satisfăcător, eventual sub formă de cărbune atunci când mormântul a fost incendiat (Pârjolteni, Olteni M. 10). În câteva cazuri s-au păstrat și urmele adâncite ale stâlpilor ce susțineau acoperișul (Dănceni M. 86 și 129, Pârjolteni, Olteni M. 1, 4–6). Mai rar, gropile funerare au fost câptușite cu plăci de piatră (Murighiol, cimitirul II, M. 16 de incinerare și M. 19 de înhumare) sau cu ziduri din bolovani (Zimnicea C1 M. D., C12 M. 1). La Telița, ca și la Cucuteni-Gosan⁹³, din astfel de bolovani s-au construit încăpătoare camere funerare pe nivelul antic, acoperite cu tumuli. Rostul tuturor acestor amenajări – în majoritate plane – a fost, se pare, asigurarea unui spațiu funerar protejat și, în același timp, accesibil pentru o bună bucată de timp, permițând de-a lungul acelei perioade desfășurarea unor operațiuni rituale, adăugarea de ofrande, manipularea resturilor umane, în cele din urmă extragerea și incinerarea cadavrului sau scheletului recuperat, urmată de depunerea oaselor calcinate în aceeași cameră funerară. Sfârșitul acestui lanț de operațiuni era marcat într-o serie de cazuri de arderea structurii de lemn a camerei („mormintele-cuptor” de la Poienești și Zimnicea, diferite morminte de înhumare de la Dănceni sau de incinerare de la Pârjolteni și Olteni), care nu avea rostul practic al incinerării cadavrului, ci semnifica probabil purificarea și finalul înmormântării prelungite, respectiv trecerea definitivă a mortului în lumea de dincolo. Incendierea camerei funerare cu structură de lemn (pereți, acoperiș, stâlpi) este bine cunoscută în

scitic din secolul IV a. Chr., așezată pe pieptul mortului și servind ca suport pentru patru vase de ofrandă (N. A. Harțuchi, F. Anastasiu, *Brăilița*, Brăila, 1968, p. 52 și fig. 65).

⁹³ M. Dinu, L. Măgirescu, D. Boghian, *Unele considerații cu privire la necropola tumulară daco-getică, descoperită la Cucuteni, județul Iași*, în *CI*, 14–15, 1983–1984, p. 115–129; M. Dinu, *Quelques considérations sur la nécropole tumulaire daco-gétique découverte à Cucuteni (dép. de Jassy)*, în *SAA*, 2, 1995, p. 103–126; M. Babeș, în *EAIVR*, 3, 2000, p. 135 (s.v. *mormânt*). Construcția de piatră din tumulul 3 – o „construcție grandioasă și costisitoare” – este descrisă de M. Dinu și colaboratorii drept „o incintă în formă de pânză”, care după depunerea celor patru morminte de incinerare ar fi fost umplută cu „o mare cantitate de pietre”. În fapt, este de crezut că forma „ovală” și înclinarea pereților de piatră spre exterior sunt rezultatul deformării ulterioare a edificiului; putem presupune că acesta era inițial o cameră funerară dreptunghiulară de mari dimensiuni (spațiul interior cca 8×6 m), prevăzută cu acoperiș de lemn, peste care s-au depus pietrele căzute ulterior în interior. Intrarea se afla în colțul de SE al camerei și a fost probabil mai multă vreme practicabilă, permițând depunerea, probabil succesivă, a patru morminte de incinerare și efectuarea diferitelor ceremonii. Mormântul 4 a fost considerat mormântul princiar.

tumului scitici din secolele VI–V a. Chr. din zona de silvostepă cuprinsă între Nistrul mijlociu (grupa vest-podolică) și Niprul mijlociu („Pravoberezie”)⁹⁴, unde oricum nu poate fi vorba de practicarea incinerăției și de unde acest obicei a putut fi preluat în spațiul nord-tracic. Să reamintim că, după cei mai mulți autori, populațiile culturii Vekerzug și grupului Ciunbrud provin tocmai din aceste regiuni ale vechii Sciții.

Legat de amenajarea mormintelor se pune și problema orientării gropilor/camerelor funerare (inițial desigur și a cadavrului înhumat temporar). Analiza este dificilă având în vedere faptul că în multe publicații orientarea nu este deloc înregistrată, eventual se raportează în mare la cele patru puncte cardinale sau ar putea fi calculată pe baza ilustrației, în care nordul este marcat cu o săgeată; în nici una dintre publicațiile menționate mai sus nu am întâlnit indicarea orientării în grade sau miimi, cum este cazul la Borosești sau Poienești. În ciuda acestor dificultăți putem totuși constata pe ansamblul spațiului cercetat orientări asemănătoare, predominant pe o axă NV–SE, respectiv SE–NV, dar care într-o necropolă sau alta pot prezenta variații, probabil determinate de timp și loc. La Borosești cele trei structuri funerare cu gropi alungite (I–II și V) se încadrează într-un sector de numai 700 miimi, între NNV 6100‰–NNE 400‰, respectiv SSE 2900‰–SSV 3600‰. La Poienești acest sector preferat este mai larg, măsurând 1600 miimi (90°): cele mai multe orientări măsurate (18 morminte din 26) se înscriau între NV 5600‰–NE 800‰, respectiv SE 2400‰–SV 4000‰, în timp ce alte opt se apropiau mai mult de o axă est–vest. Scheletul din „mormântul-cuptor” era orientat cu craniul spre SE și picioarele spre NV. La Dănceni, ca și în mult discutatul mormânt de la Poienești, în șapte morminte de înhumăție scheletele erau, de asemenea, așezate cu capul spre SE și picioarele la NV. Cele trei schelete de la Hansca, care au putut fi măsurate, erau în schimb orientate invers, cu capul spre NV. Despre orientarea mormintelor de incinerăție de la Dănceni nu știm mai nimic; doar planul M. 86 ne indică aproximativ orientarea VNV–ESE. Știm în schimb, pe aceeași cale, că axul lung al mormântului cu cameră arsă de la Pârjolteni era orientat aproximativ SE–NV.

De această orientare se apropie și cele mai multe morminte de înhumăție descoperite la Stelnica în anii 1987–1996: în 57 de morminte (71,25%) scheletele erau orientate cu capul spre SSE, iar în alte 13 (12,5%) cu capul spre sud. Deosebit de semnificativ pentru discuția noastră este faptul că la Stelnica mormintele de incinerăție cu groapă mare (32 în 1996) manifestă aceeași predilecție pentru orientarea SSE–NNV (23), respectiv S–N (6), fapt care, pe lângă forma și dimensiunile gropilor, este de natură să sublinieze legătura particulară dintre aceste morminte și cele de înhumăție. Cu capul orientat spre sud (mai precis spre SSV 3400‰) a fost depus și mortul din „mormântul-cuptor” (C7 M. 6) de la Zimnicea, în timp ce alte patru morminte de înhumăție din aceeași necropolă erau orientate cu capul spre nord⁹⁵. Precum „mormântul-cuptor”, o anumită preferință pentru orientarea S–N o manifestă la Zimnicea și cele opt morminte „principale” de incinerăție. Judecând după datele din catalog și planurile de detaliu publicate, trei dintre aceste morminte erau exact orientate S–N, alte trei SE–NV și alte două SV–NE; preeminența direcției S este indicată de faptul că accesul în camerele funerare C1 M. D. și C12 M. 1 se făcea dinspre SE, ca și de faptul că în cinci morminte (C3 M. 21, C10 M. 70, C12 M. 1, C17 M. 32 și C18 M. 68) fiarele de lance, depuse constant în extremitatea de sud a gropii, erau mereu orientate cu vârful spre sud. Asemănarea cu „mormântul-cuptor”, în care cele două vârfuluri de lance erau de asemenea îndreptate spre sud, este evidentă. Să mai amintim că cele două morminte de înhumăție de la Murighiol (cimit. I, M. 5 și cimit. II, M. 19) erau și ele orientate cu capul spre sud; din păcate, din publicațiile lui E. Bujor nu aflăm nimic despre orientarea mormântului de incinerăție cu cistă de piatră (M. 16) sau a presupusei „gropi de ofrande” (gr. 1). În sfârșit, la Telița intrarea în camera funerară a M. 6 se făcea tot din direcția sudului, mai precis dinspre SSV.

O certă preferință pentru axa N–S/S–N, asemenea celei documentate la Stelnica și Zimnicea, se manifestă și în necropola de la Olteni, din Transilvania, unde opt morminte au această orientare⁹⁶, iar un al nouălea (M. 10) este orientat NV–SE. Fiind vorba de morminte exclusiv de incinerăție și lipsind alte indicii (cum este orientarea vârfulor de lance la Zimnicea), nu putem ști dacă, în ipoteza înhumării provizorii, morții

⁹⁴ G. I. Smirnova, *Naselenie Srednego Podnestrov'ja v VI–V vv. do n.e. i ego zapadnye sosedi*, în *Actes du IIe Congrès International de Thracologie* (Bucarest, 4–10 septembre 1976), I, București, 1980, p. 235–236, 250.

⁹⁵ *Supra*, nota 63. Pentru cei patru înhumați, vezi A. D. Alexandrescu, *op. cit.*, în *Dacia*, N. S., 24, 1980, p. 44 și fig. 10/2–5. Din motive necunoscute, în această publicație nu apar cele două morminte de înhumăție orientate cu capul spre sud („exact orientarea camerelor mortuare”), descoperite în 1948 în movilele C1 și C2 și menționate în raportul din *Studii*, 2, 1949, I, p. 123–124, ca aparținând „aceleiași populații care a locuit „Cetatea” și a folosit cimitirul vechi de la Zimnicea”.

⁹⁶ Exprimarea autorilor este uneori ezitantă, groapa fiind „săpată pe direcția nord-sud” (M. 1, 8, 9), „aproape pe direcția nord-sud” (M. 3, 5, 6, 7), „orientată pe direcția nord-sud, cu o ușoară deviere a părții nordice spre vest” (M. 4). În nici un caz nu se dă orientarea în grade sau miimi.

de la Olteni vor fi fost depuși cu capul spre sud sau spre nord. Lucrurile sunt mai clare și totodată sunt net diferite în cazul celei de-a doua necropole ardelenne în discuție. Într-adevăr, în necropola birituală de la Băița cele trei morminte de înhumatie cercetate sistematic documentează orientarea cu capul spre VNV (M. 1, 7) sau NV (M. 2). O orientare asemănătoare a fost înregistrată în cazul mormintelor de incineratie cu gropi mari pe axa VNV-ESE (M. 9, 10, 12) sau NV-SE (M. 6, 8, 11), evident fără a putea ști dacă și în aceste cazuri direcția VNV/NV semnifica poziția capului, ca la înhumați. Din publicația lui V. Vasiliev nu rezultă dacă vârful de lance aflat în colțul gropii dreptunghiulare a M. 10, care putea indica poziția virtuală a capului, era îndreptat spre VNV sau, dimpotrivă, spre ESE⁹⁷. Oricum ar fi, constatăm că în timp ce la Olteni orientarea mormintelor este asemănătoare celei din necropolele extracarpatiche de la Stelnica și Zimnicea, la Băița ea este diferită, apropiindu-se de cea predominantă în necropolele grupului agatirs (Ciurbrud) din Transilvania. O statistică mai veche ne arată, într-adevăr, că dintre 95 morminte de înhumatie ale acestui grup, cunoscute în 1980, 50% erau îndreptate cu capul spre NV (Aiud, Ciurbrud, Cristești, Ozd), 25% spre V (Tg. Mureș, Simeria, Războieni, Cipău etc.), 12% aveau orientarea opusă, spre E, iar 13%, alte diverse orientări⁹⁸. În grupa agatirsă avem deci de-a face cu o netă predominare a sectorului de V și NV, care diferă clar de aria extracarpatică, „getică”, unde predomină orientarea SE/S, dar care o apropie în chip semnificativ de aria învecinată a culturii Vekerzug, unde mormintele de înhumatie sunt orientate în principal în axul V-E, mai ales cu capul spre vest (43,9%), mai rar în direcția opusă, spre est (15%). În bazinul Tisei mai puțin frecvente sunt mormintele în axul SV-NE, cu capul orientat fie spre SV (16,3%), fie opus spre NE (7,8%)⁹⁹. O predominare a axului V-E/ E-V se constată și în cazul mormintelor de incineratie „cu gropi asemănătoare acelorale mormintelor cu schelete”¹⁰⁰.

O analiză atentă, de detaliu, pune în evidență și alte fapte interesante, care pot duce la o interpretare mai nuanțată a mormintelor de incineratie cu gropi mari – obiectul principal al acestei cercetări. Astfel, dacă în general se vorbește de depunerea oaselor calcinate și a pieselor de inventar „direct în groapă” sau „pe sol” (respectiv „à même le sol”)¹⁰¹, înțelegându-se prin aceasta depunerea pe fundul gropilor, descrierile și ilustrațiile publicate (fotografii, planuri și profile) ne arată că în unele cazuri atât oasele, cât și obiectele (în special vasele, adesea sparte) au fost de fapt depuse, respectiv deplasate, la diferite adâncimi în umplutura gropii și nu pe fund, deci, s-ar putea deduce, la o anumită distanță de timp după săparea ei inițială. Am menționat deja, mai sus, situațiile de acest fel întâlnite la Borosești (M. V), la Stelnica (M. 278, 286, 309 etc.) sau mai recent la Olteni (M. 3B, M. 7, M. 10), unde oasele calcinate și diferite recipiente apar cu 10–15 cm deasupra fundului gropii. Este posibil ca situații similare din alte necropole să fi scăpat observației autorilor sau să fi fost omise la publicare¹⁰². Pe lângă acestea pot fi invocate alte numeroase cazuri când vase întregi culcate pe o parte sau cu gura în jos, mai frecvent sparte și eventual incomplete, apar fără o regulă anume în umplutura gropii, cel mult aglomerate spre extremitățile acesteia: Poieniști M. 351, 1045, 1389, Stelnica M. 25, 148, 149, 194 etc., Olteni M. 1, 3, 4A, C, 6, 7, 10. Cea mai plauzibilă explicație ar fi că această ceramică a acompaniat mortul în faza înhumării provizorii și că deplasarea, spargerea și descompletarea ei s-au produs cu prilejul redeschiderii mormântului pentru diferite acțiuni rituale, iar în final pentru extragerea și incinerarea cadavrului; ea a rămas de regulă în aceeași groapă în care, în cele din urmă, aveau să fie depuse oasele calcinate.

Trebuie admis, pe de altă parte, că unele vase au ajuns în mormânt abia cu ocazia actului final al înmormântării. Acest lucru este aproape sigur în cazul în care urne cu oase calcinate au fost depuse în gropile funerare de mari dimensiuni, alături de oase calcinate răspândite pe fundul gropii, așa cum se întâmplă la Onești-Slobozia (M. IX), la Pârjolteni, la Stelnica (M. 148/150/151, 159/161, 260) sau la Olteni (M. 3, 4, 8–10),

⁹⁷ V. Vasiliev, *op. cit.*, p. 55 și pl. XVI b.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 46–48.

⁹⁹ J. Chochorowski, *Die Vekerzug-Kultur*, p. 136.

¹⁰⁰ De exemplu, la Szentes-Vekerzug, unde în 1952–1953 cele mai multe astfel de morminte de incineratie erau orientate în sectorul VNV/VSV-ESE/ENE (M. Párducz, *op. cit.*, în *AAH*, 4, 1954, p. 28 și urm. și 48).

¹⁰¹ C. Buzdugan, *op. cit.*, în *Carpica*, 1, 1968, p. 81, 86–91; N. Conovici, Gh. Matei, *op. cit.*, p. 110; A. D. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 42–43.

¹⁰² În cazul mormintelor de la Olteni, de mai sus, autorii nu menționează și nu comentează situarea oaselor sau vaselor în umplutură, deasupra fundului gropilor, dar această situație rezultă cu claritate din desenul profilelor respective; cf. V. Sîrbu, V. Cavruc, D. Buzea, *op. cit.*, în *Angustia*, 12, 2008, p. 111–113 și 122–124 și fig. 8–9, 12–13 și 21. În M. 10, dispunerea vaselor în umplutura gropii a devenit clară doar foarte recent, prin publicarea profilului longitudinal al gropii, de asemenea fără comentarii (cf. V. Sîrbu, *Observații privitoare la un ritual funerar insolit la tracia nordici din sec. V–III a. Chr.*, în *Istros*, 15, 2009, p. 51–53 și fig. 3/3).

unde probabil „urnele” au servit în primul rând ca „ambalaj” pentru transportul osemintelor la mormânt. La Olteni, uneori, în urnă și în groapă erau oasele unui singur individ, dar în cazul M. 3 este vorba de doi indivizi: unul depus în urnă, chiar pe fundul gropii (M. 3A), celălalt în umplutura gropii cu 10–15 cm mai sus, depus probabil mai târziu. Un mormânt „colectiv”, cu depuneri succesive, este cu certitudine M. 10, dar ordinea înmormântărilor/acțiunilor rămâne incertă, chiar după cea mai recentă ipoteză emisă de V. Sîrbu¹⁰³. La Stelnica nu dispunem de determinări antropologice publicate și, de aceea, autorii au formulat cu multă prudență, cu semnul întrebării, ipoteza unor morminte „colective”, explicate prin „mutarea unor urne din locul inițial pentru a fi adăpostite în același loc cu osemintele unor rude foarte apropiate, după modelul mormintelor de înhumatie cu oseminte reînhumate”¹⁰⁴. În cazul grupărilor dezordonate de oase, a fost într-adevăr invocată practica reînhumării parțiale a scheletelor¹⁰⁵, dar lipsește încă un studiu aprofundat, implicând determinările antropologice, care să ducă la o clară definire a fenomenului. În aceste condiții va trebui să ne mulțumim a vorbi, în general, despre practici de manipulare a cadavrelor/osemintelor în cadrul unui proces funerar prelungit, care va fi presupus diferite intervenții în mormânt, între momentul depunerii inițiale a trupului (mormântul provizoriu) și cel al înmormântării finale a resturilor incinerate.

Aici, în sfârșit, trebuie discutate și complexele funerare fără oseminte, considerate de diferiți autori „cenotafuri”, „morminte simbolice” sau eventual „gropi de ofrande”, dar care după părerea noastră constituie un argument important – poate cel mai important – în favoarea ipotezei practicilor funerare prelungite, în etape, implicând inițial o înmormântare temporară a trupului și, ulterior, incinerarea acestuia și depunerea finală în mormânt. Atunci când aceste „morminte fără oase” au forma și dimensiunile unor morminte de înhumatie, cum este cazul la Borosești, situl de la care a plecat această cercetare, la Stelnica sau la Murighiol, există bune motive pentru a bănuși că este vorba într-adevăr de *morminte provizorii* de înhumatie din care corpul a fost extras, fără ca resturile incinerării să se mai întoarcă în același loc, unde a rămas însă inventarul depus inițial. Astfel, la Borosești în complexul notat M. I s-au păstrat șase vase întregi sau sparte și două mărgel, în M. II cinci vase, o placă de gresie („rășniță”) și un cuțit de fier cu plăsele de os, iar în așa-numita „groapă de ofrande” (gr. 1) de la Murighiol zece vase, aliniate pe marginile lungi ale gropii, unele fiind răsturnate sau sparte. Și la Stelnica au fost înregistrate câteva astfel de „morminte” cu gropi alungite, cu inventar, dar fără oseminte, considerate deci „cenotafuri”; este cazul M. 152, cu două vase, al M. 249, cu două lespezi („rășnițe”) de piatră și o fusaiolă, și al M. 261, cu o oală și un castron fragmentar¹⁰⁶. Și la Grădiștea Coslogeni au fost descoperite trei complexe fără oseminte, despre care autorul nu poate spune „dacă sunt morminte sau gropi cu ofrande, deoarece ele conțineau doar ceramică”¹⁰⁷. Observații similare s-au făcut și cu ocazia săpăturilor de la Szentes-Vekerzug și Tápiószele, unde M. Párducz a înregistrat un număr de așa-zise „morminte simbolice”, cu obișnuitele gropi de mari dimensiuni, caracteristice atât pentru înhumați, cât și pentru incinerați, având piese de inventar (rășnițe, ceramică), dar lipsite de oseminte. În aceeași necropolă, manipularea scheletelor înhumate a fost definită ca „mutare”¹⁰⁸.

*

Datele sintetizate mai sus ne arată că mormintele de incineratie cu gropi mari, ca pentru înhumați, prezentând în comun o serie întreagă de detalii constructive, de amenajare, de tratament ritual și de inventar, sunt larg răspândite de la Nistru la Tisa și din nordul arcului carpatic până la sud de Dunărea de Jos, așadar în

¹⁰³ *Ibidem*.

¹⁰⁴ N. Conovici, Gh. Matei, *op. cit.*, p. 116–117; cei doi autori recunosc cu o exemplară onestitate posibilitatea ca „observarea gropilor să fi fost incompletă sau nesigură” sau chiar „cazuri când nu am distins deloc gropile”.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 102; CCA, 2007 (2008), p. 291–292.

¹⁰⁶ N. Conovici, Gh. Matei, *op. cit.*, p. 110–111; CCA, 2000 (2001), p. 233; CCA, 2001 (2002), p. 298. Separat, N. Conovici și Gh. Matei (*ibidem*, p. 117–118) au înregistrat și un număr de „gropi de ofrande”, care uneori conțineau câte un vas și care au fost puse în legătură cu anumite morminte.

¹⁰⁷ V. Sîrbu, *op. cit.*, în *Mousaios*, 14, 2009, p. 140 și fig. 5/3 și 6/2 (M. 17= groapa 2 ?).

¹⁰⁸ M. Párducz, *op. cit.*, în *AAH*, IV, 1954, p. 48–50; idem, *AAH*, VI, 1955, p. 1–18 (Szentes-Vekerzug: 7 gropi de forma mormintelor obișnuite, cu inventar, dar fără oseminte; 5 gropi complet goale); idem, *AAH*, XVIII, 1966, p. 82–83 (Tápiószele, unde, alături de 230 înhumați și 211 incinerați (182 în gropi mari) au apărut și 13 „morminte simbolice”, cu ceramică sau complet goale; tot aici s-au înregistrat și cazuri de schelete „mutate”, cărora le lipseau diferite oase, chiar membrele sau capul).

marele spațiu carpato-dunărean (fig. 16). Cadrul cronologic larg în care se manifestă acest fenomen particular se întinde în limitele secolelor VI–III a. Chr., prezentând totuși o intensitate mai mare în secolele V–IV¹⁰⁹.

Analiza întreprinsă aici ne permite ca, ținând seama de asocierea diferitelor tipuri funerare și de posibila lor evoluție, să stabilim existența mai multor grupe sau categorii distincte de necropole:

I. Necropole birituale, în care mormintele de înhumatie se asociază doar cu morminte de incineratie cu gropi mari. Se înscrie aici doar necropola de la Băița (5 înhumatie, 7 incineratie în gropi mari), care se distinge de celelalte necropole de tip Ciombrud tocmai prin apariția /prezența semnificativă a incineratiei.

II. Necropole birituale, în care înhumatii, prezenți în număr mare (la Stelnica – stadiul 2008 – 185 față de 199 incinerati; la Dănceni 15 față de 27 incinerati), eventual chiar majoritari (Szentes Vekerzug 74, față de 41 incinerati; Tápiósztele 230 față de 211 incinerati) se asociază cu numeroase morminte de incineratie cu groapă mare (Dănceni 22, Stelnica 74, Szentes Vekerzug 26, Tápiósztele 182), dar și cu un număr variabil de incineratii în urnă (mai puține la Dănceni 5, ca și la Szentes Vekerzug 15 și Tápiósztele 28, dar foarte numeroase la Stelnica 124). În aceste necropole se cunosc cazuri de morminte de înhumatie sau incineratie care au fost puternic deranjate („jaf”); de asemenea, au fost înregistrate complexe de forma mormintelor de înhumatie, cu inventar, dar lipsind osemintele, sau cu gropi complet goale („cenotafuri”, „morminte simbolice).

III. Necropole birituale, în care înhumatia nu este decât în chip excepțional practică, față de numărul relativ mare de incinerati depuși în gropi mari și, mai ales, în urne (Zimnicea, 4–6 înhumati față de 162 incinerati, dintre care 140 în urne, Hansca, 8 față de 62 incinerati, majoritatea în urne, Murighiol, 2 față de 60, Grădiștea Coslogeni 1 față de 15). În toate aceste necropole apar uneori și așa-zisele „cenotafuri”.

IV. Necropole monorituale, de incineratie, în care mormintele cu gropi mari se asociază cu cele în urne, uneori amplasate împreună chiar în aceleași gropi (Onești-Slobozia, Strahotin, Olteni). La Poienești raportul este de 31 la 10; la Borosești avem un mormânt cu groapă mare (M. V) și două cu urne (M. III–IV), cu oasele calcinate aparținând, probabil, celor doi indivizi înhumati temporar în „cenotafurile” M. I–II. Aici s-ar înscrie și mormintele de incineratie adăpostite în tumulii cu cameră funerară din piatră de la Telița și Cucuteni-Gosan.

Distincția între aceste categorii, atribuirea unor morminte sau complexe funerare la una sau alta dintre ele, datele statistice relative la fiecare necropolă în parte – toate acestea prezintă încă elemente de incertitudine, cauzate în general de caracterul incomplet al săpăturilor și implicit al publicațiilor respective, nu rareori de superficialitatea observațiilor și înregistrărilor din teren, respectiv de insuficiența descrierilor și ilustrațiilor publicate, în sfârșit și nu în ultimul rând, de lipsa studiilor și a determinărilor antropologice. De acest handicap suferă, desigur, și cercetarea de față, dar o nouă încercare de a sintetiza și de a înțelege mai nuanțat problema mormintelor de incineratie cu gropi mari, de forma și dimensiunile mormintelor de înhumatie, merita a fi întreprinsă. Unele rezultate, pe care le prezentăm în continuare, par chiar să justifice acest demers.

Am pus cele patru categorii sau grupe de necropole definite mai sus în cea mai plauzibilă ordine relativ-cronologică, înțelegându-le deci, totodată, și ca posibile faze succesive de evoluție a fenomenelor funerare în spațiul dat. Admițând, în funcție de numărul mormintelor descoperite, că durata înmormântărilor va fi fost diferită de la caz la caz, se înțelege că evoluția unei necropole mari a putut fi foarte lungă și a putut astfel să depășească în sus sau în jos durata grupei (respectiv fazei) în care am încadrat-o. Este, foarte probabil, înainte de toate, cazul mării necropole de la Stelnica (384 morminte până în 2008), unde, având în vedere stratigrafia orizontală¹¹⁰ s-ar putea bănui existența unei faze caracterizate prin practicarea exclusivă a înhumatiei¹¹¹, urmată de începutul biritualismului (grupa/faza I), de maxima dezvoltare a biritualismului (grupa/faza II) și apoi de restrângerea a biritualismului, cu foarte puțini înhumati și cu proporție mai mare a incineratilor în urne,

¹⁰⁹ Pentru problemele de ansamblu și de detaliu ale cronologiei acestei epoci în spațiul cercetat, vezi merituosă lucrare de sinteză recent apărută, prima în domeniu, datorată lui D. Măndescu, *Cronologia perioadei timpurii a celei de-a doua epoci a fierului (sec. V–III a. Chr.) între Carpați, Nistru și Balcani*, Brăila, 2010.

¹¹⁰ *Supra*, p. 112 și notele 46–48.

¹¹¹ Ipoteza practicării exclusive a înhumatiei în Hallstattul mijlociu și târziu în unele zone ale spațiului cercetat se întemeiază pe evidența produsă de necropolele de la Stoicani și Giurgiulești (*supra*, p. 119, nota 92), apropiate geografic de Stelnica, și de necropolele grupului Ciombrud, din Transilvania (*supra* p. 122, notele 97–98) sau ale culturii Mezöcsát din bazinul Tisei, toate puse în legătură cu pătrunderea unei populații răsăritene „prescitice” în spațiul carpato-dunărean (v. și A. László, *La nécropole de Stoicani et quelques aspects du problème „thraco-cimmérien”*, în *SAA*, 2, 1995, p. 87–102). Nu este mai puțin adevărat că în alte zone ale acestui spațiu, în același interval Ha C–D se constată practicarea exclusivă a incineratiei, de ex. în grupa Ferigile-Bârsești din Subcarpații meridionali și în necropolele orizontului Basarabi, de la Seliște și Șoldănești, din Basarabia (V. Lăpușnean, *op. cit.*, p. 37–50).

față de cei în gropi mari (grupa/faza III). Este mai puțin probabil, dar nu este exclus, ca la Stelnica să existe și grupa/faza IV, în care să se fi practicat exclusiv incinerarea. Mai multă siguranță în atestarea fiecăreia din fazele amintite la Stelnica ar putea-o aduce, chiar în etapa actuală a cercetărilor, doar o analiza statistică-combinatorie aprofundată a inventarului funerar și studiul stratigrafiei orizontale, – singurele metode capabile să genereze o cronologie relativă a necropolei, care să poată fi comparată cu schema evolutivă imaginată aici. Mai mult decât atât, cercetarea exhaustivă și publicarea monografică a necropolei de la Stelnica ar putea oferi, într-un viitor nu prea îndepărtat, o soluție sigură de clarificare a evoluției practicilor funerare la Dunărea de Jos, eventual din întreg spațiul carpato-danubian, în secolele V–III a. Chr.¹¹². Indicii pozitive în sensul acestei scheme evolutive par a oferi și necropolele de la Dănceni (pentru grupa/faza II)¹¹³, de la Zimnicea, Hansca și Murighiol (pentru grupa/faza III)¹¹⁴ sau de la Poieniști, Strahotin, Onești și Olteni (pentru grupa/faza IV)¹¹⁵, dar certitudinea lipsește încă. Este motivul pentru care continuarea săpăturilor de la Zimnicea și Olteni, sau chiar reluarea celor la Dănceni, Hansca, Strahotin și Murighiol, după o lungă întrerupere, ar fi foarte de dorit. Pentru început însă, în cazul ultimelor necropole citate, prioritatea ar trebui acordată publicării sistematice a descoperirilor de până acum, pornind de la documentele de arhivă și de la materialele păstrate în depozitele arheologice de la București, Chișinău, Botoșani și Tulcea.

Schema prezentată aici ar putea fi valabilă din punct de vedere cronologic în ipoteza unei tranziții bine documentate, generale sau doar locale, de la ritul înhumăției la ritul incinerăției. Primul care s-a gândit la o asemenea ipoteză a fost Ion Nestor, care, în încercarea sa de a explica depunerea resturilor incinerării din movila C1 (1948) de la Zimnicea în „mijlocul unei gropi obișnuite la mormintele de înhumăție”, ajunsese la concluzia că este vorba de „o formă de trecere de la ritul înhumăției la cel al incinerăției” sau de „o contaminare între cele două rituri” (*supra*, nota 58). Două decenii mai târziu, în cartea sa dedicată riturilor funerare la daci și daco-romani, D. Protase opina că nu ar fi exclus ca gropile mari, rectangulare, ale incinerărilor de la Onești-Slobozia „să reprezinte o reminiscență din cadrul ritului de înhumăție”, considerând că este vorba de o vreme „când anumite elemente caracteristice înhumăției din epoca premergătoare se transpun în domeniul incinerăției”. În fapt, D. Protase reia explicația lui I. Nestor de la Zimnicea și admite înlocuirea ritului înhumăției prin acela al incinerăției, respectiv o succesiune a celor două rituri implicând păstrarea unor „reminiscențe” și posibilitatea unei „contaminări” între ele¹¹⁶. La rândul său, în 1980, V. Vasiliev explica apariția unui număr de incinerări în necropola „agatirsă” de la Băița prin „trecerea la ritul caracteristic populației locale traco-dacice”, aspect nou care ar fi marcat în plan ritual „etapa de tracizare, de asimilare a grupului intrusiv”¹¹⁷. Abordând problema într-o optică strict pragmatică, V. Vasiliev credea că

¹¹² Anca Ganciu pregătește un raport general privind săpăturile conduse de N. Conovici după 1996 și până la prematurul său deces. Problema practicilor funerare getice la Dunărea de Jos în principal în lumina săpăturilor de la Stelnica este tema lucrării de doctorat pe care A. Ganciu o va realiza în cadrul Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan” din București, sub îndrumarea lui C. Schuster.

¹¹³ Judecând după inventar, și mormântul izolat de la Pârjolteni ar trebui încadrat în această fază, echivalentă „orizontului geto-scitic Pârjolteni-Dănceni”, definit de M. Tkaciuk (*supra* p. 111 și notele 34–38) și datat în mare la sfârșitul secolului VI și în secolul V a. Chr.

¹¹⁴ La Zimnicea săpăturile sistematice de urgență din 2007–2009 au sporit cu 51, la un total de 217, numărul mormintelor înregistrate începând din 1948; noile morminte sunt în marea lor majoritate incinerări cu urnă (38), la care se adaugă 7 incinerări cu oasele depuse direct în groapă, 3 urne fără oase („cenotafuri”) și 3 morminte de înhumăție fără inventar, deci nedatabile (cf. *supra* p. 113, nota 54). Astfel, în prezent la Zimnicea ponderea maximă o au în continuare mormintele cu urne (178), nu au apărut noi morminte de incinerăție cu cameră sau groapă funerară mare („principale”), iar numărul înhumăților atribuiți cu siguranță necropolei getice este pe mai departe neglijabil (4–6 ?). „Mormântul-cuptor” C7 M. 6 rămâne în continuare un unicat.

¹¹⁵ Fiind săpată integral, necropola getică de la Poieniști rămâne definitiv ca una exclusiv de incinerăție (în groapă 31, în urne 10), cu singura posibilă excepție a așa-zisului „mormânt-cuptor”, care, cred, reprezintă camera funerară incendiată a unui înhumat (*supra* p. 105–106 și notele 6, 9–10). Având însă în vedere tipul de akinakes și de săgeți de bronz, acest mormânt ar putea fi puțin mai vechi decât mormintele de incinerăție de pe „Măgura”. Continuarea săpăturilor la Olteni ar putea, în schimb, să aducă surpriza descoperirii unor morminte de înhumăție, bine documentate în mediul „agatirsă” imediat învecinat.

¹¹⁶ D. Protase, *op. cit.*, p. 69; la p. 75, cu referire la incinerări cu camere funerare de la Zimnicea, spune că amenajarea acestor morminte ar putea reflecta (sau nu ?) „anumite elemente și practici din cadrul înhumăției sau o contaminare între cele două rituri”. Același este și sensul afirmației lui I. Niculiță (*Gety IV–III vv. do n.e. v dnestrovsko-karpatskih zemljah*, Chișinău, 1977, p. 85–86), după care „între mormintele de incinerăție și cele de înhumăție se observă o anumită legătură genetică”.

¹¹⁷ V. Vasiliev, *Sciții agatirși...*, p. 60.

folosirea pentru incinerare „a unor gropi mortuare care au aceeași mărime, formă și orientare ca și mormintele de înhumare, era necesară tocmai pentru respectarea strictă a tuturor elementelor ritualului funerar, inclusiv modul de dispunere al inventarului”¹¹⁸. Așadar, agatirșii ar fi preluat ritul funerar al incinerării de la băștinași, dar ar fi păstrat forma și organizarea mormântului după modelul propriu anterior al înhumării.

Acest raționament, care a putut funcționa în cazul grupului Ciumbrud, de pe cursul mijlociu și superior al Mureșului, nu se confirmă în cazul orizontului de morminte de înhumare izolate, adesea înzestrate cu *akinakai* și vârfuri de săgeți de bronz, din Moldova¹¹⁹ sau al celor similare din estul Câmpiei Române, în particular din Câmpia Brăilei¹²⁰, orizont a cărui existență se încheie cel mai târziu în secolul IV a. Chr. fără a manifesta vreo tendință de trecere spre incinerare. În schimb, în cazul necropolelor încadrate mai sus (p. 124) în grupa II, precum Stelnica sau Dănceni, biritualismul pare a reprezenta mai curând materializarea statistic bine reprezentată a acestei tendințe, decât un ipotetic amestec etno-cultural geto-scitic. Caracterul excepțional al practicării înhumării în necropolele grupei III și absența ei în necropolele grupei IV ne împiedică, totuși să mai considerăm că în aceste necropole mormintele de incinerare cu gropi sau camere rectangulare, de mari dimensiuni, constituie forme de amenajare funerară ale tranziției de la ritul înhumării, a cărei amintire ar conserva-o, la ritul incinerării.

În aceste condiții, explicația furnizată de descoperirile de la Borosești și argumentată prin studiu comparativ în acest articol, are cele mai mari șanse de a fi cea adevărată. Înhumarea sau depunerea temporară, provizorie, ne poate apare ca normală în cazul comunităților care prin tradiție își înhumau morții și care la un moment dat, în anumite condiții, treceau la incinerare. Ea ar putea de asemenea avea sens și la comunitățile care din vechime sau de dată mai recentă practicau exclusiv incinerarea, cum este cazul necropolelor grupei IV. Explicația ar fi una și aceeași, și anume una de caracter strict practic, să-i zicem „tehnic”: nevoia de a adăposti corpul mortului în intervalul de timp dintre data decesului și data înmormântării – un interval care putea fi destul de îndelungat, de la câteva săptămâni la câteva luni, punctat de noi intervenții și acțiuni cultice la mormântul provizoriu și de diferite manipulări ale cadavrului sau scheletului. Este vorba de ceea ce putem desemna drept „însmormântare în etape”, respectiv „însmormântare prelungită” sau „întârziată”¹²¹.

În această ipoteză, tratamentul funerar ar presupune: 1. Însmormântarea primară, temporară, prin înhumarea într-un mormânt provizoriu; 2. Exhumarea resturilor umane (cadavru, schelet sau părți din el) și, integral sau parțial, a inventarului funerar; 3. Incinerarea; 4. Depunerea finală a oaselor calcinate, a pieselor de inventar și, eventual, a unor noi ofrande, în aceeași groapă de mari dimensiuni sau într-o altă structură funerară. Am avea deci de-a face cu tip particular de *biritualism*, implicând mai întâi înhumarea, ca tratament temporar, provizoriu, iar apoi incinerarea ca tratament final, definitiv. În măsura în care această practică funerară a fost consecvent urmată, au rezultat necropole exclusiv de incinerare (Poieniști) sau, prin excepții limitate de la regulă, necropole cu un număr extrem de mic de înhumați (Hansca, Zimnicea, Murighiol). Și în aceste cazuri, însă, trebuie explicat numărul relativ mare de morminte de incinerare în urne (de la 10 la Poieniști până la 178 la Zimnicea), pentru care ipoteza noastră ar presupune descoperirea unui număr egal de gropi de dimensiuni mari lipsite de oseminte, așa cum s-a întâmplat la Borosești, unde celor două „morminte” fără oase (M. I și II) le corespund exact două mormintele de incinerare în urnă (M. III și IV). Cum o asemenea corespondență nu se întâlnește în celelalte necropole, unde așa-zisele „cenotafuri” sunt rare, nu ne rămâne decât să credem că practicile funerare birituale prelungite erau rezervate unei anumite categorii de persoane, selectate/definite după criterii care ne scapă. La Poieniști cele mai multe morminte cu gropi mari, ovale sau rectangulare, au avut un mobilier modest sau chiar sărac, în timp ce la Zimnicea este vorba de „morminte principale”, cu gropi sau camere funerare mari și cu un inventar de valoare, ilustrând un statut social superior. În lipsa unor determinări antropologice pe serii mari de morminte, nu putem ști nici dacă sexul sau vârsta au jucat un anumit rol în determinarea practicii funerare respective.

Nici în privința substratului cultic-religios al acestor practici nu putem avansa ipoteze întemeiate și convingătoare. Însmormântările prelungite par a dovedi dorința comunității celor vii de a amâna cât mai mult

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 59.

¹¹⁹ A. Vulpe, *Archäologische Forschungen und historische Betrachtungen über das 7. bis 5. Jh. im Donau-Karpatenraum*, în *MemAntiq*, 2, 1970, p. 158–162 („grupa din Moldova”); idem, în *Istoria românilor*², vol. I, București, 2010, p. 504–507, fig. 83 și 92.

¹²⁰ V. Sîrbu, *Cîmpia Brăilei în secolele V–III î.e.n. Descoperiri arheologice și interpretări istorice*, în *SCIVA*, 34, 1983, 1, p. 11–41; idem, *Probleme de arheologie și istorie ale Câmpiei Române privite în contextul estului României (secolele VI–IV î. e. n.)*, în *Istros*, 4, 1986, p. 13–24.

¹²¹ R. Meyer-Orlac, *op. cit.* (supra nota 11), p. 123–143 și 155–178.

momentul morții simbolice și de a păstra un timp cât mai îndelungat relația dintre cel mort și colectivitatea căreia îi aparține încă multă vreme după moartea sa fizică. Fără a intra în detaliile unei asemenea discuții, pe lângă unele cazuri amintite mai sus, ne mulțumim să amintim amenajările constructive speciale și intervențiile, respectiv deranjamentele frecvent produse încă din antichitate asupra mormintelor regale getice de la Sveštari (Ginina Mogila, tumulii 12 și 13), unde, după Diana Gergova, nu este vorba de jaf, ci de manifestări repetate ale unor ritualuri funerare specifice ale *imortalizării*¹²², implicând manipulări ale corpului/osemintelor unui personaj important în cadrul mormântului său, devenit sanctuar al unui cult al eroizării (*heroon*). În cazul tumulului 13, de exemplu, s-a constatat ridicarea mobilei în trei etape; în timpul primelor două, fațada frumos lucrată a camerei funerare a fost vizibilă și accesul în mormânt liber. Astfel au fost posibile repetatele acțiuni care au dus la deranjarea și descompletarea celor trei schelete și la fragmentarea inventarului funerar. La fel s-a întâmplat în tumulul 12, unde s-au recuperat resturile descompletate, adesea fracturate, a șase schelete (între care doar două mici fragmente de craniu!), dar și oase calcinate provenind de la trei indivizi¹²³. După D. Gergova, chiar în cadrul unei singure doctrine religioase, cele două rituri funerare – înhumarea și incinerarea – nu sunt ireductibil opuse; ea consideră că exemplul trupului de bărbat din mormântul de la Vergina atribuit lui Filip al II-lea, incinerat în așa fel încât scheletul s-a păstrat perfect, în timp ce oasele calcinate ale unei femei, din același mormânt, indică o manieră tradițională de incinerare, constituie un astfel de caz ce trebuie luat în considerare¹²⁴. Mai mult decât atât, în lumea tracică a fost sesizată chiar practicarea (concomitentă sau decalată) a ambelor rituri pe părți diferite ale aceluiași trup uman: este cazul tumulului de la Koprinka, unde craniul nears al unei fete a fost depus alături de resturile corpului incinerat¹²⁵, al mormântului M. 15 de la Ravna, cu craniu nears depus deasupra uneia din cele două urne¹²⁶, și al unei urne de la Dobrina, care ar fi conținut oase calcinate (de femeie?) și un craniu nears (de bărbat?)¹²⁷. În acest context ar fi de amintit cazul mormântului getic M. 940 de la Poieniști, în care craniul ars a fost depus pe fundul gropii, probabil, în stare întreagă (la descoperire se prezenta sub forma unei grupări aplatizate de oase de mari dimensiuni, însoțite de cărbune și de o materie spongioasă neagră), net separat, dar în imediata apropiere de gruparea oaselor calcinate mărunte ale scheletului postcranial (fig. 12, stânga sus). Ca și în mormintele citate din Bulgaria avem a constata aici un tratament special al capului/craniului, care face trimitere spre practici binecunoscute încă din pre- și protoistorie (de exemplu în *Urnenfelderzeit* și Hallstatt) și până în vremurile moderne, la primitivii actuali¹²⁸.

*

Analogii pentru unele practici funerare discutate în lucrarea de față se întâlnesc și în alte regiuni și alte perioade și au prilejuit discuții care pot fi relevante și în cazul nostru. Pentru epoca bronzului, A. Harding citează astfel de morminte de incinerare în sicrie de lemn sau în ciste mari (Danemarca) sau în gropi „suficient de mari pentru o înhumare, dar conținând în fapt o incinerare” (Champagne)¹²⁹. La fel, sunt cunoscute cazuri din Hallstatt, când „resturile calcinate au fost răspândite pe lungimea unui corp, într-un

¹²² Diana Gergova, *Obredăt na obezsmärtovaneto v Drevna Trakija*, Sofia, 1996, p. 129–140 (rezumat englez: *The Rite of the Immortalization and the Tumuli in Sveshtari*); autoarea arată că „the explanation of the situations discovered and of the empty tombs with the <plundering> hypothesis cannot be acceptable” și că „entering the tombs could have been a normal practice in some burial rites and could be connected with a later treatment of the bones and of the gifts, a secondary burial of some of them in another place, etc.” (p. 130–131). Folosirea repetată, îndelungată, a mormintelor de caracter monumental drept sanctuare a fost argumentată, pe baza numeroaselor sale săpături, de G. Kitov, *Trakijskite mogili*, în *Thracia*, 10, 1993, p. 72 urm.; mai nou, idem, *The Valley of the Thracian Rulers*, Sofia, 2005. Cf. și K. Rabadjiev, *The Thracian King's Tomb*, în *The Thracian World at the Crossroads of Civilizations*, I, București, 1997, p. 558–570.

¹²³ D. Gergova, *op. cit.*, p. 13–44, fig. 6–16 și pl. XI–XII, XVII; pentru expertiza antropologică, vezi p. 185–201 și pl. I–V.

¹²⁴ *Ibidem*, p. 94 și 135. În problema biritualismului în spațiul nord-tracic în secolele V–III a. Chr., vezi studiul regretatului Emil Moscalu, *Quelques aspects du „problème scythe” dans l'aire thrace septentrionale*, în *Thraco-Dacica*, 2, 1981, în special p. 31–35, punând la îndoială originea scitică a practicării înhumării și explicarea biritualismului printr-un amestec etnic.

¹²⁵ K. Juglev, *Razkopki i proučvanija na mogila No. 1 – Koprinka*, I, în *Godišnik Fakultet*, 47, 1952, p. 245 urm. și 283–284.

¹²⁶ M. Mirčev, *Rannotrakijskijat mogilen nekropol pri s. Ravna*, în *Izvestija-Sofia*, 25, 1962, p. 107.

¹²⁷ D. Gergova, *op. cit.*, p. 67.

¹²⁸ R. Meyer-Orlac, *op. cit.*, p. 170–173.

¹²⁹ A. F. Harding, *European societies in the Bronze Age*, Cambridge, 2000, p. 113.

mormânt de lungimea unui om, cu depunerea inventarului ca în mormintele de înhumare¹³⁰. După A. Harding, ar fi vorba de „un joc (*interplay*) între înhumare și incinerare”, respectiv „un fel de conflict al simbolurilor”; „deși în chip obișnuit privită ca indicând o schimbare majoră a credințelor, menținerea formelor de morminte ale unei perioade mai timpurii poate sugera că simbolismul învelișului (*container*) era mai puternic decât acela al tratamentului”¹³¹. Într-o formă mai sofisticată, la Harding regăsim de fapt interpretările mai sus citate ale lui I. Nestor, D. Protase și V. Vasiliev¹³², care vorbeau de schimbarea acestui tratament (trecerea de la înhumare la incinerare), cu păstrarea vechii forme de adăpostire a mortului incinerat, în gropi potrivite ca dimensiuni pentru înhumați.

Nu am găsit în literatura arheologică consultată exprimarea unei ipoteze sau a unei interpretări care să corespundă celei la care am ajuns pornind de la descoperirile de la Borosești. Se cunosc însă fapte similare, care ar trebui reexamineate. Dintre cele 67 morminte din epoca bronzului de la Streda nad Bodrogom (Slovacia), 24 erau înhumați, 34 incinerati, iar 9 erau „morminte simbolice” – morminte cu inventar funerar, dar nici o urmă de mort (*graves with grave-goods but no sign of a body*)¹³³. Și în cultura Hallstatt-ului C–D din sudul Germaniei, studiile întreprinse de G. Kossack au relevat, pe lângă mormintele de incinerare și de înhumare, un procentaj ridicat (27–51%) de înmormântări „nedeterminabile” (*unbestimmbare Bestattungen*), neconvingător explicate prin descompunerea totală a corpului, inclusiv a scheletului uman¹³⁴. R. Meyer-Orlac sesizează punctul slab al explicației lui G. Kossack, arătând că în mormintele fără oase umane s-au păstrat totuși oasele de animale. Propria ipoteză a incinerării unor schelete descărnate, uscate, care ar fi produs oseminte ușor de distrus mecanic ar trebui probată prin descoperiri semnificative și pe cale experimentală¹³⁵. Pentru moment, nu putem invoca cu certitudine decât cazul unui adult din Bronzul final din Franța, care a fost mai întâi înhumat „vreme de câteva săptămâni sau câteva luni” și apoi incinerat la o temperatură ridicată¹³⁶. Analize antropologice aprofundate, bazate pe metode moderne de investigație, ar putea să ne spună dacă în cazul mormintelor cu gropi de mari dimensiuni, care au constituit obiectul acestui studiu, au fost incinerate resturile unor trupuri înhuma anterior (oase descărnate) sau trupurile celor recent decedați, care păstrează caracteristicile așa-numitului „os proaspăt” (*fresh bone* sau *bois vert*).

În aceste condiții se impune apelul la studiile etnografice, care încă de la începutul secolului trecut (R. Hertz, 1907; A. Van Gennep, 1909) au arătat că la unele populații primitive înmormântările prelungite, în mai multe etape, corespund unei concepții eschatologice conform căreia moartea nu este imediată, ci dimpotrivă se instalează treptat, de-a lungul unei perioade de tranziție sau de *pasaj*, pe durata descompunerii corpului. Este perioada mormântului provizoriu (*la sépulture provisoire*, după R. Hertz), în care corpul putea ajunge la stadiul de schelet. Abia după aceasta, când mortul va fi depășit starea de „incertitudine” și de „slăbiciune”, când era în pericol, dar și periculos pentru cei vii, avea loc „înmormântarea secundară”, de fapt o a doua înmormântare a oaselor exhumate, depuse acum într-un mormânt individual definitiv sau într-o casă funerară colectivă; abia acum, „cu această ceremonie finală, cu înmormântarea resturilor, cu despărțirea de mort, este asigurată intrarea sa în lumea de dincolo și se încheie perioada de doliu”¹³⁷. Uneori, în intenția accelerării „tranziției” în vederea depunerii finale, aceste resturi exhumate – cadavre sau schelete – erau incinerate. Astfel, U. Schlenther menționează triburi aborigene din Australia, care practicau incinerarea scheletelor descărnate în urma unei îndelungate expunerii în aer liber. În insulele Ryukyu, din Pacific, pentru cei bogați se practica

¹³⁰ R. Meyer-Orlac, *op.cit.*, p. 121 (după G. Kossack, *Gräberfelder der Hallstattzeit an Main und Fränkischer Saale*, 1970, p. 158).

¹³¹ A. F. Harding, *loc.cit.*

¹³² Supra, p. 125–126. Mai nou, la fel și V. Sîrbu, *op. cit.*, în *Istros*, 15, 2009, p. 66, varianta *a*, care emite și o ipoteză *b*, când o populație care se incinera ar fi preluat forma gropilor de la o altă care se înhuma, „poate și din rațiuni practice” (amenajări complexe, spațiu pentru mai mulți morți depuși succesiv, mai multe ofrande). La Poienești, unde nu există înhumați, nici incinerati depuși succesiv în aceeași groapă și nici ofrande bogate, explicațiile lui V. Sîrbu nu se potrivesc.

¹³³ A. F. Harding, *op.cit.*, p. 112.

¹³⁴ G. Kossack, *Südbayern während der Hallstattzeit*, *Römisch-Germanische Forschungen*, 24, 1959, p. 119–120 și tab. 5.

¹³⁵ R. Meyer-Orlac, *op. cit.*, p. 173 și 176–178. Este citat antropologul german B. Hermann (1976), care crede că în funcție de forma crăpăturilor produse de foc poate distinge „cu o anumită probabilitate” între oasele care la momentul incinerării erau acoperite cu părți moi și cele „curate”, supuse unei „arderii secundare”.

¹³⁶ G. Grévin, C.-A. Baud și A. Susini, *Étude anthropologique et paléopathologique d'un adulte inhumé puis incinéré provenant du site de Pincevent (Seine-et-Marne)*, în *Bull. et Mém. de la Soc. d'Anthrop. de Paris*, n. s., 2, 1990, 3–4, p. 78–80. Dovada a fost adusă de microradiografii ale oaselor găsite într-o urnă cinerară de la Pincevent (Seine-et-Marne), care au pus în evidență un atac bacterian al oaselor, posibil doar în ipoteza înhumării corpului anterior incinerării.

¹³⁷ R. Meyer-Orlac, *op. cit.*, p. 124–125.

înhumarea temporară, urmată de exhumare și incinerare, cu depunerea oaselor calcinate în urne în formă de casă sau de templu. Un tratament similar era prevăzut pentru căpeteniile populației sud-americane *tupi*. Aceeași autoare menționează și cazuri (*bantu*) când exhumarea și incinerarea vizează doar pe acei morți – spirite rele, care îi vizitează și îi chinuie pe cei vii, și pe vraci/șamani¹³⁸.

Tot pe baza observațiilor etnografice, W. Stöhr (1959) face distincție netă între „înmormântarea simplă” (*einfache Bestattung*), care implică încheierea, dintr-o dată, a oricărei legături cu cadavrul, eventual distrugerea sa radicală prin incinerare, și, pe de altă parte, „înmormântarea în etape” (*mehrstufige Bestattung*), care presupune „păstrarea cadavrului pentru un mare act de comunicare între cei vii și cei morți”; în mod concret, distincția dintre cele două forme de înmormântare trebuie făcută în funcție de „folosirea sau nefolosirea unor părți din cadavru în scopuri rituale”¹³⁹. În cadrul înmormântării prelungite, în etape, prin „scheletare” naturală sau mecanică și prin incinerare cadavrul este adus în forma sa finală, care arheologic se exprimă prin înhumări de oase selecționate („reînhumări”) sau prin depuneri de oase calcinate¹⁴⁰. Este evident că unele dintre constatările și interpretările propuse de etnografi își găsesc corespondențe în documentarea arheologică a studiului nostru și ar putea puncta o cale viitoare de cercetare în spiritul antropologiei culturale.

*

Pornind de la o bază documentară care nu poate fi contestată, dar care poate fi încă mult îmbogățită, problema practicilor funerare prelungite din secolele V–III a. Chr. din spațiul nord-tracic nu poate fi rezolvată, după cum se vede, decât în termeni ipotetici. Noi descoperiri și valorificarea deplină a celor vechi, de exemplu prin publicarea monografică a unora dintre necropolele amintite, vor prilejui desigur concluzii mai precise, mai sigure. Viitoarele săpături, făcute cu metodele cele mai noi și mai rafinate vor permite observații mai fine privind forma și etapele amenajării mormintelor, poziția resturilor umane și a mobilierului funerar în contextul arheologic, starea lor de păstrare etc. Studiile antropologice de detaliu, pe serii mari de oseminte înhumate sau incinerate, vor prilejui și ele precizări indispensabile privind tratamentul funerar la care au fost supuși morții. O astfel de abordare combinată, pluridisciplinară, este singura de natură să ducă la o înțelegere corectă, apropiată de realitatea originală, a practicilor funerare ieșite din comun și a ceea ce numim „înmormântări speciale” (*Sonderbestattungen*)¹⁴¹.

Conștienți de fragilitatea unora dintre argumentele aduse și, implicit, a unora dintre încheierile acestui studiu, care ar putea fi considerate prea îndrăznețe, autorii cred că reluarea dezbaterii privind practicile funerare de la sfârșitul primei și începutul celei de-a doua epoci a fierului în spațiul carpato-danubian are o șansă de succes, doar dacă dezvelirea și publicarea necropolelor relevante se vor face la nivelul standardelor celor mai înalte din arheologia și antropologia actuală¹⁴². Sub aceeași condiție, o discuție asupra semnificației

¹³⁸ U. Schlenther, *Brandbestattung und Seelenglauben. Verbreitung und Ursachen der Leichenverbrennung bei außereuropäischen Völkern*, Berlin, 1960, p. 111–113; R. Meyer-Orlac, *op. cit.*, p. 174–175.

¹³⁹ W. Stöhr, *Das Totenritual der Dajak*, în *Ethnologika*, N. F., 1, Köln, 1959, p. 6–7.

¹⁴⁰ R. Meyer-Orlac, *op. cit.*, p. 128–130; în schema grafică de la p. 138, sunt redată cele 4 etape posibile ale înmormântării, pornind de la interpretările lui R. Hertz și W. Stöhr. Aducem aici în discuție, ca un posibil studiu de caz, necropola hallstattiană târzie de la Cajvana, jud. Suceava, în care 5 tumuli erau lipsiți de oseminte, iar alți 5 cuprindeau „morminte cu oase reînhumate”, rezultate ale unui tratament special care va fi presupus „descompunerea rapidă a cadavrelor”, selecționarea aleatorie a oaselor rezultate și depunerea lor în cadrul unei „reînhumări simbolice” (cf. M. Ignat, *Necropolele tumulare din zona Rădăuți în cadrul lumii traco-getice. Sec. VII–V a. Ch.*, Târgoviște, 2006, p. 39–46). Pentru aceeași epocă hallstattiană târzie, studiul unui număr de schelete de la Celic-Dere i-a permis lui R. Rowlett (*Differential Skeletal Preservation in the Mound Cemetery at Celic-Dere in Northern Dobruja*, în vol. *Pratiques funeraires dans l'Europe des XIIIe–IVe s. av. J.-C.*, Tulcea, 2000, p. 139–147) să constate deosebiri pregnante în gradul de preservare a oaselor, determinându-l să presupună că anumite morminte ar fi fost acoperite cu întârziere, „for some time” (schelete deteriorate), în timp ce altele au fost închise imediat. Constatarea ar fi importantă, dacă nu cumva este vorba de schelete rămase *in situ* în săpătură timp de încă 1–2 ani după momentul descoperirii lor.

¹⁴¹ Vezi, în vol. K.-F. Rittershofer (ed.), *Sonderbestattungen in der Bronzezeit im östlichen Mitteleuropa*, Internationale Archäologie, 37, 1997, p. 1–10 (R. Meyer-Orlac, *Zur Problematik von Sonderbestattungen in der Archäologie*) și p. 11–13 (M. Schultz, *Sonderbestattungen in der Bronzezeit aus der Sicht der Anthropologie*).

¹⁴² Un standard superior se cere și în publicistica arheologică, care are a se conforma principiilor deontologiei științifice. Articolul recent publicat de V. Sirbu (în *Istros*, 15, 2009, p. 47–80, în special p. 63 urm.), întemeiat de altfel pe o foarte subțire documentare comparativă, ne oferă un exemplu mai curând negativ de „inspirație” nemărturisită din cercetările altora, de dragul unei îndoielnice priorități. O comparație cu lucrarea de față, ținând seama de cele arătate mai sus, la notele 3, 5 și 78, îi va permite cititorului să tragă singur concluziile necesare.

„etno-culturale” a largii răspândiri a practicilor funerare birituale prelungite din spațiul dintre Nistru și Tisa, Stara Planina și Carpații nordici, ar putea încă aștepta. Pentru moment, chiar dacă ipoteza unui element etnic comun de origine răsăriteană, care ar fi stat la originea acestui fenomen, este tentantă, ar trebui vorbit mai curând de o modă răspândită peste diferitele granițe etno-culturale, într-o epocă agitată, marcată de acțiunea unor puternici factori externi: răsăritul scitic, apusul celtic și sudul greco-macedonean.

Anexa I: Catalogul necropolei getice de la Borosești

M. I (s. 2–3/1973, □ 3–4): groapă ovală adâncită, orientată NNE 400 – SSV 3600, cu dimensiunile maxime, la partea superioară, de 2,10×0,75 m; adâncimea fundului 0,80–0,93 m de la nivelul de prindere; umplutura: pământ brun-marونیu, dens, cu incluziuni de nisip din roca-mamă în care a fost săpată groapa. În pământul de umplutură, la adâncimi cuprinse între 0,25 și 0,70 m s-au găsit: o căniță întreagă, culcată cu gura spre SV (**1**); resturile sparte, răvășite, incomplete, din cinci vase lucrate de mână (**2–6**) și două mărgel (**7–8**). Vasele **1–2** și **5** se aflau în jumătatea nordică a gropii, iar vasele **3, 4, 6** se grupau în capătul ei sudic (fig. 2/M. I; 8/1–2). Nu s-au descoperit nici un fel de oase.

Inventar: **1. Căniță** cu toartă supraînălțată, lucrată la roată din pastă fină, cenușie, cu slip lustruit orizontal; ornată pe umăr cu o linie în val, ușor adâncită; intactă, Î. (la buză) 8,1 cm; cu toarta 10,5 cm [fig. 4/1]; **2. Oală-clopot**, lucrată de mână din pastă poroasă, galben-cărămizie; pe umăr 4 (?) apucători plate, intercalate într-un brâu alveolat orizontal; vas păstrat în proporție de cca 30%, reconstituit în desen: Î. (inițială) cca 22 cm [fig. 4/2]; **3. Oală cu două torți** („amforă”), lucrată de mână, din pastă relativ fină, gălbui-roșcată, cu slip negru lustruit; păstrată cca 70% și reconstituită în desen: Î. (inițială) cca 25 cm [fig. 4/3]; **4. Strachină** tronconică, cu marginea arcuită spre interior, lucrată de mână; pastă cafenie-brună; păstrată cca 30% și reconstituită în desen: Î. (inițială) cca 10 cm, Diam. max. cca 28 cm [fig. 4/4]; **5. Strachină** similară, de mână, de culoare cărămizie la exterior și neagră la interior; păstrate doar două fragmente din buză și corp: Diam. (inițial) cca 22 cm [fig. 4/5]; **6. Fundul** masiv al unei oale lucrate de mână, cu suprafața lustruită, galben-cenușie; Diam. fund 14,8 cm [fig. 4/6]; **7. Mărgea** din sticlă albastră, în formă de pepene – *Melonenperle*; Diam. 1,4 cm [fig. 4/7]; **8. Mărgea** de lut ars, de formă conică; Diam. bază 1,3 cm, Î. 1,5 cm [fig. 4/8].

M. II (s. 2/1973, □ 3): groapă ovală alungită, similară cu M. I, orientată NNV 6200 – SSE 3000, cu dimensiunile maxime 2×0,75 m; adâncită în solul nisipos până la 0,85 m de la nivelul de prindere și umplută cu pământ marونیu dens. Piese ceramiche de inventar, în general fragmentate și incomplete, erau răvășite în partea inferioară a umpluturii, la adâncimi cuprinse între 0,60 și 0,85 m, fiind totuși evidentă concentrarea lor spre capetele gropii (fig. 2/M. II). La capătul de sud (fig. 8/3), pe fundul gropii, zăcea o placă de piatră rectangulară, înconjurată de fragmentele unei căni (**1**), iar în imediata apropiere, în poziție orizontală, un cuțit (**6**). La capătul de nord erau grupate vasele **2–3**, ambele culcate cu gura în jos, și fragmente din vasele **4–5**. Nu s-au descoperit oseminte de nici un fel.

Inventar: **1. Cană** cu corp bitronconic, cu toartă în bandă, supraînălțată, lucrată de mână; pastă fină, cu slip lustruit vertical, de culoare cenușie-brună, cu tentă gălbuie; păstrată cca 40%, dar restaurată: Î. (la buză) 18,4 cm [fig. 5/1; 9/4]; **2. Ulică** de corp svelt, bitronconic, și gât îngust, lucrată de mână; pastă fină, gălbuie-cenușie, cu slip lustruit; intactă; Î. 13,2 cm [fig. 5/2; 9/3]; **3. Borcan** miniatural, lucrat de mână, prevăzut sub buză cu patru proeminente aplatizate, intercalate într-un șir de creștături oblice, imprimate cu unghia; pastă poroasă, de culoare gălbuie; păstrat cca 70%; Î. 5,2 cm [fig. 5/3; 10/2]; **4. Oală cu două torți**, lucrată de mână; pastă relativ fină, cu slip bine netezit, de culoare gălbuie-cenușie; păstrată cca 75%, restaurată; Î. 28,4 cm [fig. 5/4; 9/2]; **5. Strachină** tronconică, cu marginea arcuită spre interior, lucrată de mână; pastă fină, cu slip negru la interiorul vasului și cenușiu-gălbui la exterior; pe diametrul maxim erau plasate 2–4 apucători plate, arcuite în sus; fundul este inelar (*Standing*), imitând suportul vaselor lucrate la roată (diam. fund 6,8 cm); păstrate doar câteva fragmente nerestaurabile; **6. Cuțit** din fier, cu plăsele de os, prinse cu cinci nituri; lama, cu tăișul drept și muchea curbată, este separată de limba mânerului printr-o îngroșare care formează garda; plăselele prezintă câte trei fațete longitudinale; L. 20,4 cm [fig. 5/5; 10/3]; **7. Placă** de piatră nisipoasă, plată, de formă rectangulară, cu dimensiunile de 32×17×2 cm.

M. III (s. 4/1974, □ 7): mormânt de incinerare în urnă cu capac (fig. 3/M. III; 8/4). Urna (**1**), conținând multe oase calcinate (1050 g), de dimensiuni mari, dar nici un obiect de inventar, a fost depusă vertical (cu fundul la adâncimea de 0,78 m) și acoperită cu o strachină (**2**), așezată cu gura în jos. Groapa nu a putut fi observată; s-a constatat însă apariția izolată a unor oase calcinate până la 30 cm distanță de urnă. În groapă, lipit de partea inferioară a urnei, s-a descoperit un fragment mare, nears, de calotă craniană umană (parietal), care în chip cert nu aparține individului incinerat. La 0,70 m și SE de urnă, probabil în aceeași groapă, la adâncimea de 0,70–0,80 m a apărut o căniță (**3**), așezată vertical, iar în preajma ei câteva oase calcinate.

Inventar: **1. Urna – oală** cu două torți, lucrată de mână, din pastă cu granulație mare, cu suprafața inițial lustruită, de culoare cărămizie-brună; Î. 23,7 cm [fig. 6/M. III 1; 9/1]; **2. Capacul – strachină** tronconică, cu marginea arcuită spre interior, lucrată de mână, din pastă poroasă, de culoare gălbui-cărămizie; la partea superioară se observă fațete largi, oblice; Î. 10 cm [fig. 6/M. III 2; 9/5]; **3. Căniță** cu toarta supraînălțată, șanțuită la partea superioară; lucrată de mână, din pastă gălbuie-cafenie, lustruită; Î. (la buză) 9,7 – 10,3 cm [fig. 6/M. III 3; 10/4].

M. IV (s. 8/1976, □ 10): mormânt de incinerare în urnă cu capac (?), deranjat (fig. 3/M. IV; 8/6). Într-o groapă, al cărei contur nu a putut fi precizat, dar având probabil dimensiunile de 0,70×0,50 m, la adâncimea de 0,45–0,70 m, s-a găsit o strachină fragmentară (**2**), răsturnată oblic pe o parte, iar mai jos, la – 0,82–0,90 m, resturi dintr-o oală mare (**1**), între care au apărut puține oase calcinate (415 g). Cele două vase reprezentau, probabil, urna și capacul unui mormânt

deranjat, în mare parte distrus. Cum deranjamentul nu a fost provocat vizibil de o intervenție recentă și nu au fost găsite decât relativ puține oase calcinate, ar putea fi vorba, ca și în cazul M. I–II, de o intervenție intenționată, petrecută în antichitate.

Inventar: **1. Urna – oală** cu două torți („amforă”), lucrată de mână; pastă grosieră, de culoare predominant cenușie-brună (neagră la interior), cu urme de slip lustruit; păstrată cca 25%, reconstituită grafic; Diam. max. cca 30 cm [fig. 6/M. IV 1]; **2. Capacul – strachină** tronconică, cu marginea arcuită spre interior, lucrată de mână; pastă fină, cu slip galben-cenușiu, inițial lustruit; pe umăr sunt dispuse în cruce patru torți mici, aplatizate; păstrată cca 80%; Î. (la buză) 7,9 cm; Diam.max. 25 cm [fig. 6/M. IV 2];

M. V (s. 24/1978, □ 1): mormânt de incinerare în groapă (fig. 2/M. V; 8/5). Groapă de formă dreptunghiulară (dimens. 2,14×1,05 m), orientată NNV 6100 – SSE 2900, adâncită în solul nisipos până la adâncimea de 0,73 m. În umplutură, la nivelul – 0,52 m au fost depuse trei vase: spre capătul de nord al gropii o oală (**1**), răsturnată cu gura în jos, și o căniță (**2**), în poziție verticală, iar spre capătul opus o strachină (**3**) așezată cu gura în jos și spartă. La mijloc, ceva mai jos, dar încă cu 8–10 cm deasupra nivelului fundului gropii, se afla pachetul de oase calcinate, având o întindere de 12×12 cm și o grosime de 10 cm (225 g, fragmente relativ mari).

Inventar: **1. Oală** în formă de clopot, lucrată de mână; pastă relativ fină, cu suprafața netezită, de culoare gălbui-cafenie; pe pântec este prevăzută cu două apucători plate, iar pe umăr – în axul perpendicular – cu doi mici butoni cilindrici; intactă; Î. 19,3 cm [fig. 7/1; 10/1]; **2. Căniță** cu toartă supraînălțată, lucrată de mână; pastă fină, suprafața bine netezită, gălbui-cărămizie; toarta prezintă două șanțuri verticale; o parte din buză lipsește; Î. (la buză) 10,7 cm [fig. 7/2; 10/5]; **3. Strachină** tronconică, cu marginea arcuită spre interior, lucrată de mână; pastă relativ fină, de culoare neagră-cenușie; crăpată și reparată în vechime prin practicarea a două perechi de orificii; Î. 10,4 cm, diam. max. 25 cm [fig. 7/3; 9/6].

Mircea Babeș

Anexa II : Expertiza antropologică a mormintelor de incinerare getice de la Borosești (jud. Iași)

M. III – 1050 g de oase incinerate, foarte fragmentate, de culoare alb gălbui murdar, cu depuneri de crustă calcaroasă. Doar foarte puține fragmente prezintă o culoare gri deschis, nici un fragment de culoare neagră. Se observă deformările și fisurile caracteristice. Duritatea este mare și sunetul metalic. Se poate aprecia că rugul funerar a atins o temperatură de peste 800° C. Din craniu se înregistrează fragmente destul de mici, aparținând, în cea mai mare parte calotei și bazei craniului. Tablele craniene sunt desprinse și deformate de foc. Sunt identificabile și localizabile anatomic:

- porțiunea anterioară a frontalului drept, precum și marginea supraorbitală groasă, obtuză, de tip masculin;
- mastoida dreaptă, fragmentară, ascuțită, dar cu un relief accentuat, temporalele dreapta și stânga cu cavitățile glenoide și conductele auditive externe;
- basioccipitalul cu sutura basilară închisă;
- un condil occipital;
- aripa mare a sfenoidului stâng.

Fragmentele de suturi craniene sunt în general obliterate (închise) endo și ectocranian. Se pot localiza: o porțiune de sutura sagitală din regiunea posterioară și altele din sutura lambdoidă stângă și dreaptă, de asemenea un fragment din sutura coronară, pars bregmatica, care era totuși deschisă endocranian. Grosimile oaselor calotei de 5,6; 5,7; 5,8; 7,2 se încadrează în limitele sexului masculin.

Din masivul facial și mandibulă, sunt prezente: un fragment mare din maxilarul stâng, cu alveolele I 1, Pm 2 și marginea aperturii nazale de tip antropin; o porțiune mare, reîntregită, din corpul și ramul vertical al mandibulei, cu gonioanele reliefate și răsfrânte în afară; un fragment din stânga mandibular, cu alveola lui M 3; un fragment cu orificiul mentonier precum și ambii condili mandibulari de dimensiuni mari (lățime 22 mm, diam. anteroposterior 14,5 mm). Este prezentă o singură rădăcină dentară, probabil canin, cu apexul închis.

Din scheletul postcranian diafizele oaselor lungi constituie marea majoritate a fragmentelor osoase din mormânt. Au putut fi reîntregite porțiuni din toate oasele membrului superior și inferior. Se poate observa că femurele aveau o linie aspră foarte dezvoltată și probabil pilastru, iar tibiile aveau creasta anterioară foarte ascuțită și robustă. Grosimile compactelor: humerus 3,5; 3,8 și 4,2 mm; radius 2,5; 2,8 mm; femur 6,5; 6,8; 7 mm, se încadrează în limitele de variabilitate ale sexului masculin. Epifizele sunt însă foarte fragmentare și dificil de identificat. Se pot observa fragmente mici din capul și condiliile femurali, platourile tibiale și trohlea humerusului. Țesutul spongios este rarefiat.

Centurile sunt mai bine reprezentate. Din bazin, se pot identifica numeroase fragmente: incizura sciatică care pare a fi fost strâmtă, masculină, tuberozitatea ischiadică robustă, fațetele auriculare reliefate, creasta iliacă etc. Nici un fragment din simfizele pubiene. Din centura scapulară sunt prezente mici fragmente din cavitatea glenoidă și acromioanele omoplatului.

Din coloana vertebrală se înregistrează numeroase fragmente din toate regiunile, dar neîntregibile. Corpul axisului este aproape întreg, robust, masculin. Marginile corpurilor vertebrale (lombare ?), prezintă exostoze de dimensiuni moderate.

Din scheletul mâinii și piciorului sunt prezente fragmente de dimensiuni mici. Conform celor prezente se poate concluziona că osemintele au aparținut unui individ de sex masculin, robust supra-mijlociu. Vârsta este mai dificil de diagnosticat. Judecând după suturile craniene, rarefierea țesutului spongios din epifize, precum și exostozele prezente, putem estima o vârstă din categoria matură 40–60 ani.

Scheletul este bine reprezentat, iar incinerarea a fost făcută pe un rug de mare eficiență.

Ofrandă animală: împreună cu oasele umane a fost identificat și un fragment din diafiza femurală a unui porc (*sus scrofa*). Fragmentul are o culoare albăstruie, ce indică o temperatură de ardere de cca 500° C. Probabil a fost depus pe rugul funerar spre sfârșitul ceremoniei. Alături de urna funerară din acest mormânt a fost descoperit și un fragment de calota craniană umană, neincinerat. Fragmentul de 100×85 mm reprezintă partea postero-mediană a parietalului stâng cu *pars obelica* și *pars postica* din sutura sagitală, *pars labdoideea* din sutura lambdoidă deschise (neobliterate) exo și endocranian. Grosimea maximă la bosa parietală este de 5,8 mm și se încadrează în limitele sexului feminin.

Vârsta probabilă – adult 20–30 ani. Fragmentul parietal nu poate aparține individului incinerat depus în urnă. Starea sa de conservare și patina sunt asemănătoare cu cele ale scheletelor din mormântul triplu de înhumare din perioada de tranziție descoperite în suprafața cercetată, fără ca aceasta să implice obligatoriu aceeași datare.

M. IV – 415 g de oase incinerate, prezentând o fragmentare extremă. Culoare alb-gălbuie murdară, deformări și fisuri caracteristice, duritate mare și sunet metalic. Incinerarea a fost făcută pe un rug cu temperatura de peste 800° C.

Din craniu sunt prezente multe fragmente cu tablele interne și externe exfoliate și rulate, aparținând oaselor calotei. Sunt identificabile și localizabile: fragment cu creasta sagitală internă, ambele stânci temporale, precum și cavitățile glenoide ale temporalului, planșeul superior al orbitei. Este de subliniat că fragmentele din partea posterioară a parietalelor, precum și cel al orbitei prezintă hiperostoza porotica într-un grad minimal de expresie. Grosimea oaselor calotei este de 2,2 și 2,6 mm – arătând că este vorba de un subadult. Din maxilare nu se înregistrează nici un fragment osos. O singură rădăcină a unui molar permanent, are canalul radicular destul de larg.

Din scheletul postcranian sunt prezente numeroase fragmente din diafizele oaselor membrelor. S-au reîntregit porțiuni din toate oasele membrelor. Grosimile compactelor sunt mici (radius: 1,8–2 mm; hum. 2,0, 2,2 și 2,5 mm; femur 3,0 și 4,7 mm). Morfologia lor este foarte gracilă. Epifizele sunt bine reprezentate de multe fragmente de dimensiuni mici. În general discurile epifizare sunt nesudate. Se pot identifica fragmente din trohleea humerală sudată și epifizele distale ale radiusului și tibiei nesudate. Sunt de asemenea prezente porțiuni din aripa osului iliac, omoplat și coaste, precum și câteva mici fragmente din scheletul mâinii și piciorului.

Din cele prezentate putem aprecia că osemintele au aparținut unui individ ce abia depășise vârsta celei de-a doua copilării – 14 ani. Sexul este indeterminabil. Scheletul este destul de bine reprezentat anatomic. Nu s-au identificat fragmente de oase animale.

M. V – 225 g de oase incinerate, extrem de fragmentate și dificil identificabile. Culoarea alb-murdar, duritatea mare și sunetul metalic indică o incinerare pe un rug ce a depășit temperatura de 800° C. Din craniu sunt prezente numeroase fragmente de calotă, cu tablele desprinse și deformate de foc. Au fost identificate stâncile temporale, fragmente din osul occipital, cu liniile nucleare abia vizibile, zigomaticul și apofiza ascendentă a maxilarului drept. Mai multe fragmente de frontal prezintă o creastă sagitală internă, foarte dezvoltată și marginea supraorbitală ascuțită, feminină. Puține fragmente de suturi craniene sunt deschise atât exo, cât și endocranian, dar nu pot fi precis localizate. Grosimile calotei craniene sunt de 2,5; 3,2; 4, 0 mm. Din scheletul postcranian se înregistrează în special fragmente din diafizele oaselor membrelor. Grosimea compactei femurului este de 3,8; 4,2 și 4,5 mm. Se încadrează în limitele sexului feminin. În rest, sunt prezente mici fragmente din epifize, vertebre și coaste. Este de remarcat un fragment din dens axis, de dimensiuni mici, gracil, feminin.

După gracilitatea generală a scheletului (calotă, diafize), precum și după marginea supraorbitală, osemintele au aparținut unei femei. Vârsta este dificil de estimat, în lipsa unor indicii mai precise. Preferăm o încadrare largă în categoria adult. Deși sunt prezente fragmente din toate regiunile corpului, scheletul este subreprezentat din punct de vedere cantitativ.

*

Nu putem discuta aici ipoteza înmormântării în două etape principale, înhumare – exhumare – incinerarea cadavrelor. Osemintele studiate în aceste trei cazuri nu se deosebesc aproape cu nimic de cele din mormintele de incinerare obișnuite. Aceste observații nu confirmă, dar nici nu infirmă însă, această ipoteză. Din punct de vedere metodologic, problema este dificil de abordat, criteriile nefiind altceva decât bariere în nisipuri mișcătoare. Cert este doar faptul că fragmentul de parietal neincinerat din M. III nu aparține mormântului respectiv și deci nu poate fi folosit ca argument. Probabil a ajuns acolo în urma activității animalelor subterane. Totuși, pe baza celorlalte elemente și observații arheologice, precum și a paralelelor etnografice, și după părerea mea ipoteza celor două etape, respectiv a celor două modalități ale tratamentului funerar este întemeiată și plauzibilă.

Un element secundar ce ar putea, de asemenea, să pledeze pentru această ipoteză, anulând lipsa unei confirmări osteologice, poate fi durata de timp dintre înhumare și incinerare. Astfel, chiar dacă am fi perfect acoperiți metodologic în separarea osemintelor incinerate provenind dintr-o incinerare primară de cele incinerate după o exhumare a scheletului, trebuie să ținem cont de faptul că noțiunea (calitatea) de os proaspăt (*fresh bone*) acoperă o durată de timp destul de îndelungată (în funcție de climă și sezon) mergând până la câteva luni, perioadă în care oasele se comportă la fel din punct de vedere fizico-chimic, sub influența temperaturilor înalte.

Nicolae Mirițoiu

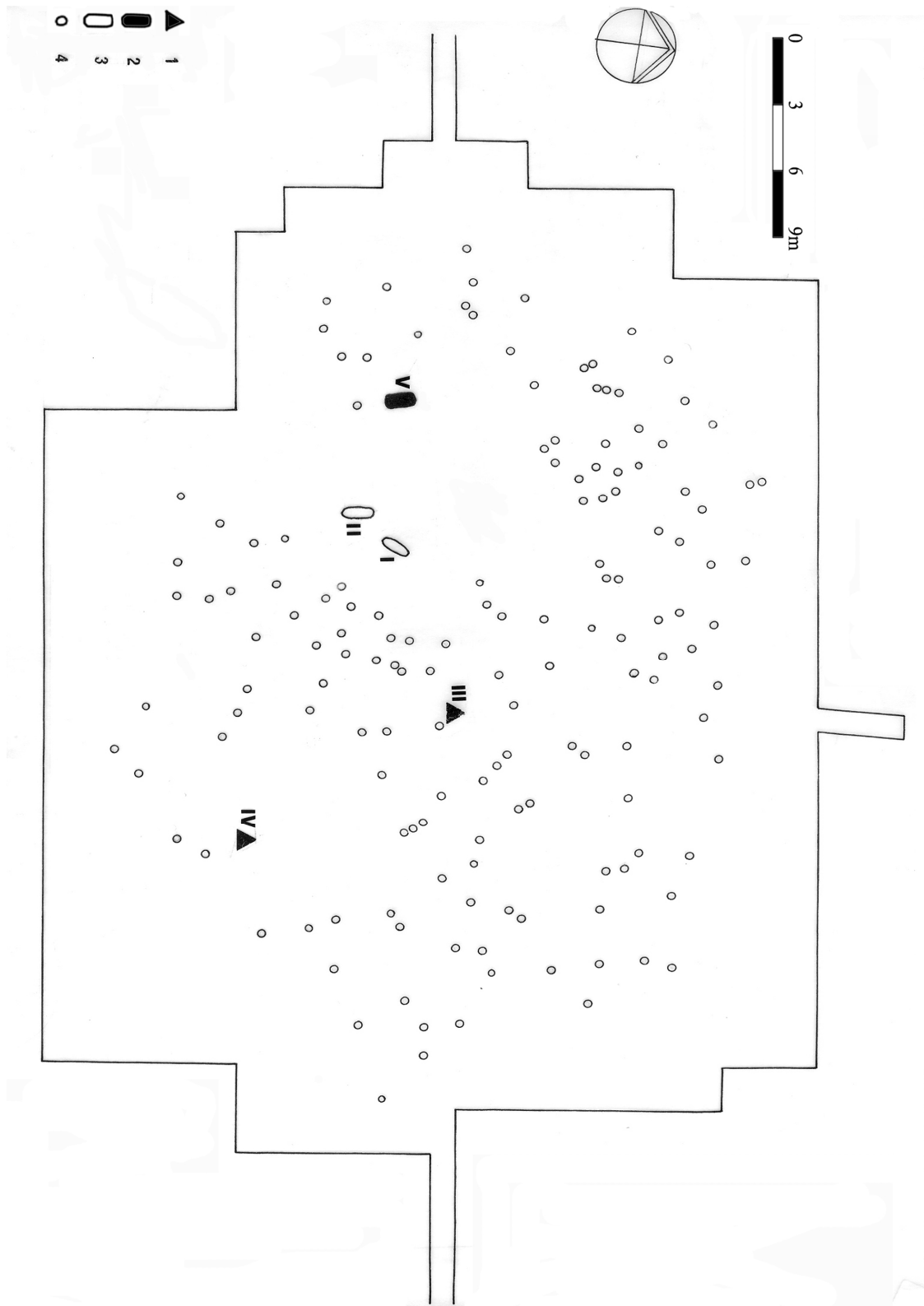

Fig.1. Borosești, jud. Iași (săpături M. Babeș, 1972-1978). Amplasamentul mormintelor getice din secolele IV-III a. Chr. (legenda: 1, mormânt de incinerare în urnă; 2, mormânt de incinerare în groapă mare; 3, structuri funerare fără oseminte; 4, mormânt de tip Poienești-Lukașevka, din secolele II-I a. Chr.).

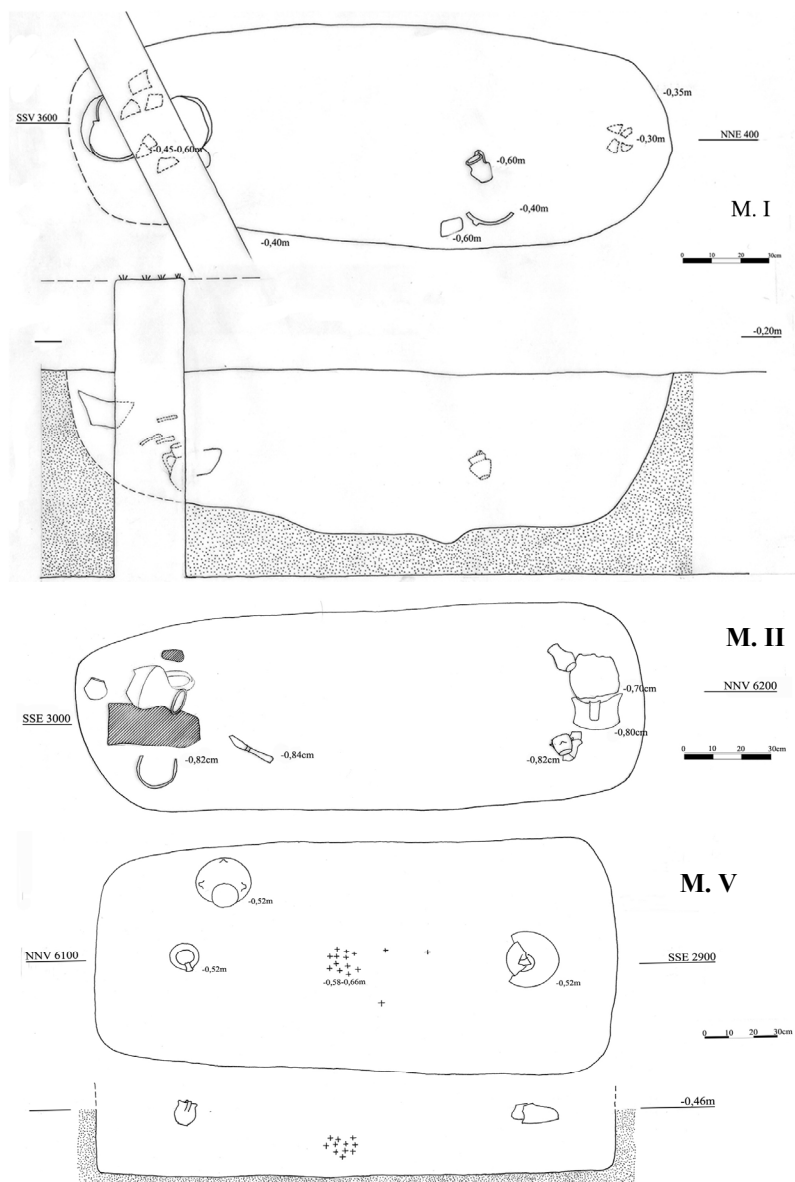

Fig. 2. Borosești, jud. Iași. Structuri funerare cu gropi mari: M. I, M. II și M. V.

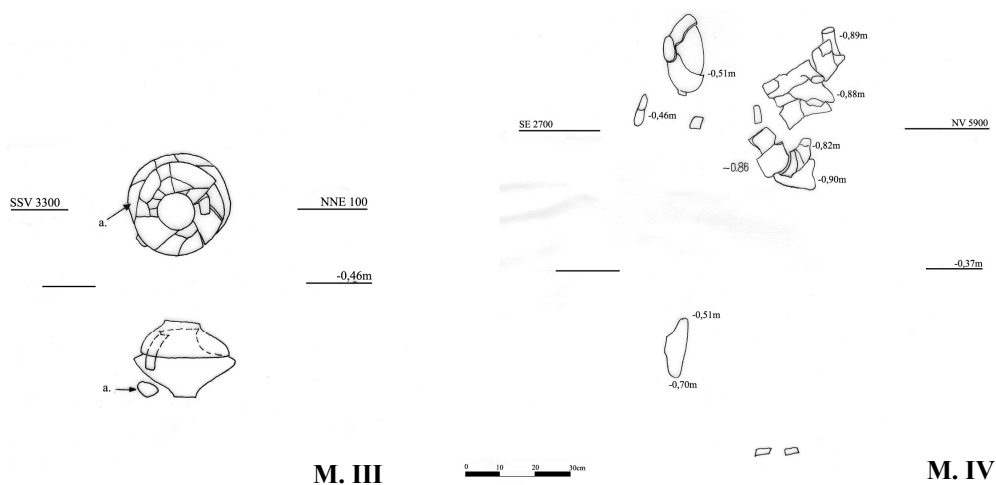

Fig. 3. Borosești, jud. Iași. Morminte de incinerare în urnă: M. III și M. IV.

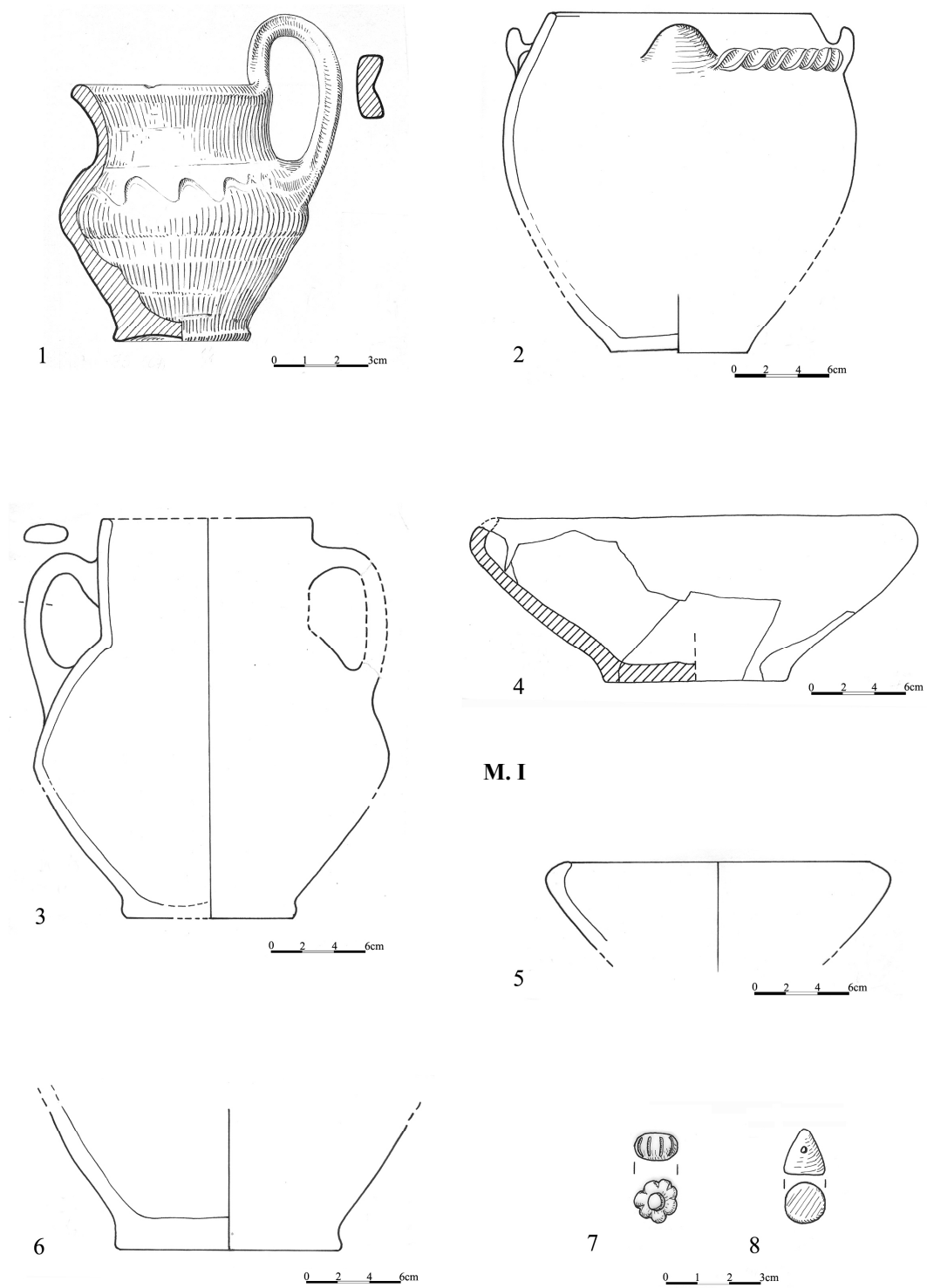

Fig. 4. Borosești, jud. Iași. M. I: inventarul funerar (vase ceramice și perle).

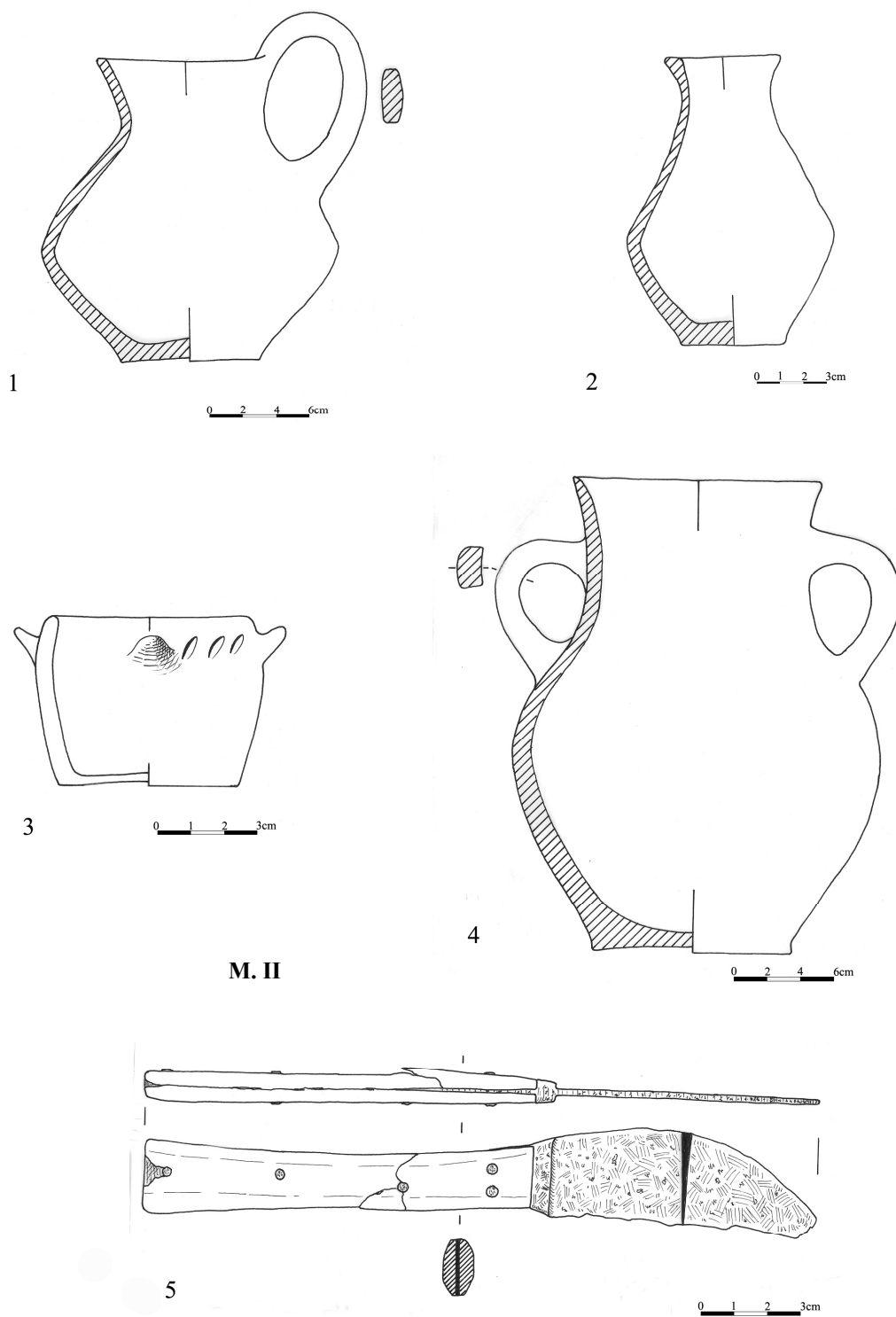

Fig. 5. Borosești, jud. Iași. M. II: inventarul funerar (vase ceramice și cuțit).

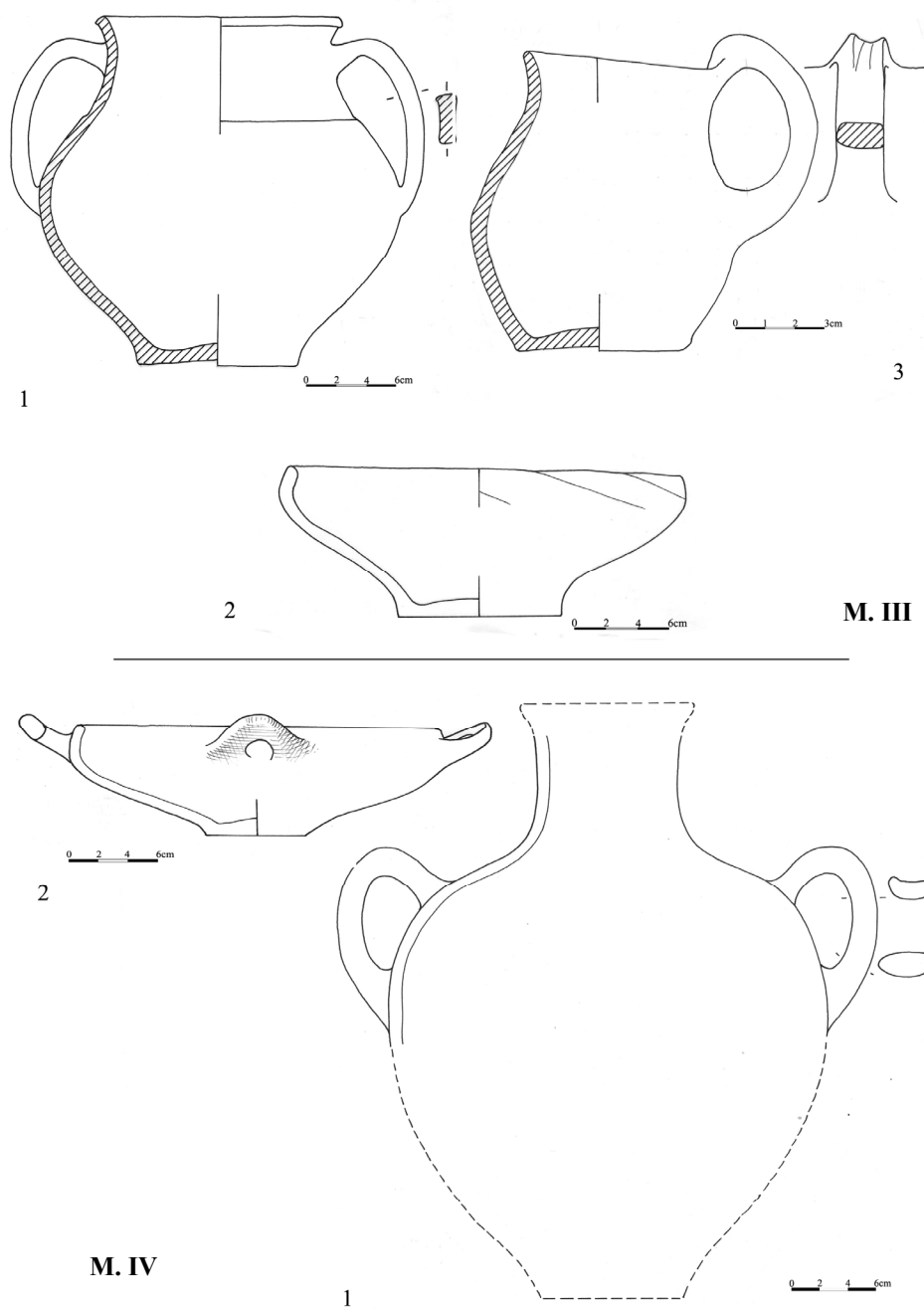

Fig. 6. Borosești, jud. Iași. M. III și M. IV: inventarul funerar (urne, capace și vas adiacent).

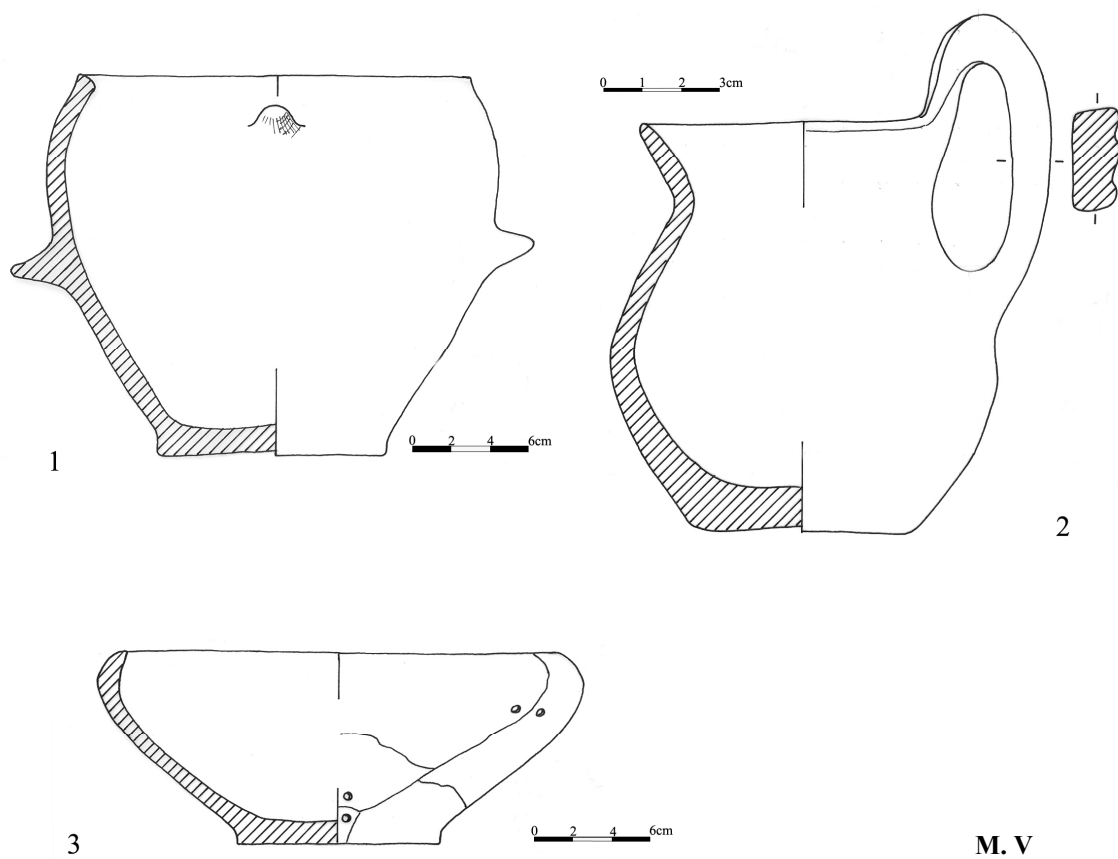

Fig. 7. Borosești, jud. Iași. M. V: inventarul funerar (vase ceramice).

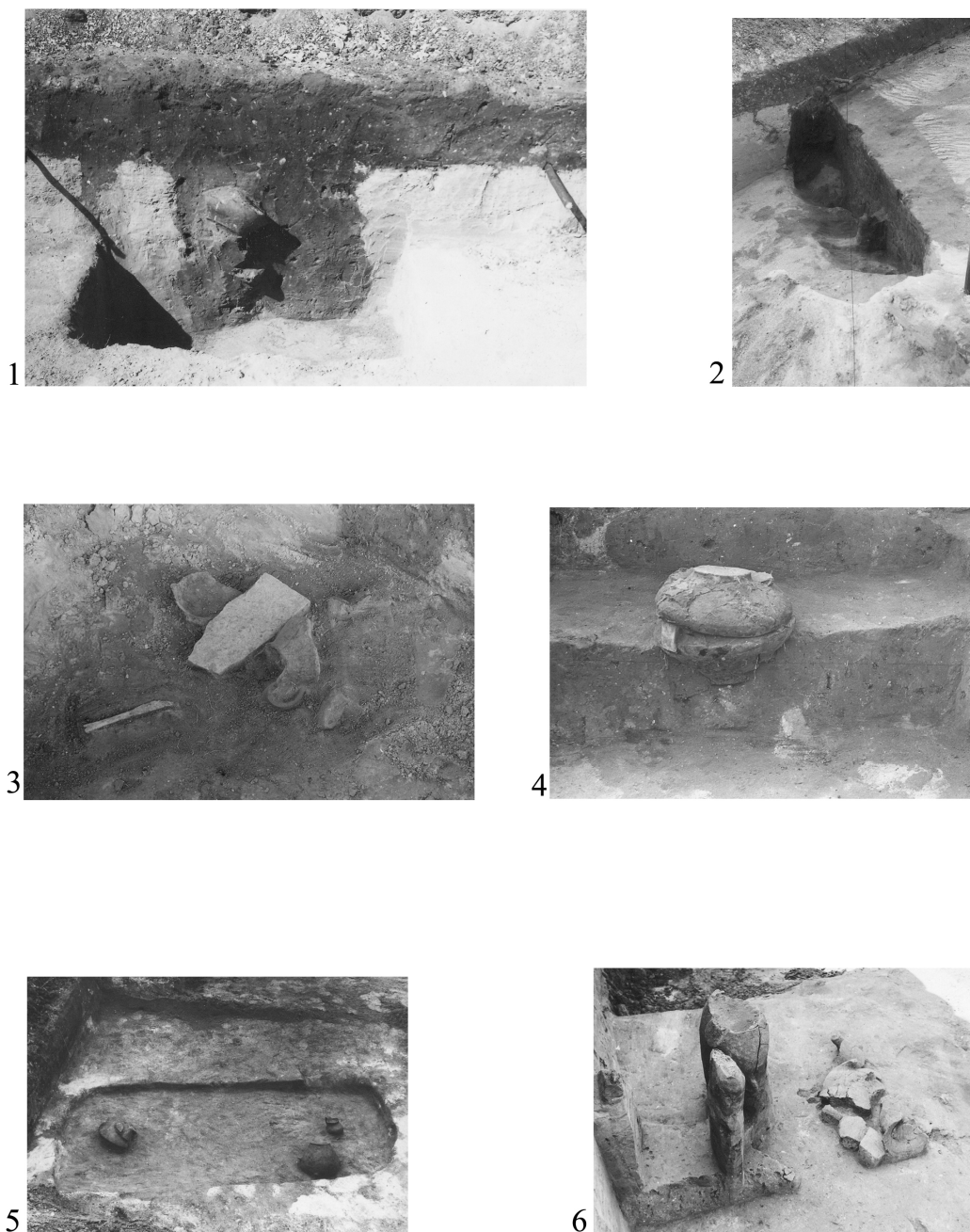

Fig. 8. Borosești, jud. Iași. Vederea mormintelor *in situ*: 1–2, M. I (în secțiune și în plan); 3, M. II (detaliu cu placa de gresie și cuțit); 4, M. III (din profil); 5, M. V (deasupra nivelului fundului gropii); 6, M. IV (deranjat).

Fig. 9. Borosești, jud. Iași. Ceramică din mormintele M. II (2–4), M. III (1, 5) și M. V (6).

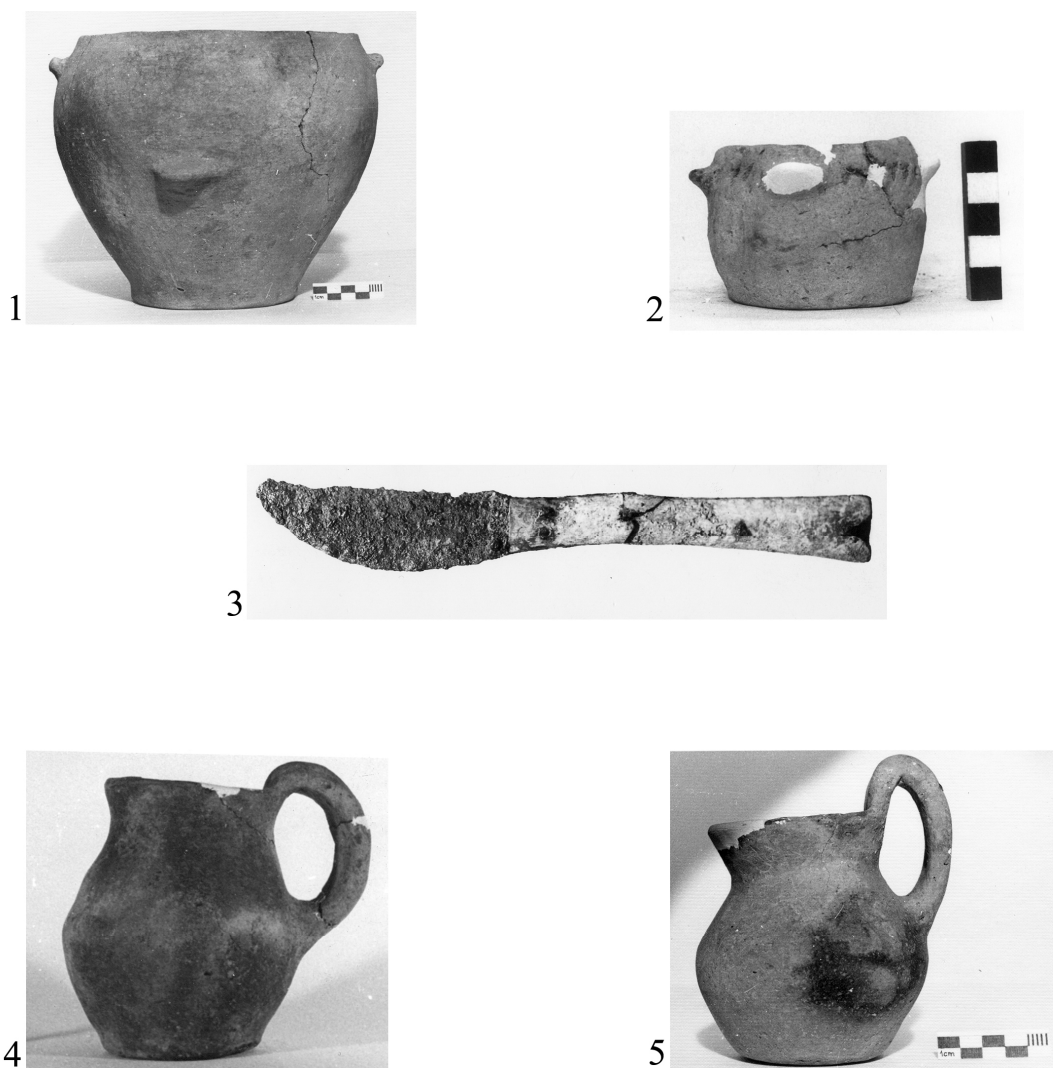

Fig. 10. Borosești, jud. Iași. Ceramică din mormintele M. II (2), M. III (4) și M. V (1, 5);
cuțit cu plăsele de os din M. II (3).

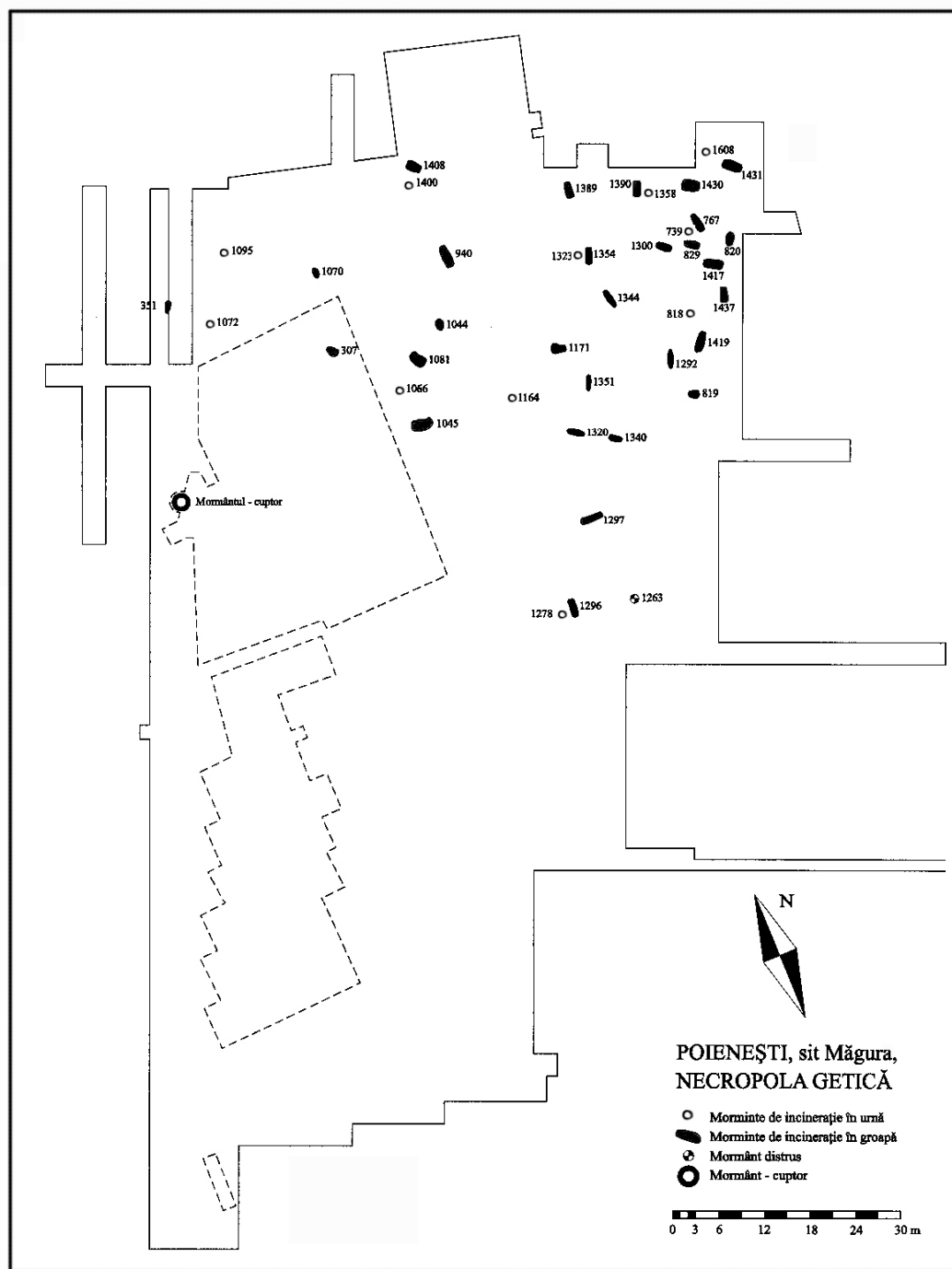

Fig. 11. Poieniști, jud. Vaslui (săpături R. Vulpe, 1949, marcate cu line întreruptă, și M. Babeș, 1979–2000).
Planul necropolei getice din secolele V–III a. Chr.

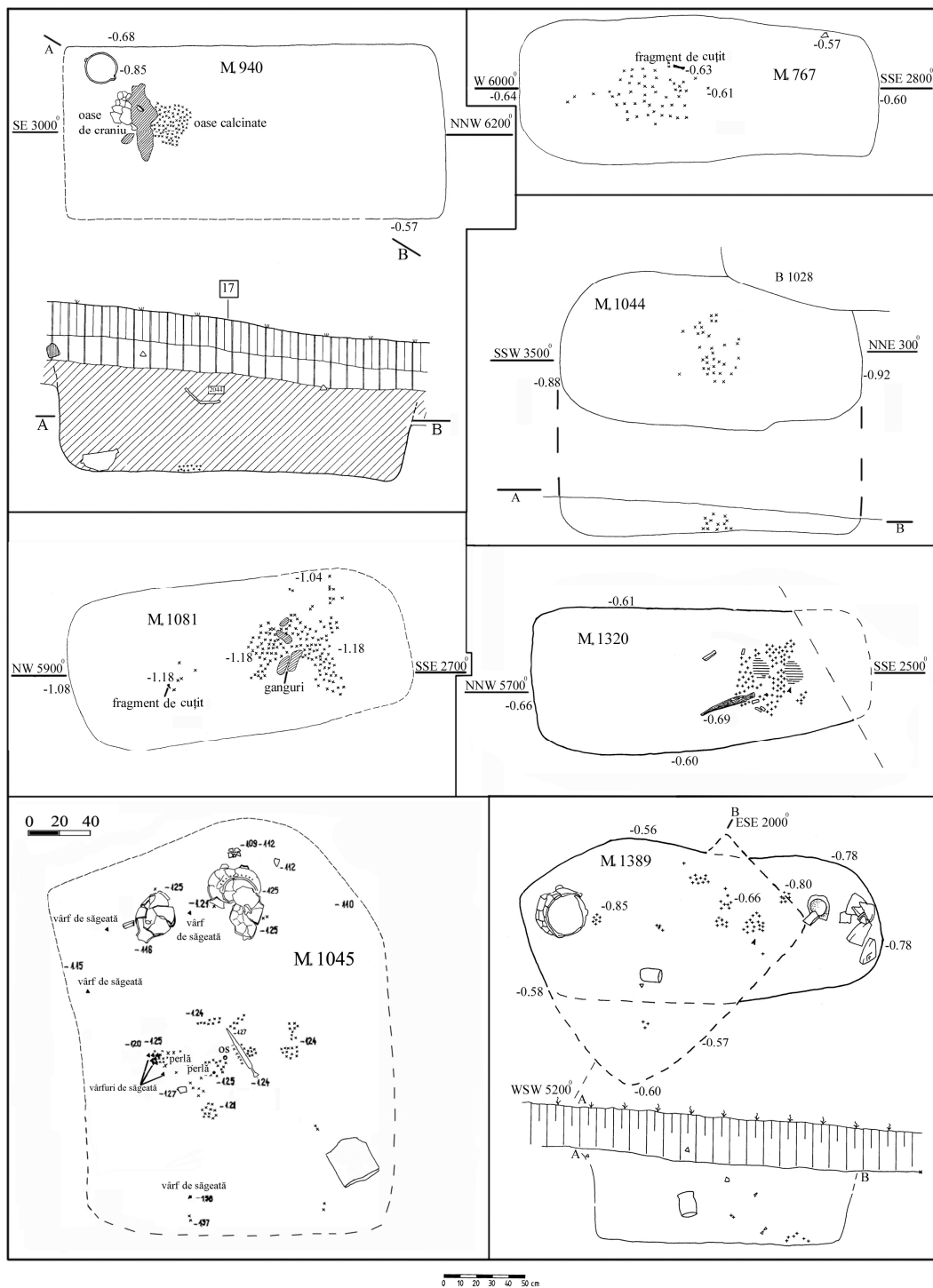

Fig. 12. Poienești, jud. Vaslui. Morminte getice de incinerare cu gropi mari:
M. 767, 940, 1044, 1045, 1081, 1320 și 1389.

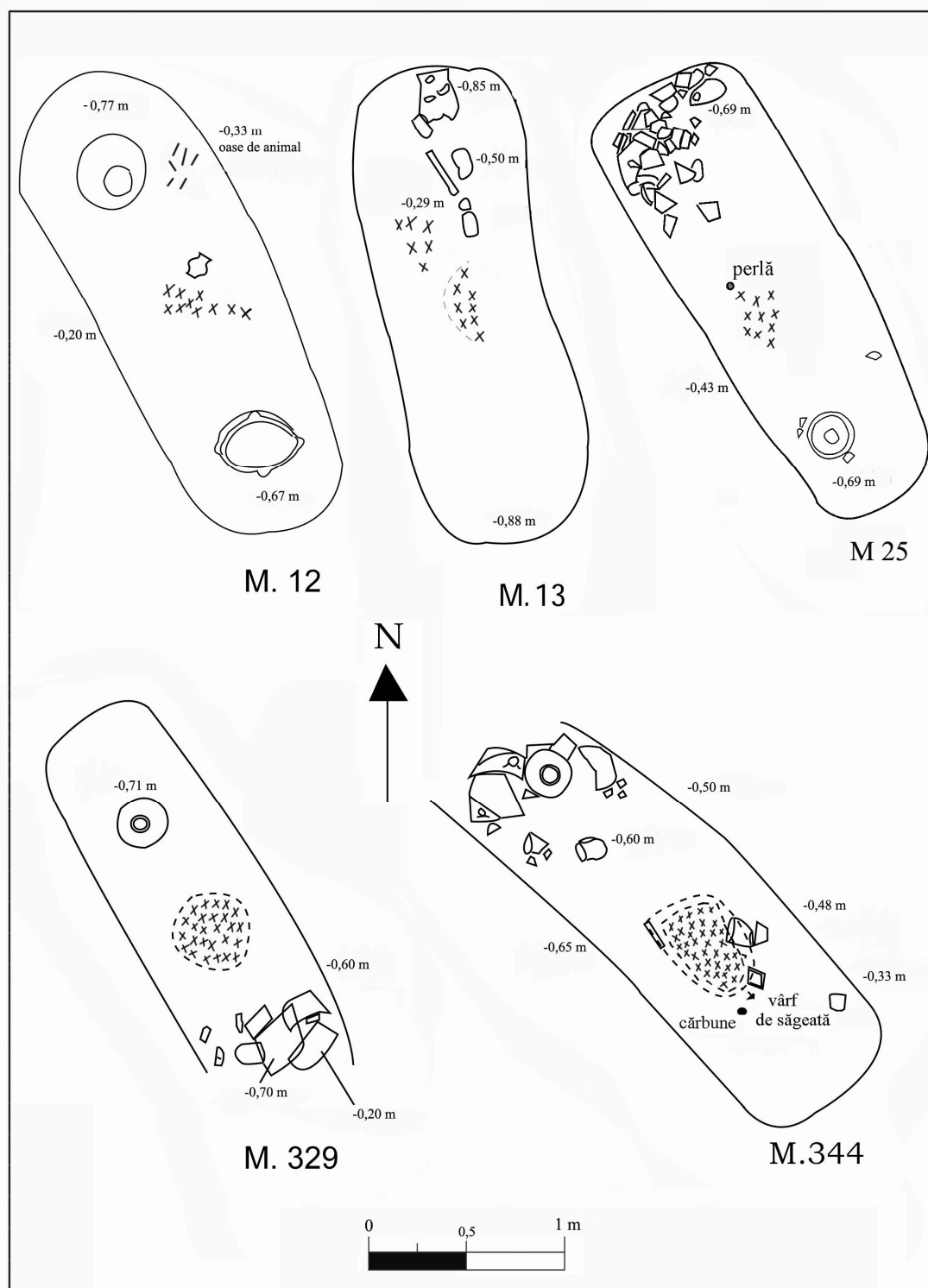

Fig. 13. Stelnica, jud. Ialomița (săpături N. Conovici, Gh. Matei și Anca Ganciu).
Morminte getice de incinerare cu gropi mari: M. 12, 13, 25, 329 și 344.

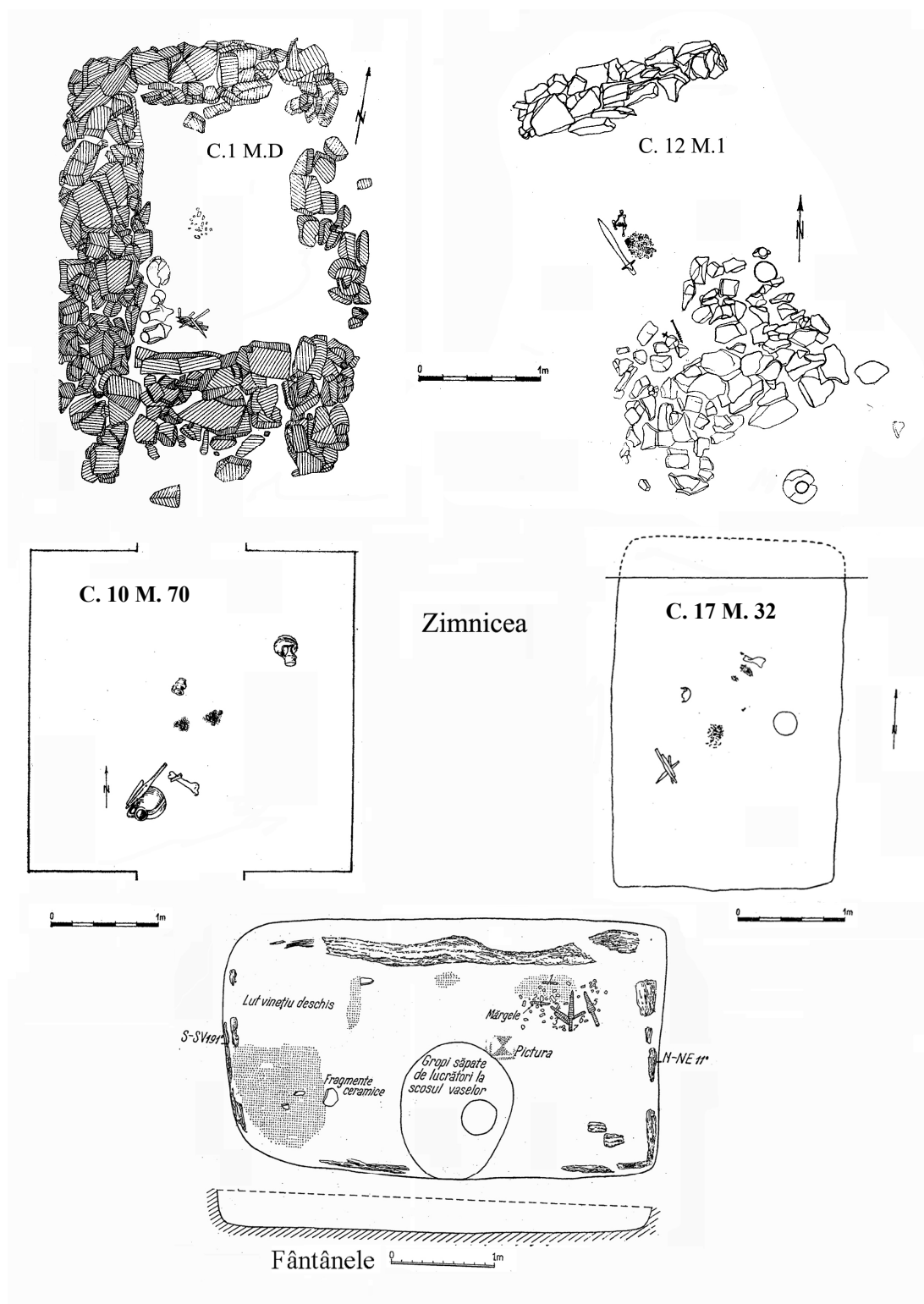

Fig. 14. Zimnicea, jud. Teleorman („Câmpul Morților”, după A. D. Alexandrescu): morminte de incinerare „principale”, cu gropi mari (C10 M. 70 și C17 M. 32) sau cu camere zidite în piatră (C1 M. D. și C12 M. 1); Fântânele, jud. Teleorman (după C. N. Mateescu și M. Babeș): mormânt getic de incinerare în cameră funerară cu eșafodaj de lemn.

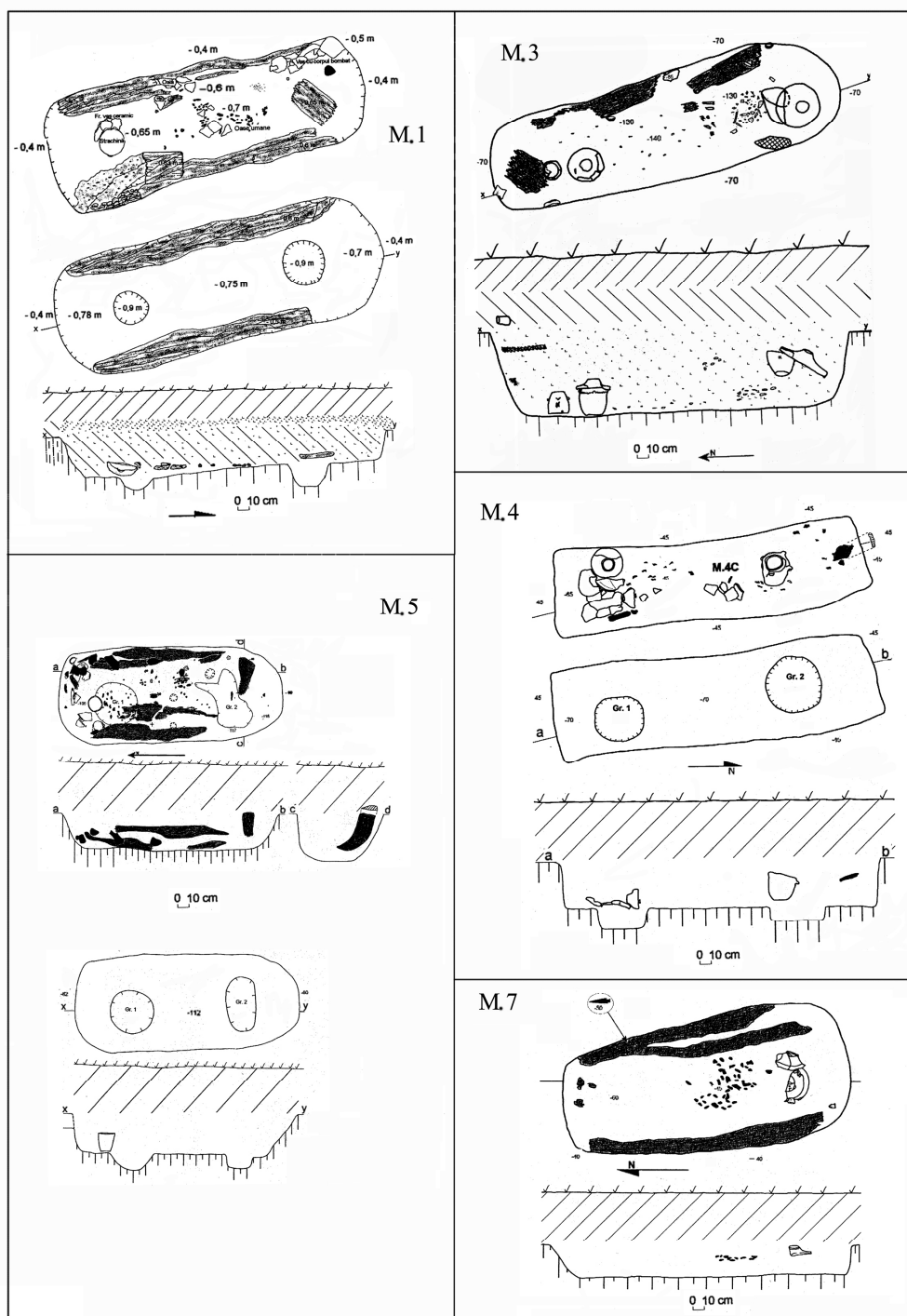

Fig. 15. Olteni, jud. Covasna (după V. Sîrbu, V. Căvruc, D. Buzea). Morminte de incinerare cu gropi mari, adesea cu urme de eșafodaj de lemn: M. 1, 3, 4, 5 și 7.

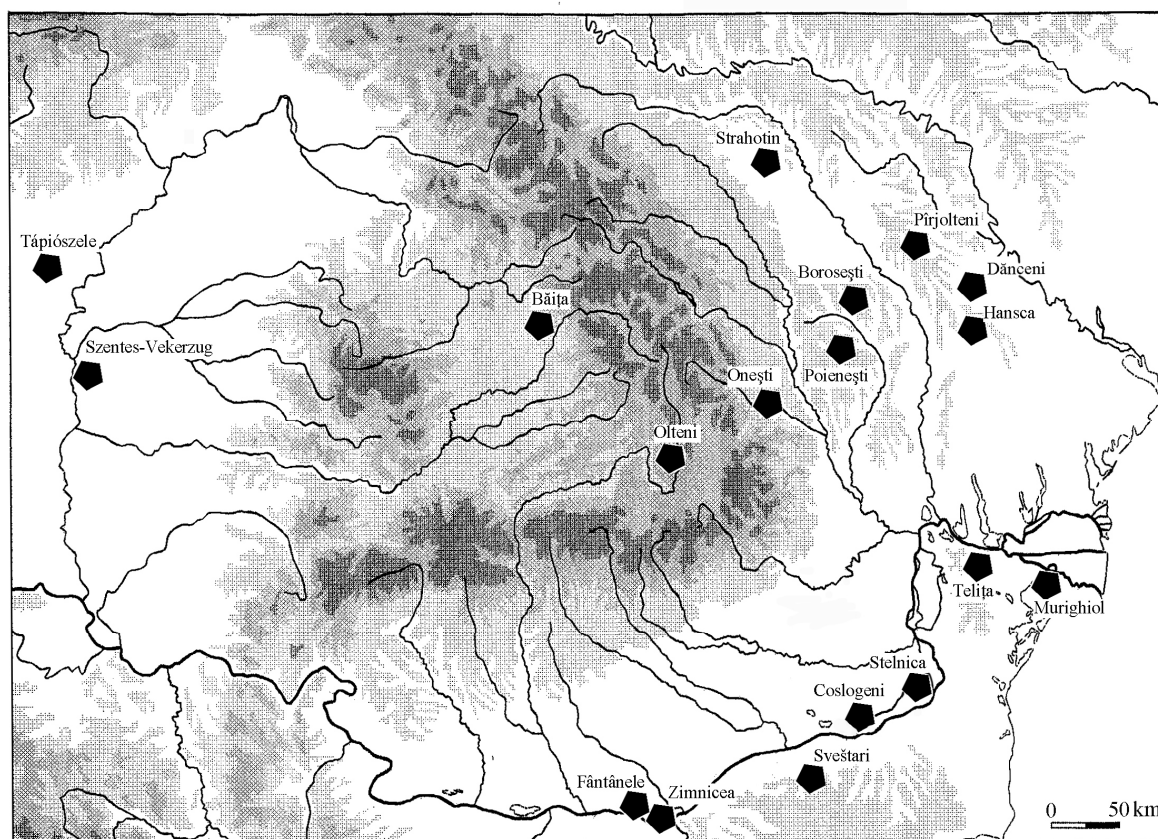

Fig. 16. Răspândirea mormintelor de incinerare cu gropi mari în spațiul carpato-danubian (secolele V–III a. Chr.).

PRATIQUES FUNÉRAIRES BIRITUELLES PROLONGÉES DANS L'ESPACE CARPATHO-DANUBIEN AUX Ve–IIIe S. AV. J. C.

RÉSUMÉ

Les recherches entreprises en Moldavie Centrale ces derniers 40 années sur la civilisation germanique de Poieniști-Lukaševka (note 1) ont abouti aussi à la découverte de quelques nécropoles plus anciennes, qui sont attribuées à la population locale des Gètes. Dans deux de ces nécropoles : Borosești, dép. de Iași, et Poieniști, dép. de Vaslui, nous avons fait des fouilles exhaustives. Ces découvertes mènent à une augmentation sensible du nombre encore assez réduit des sites funéraires gètes de l'espace est-carpathique et apportent des informations inédites sur le rite et les pratiques funéraires spécifiques pour la période de début du Second Âge du Fer (V^e–IIIe s. av. J. C.). Sur cette base, en reprenant une communication faite en 2001 au XIVe Congrès UISPP à Liège (note 3), nous allons essayer d'argumenter une hypothèse originelle sur l'utilisation alternative de l'inhumation et de l'incinération dans le cadre des certaines pratiques funéraires prolongées, connues dans un espace plus large situé entre le Dniestr et la Tisza.

À **Borosești** nous avons découvert cinq structures funéraires de caractère spécial, attribués à une petite nécropole gète des IVe–IIIe s. av. J. C. (fig. 1): deux tombes à incinération avec urne couverte (**T. III–IV**; fig. 3; 6; 8/4, 6), une tombe d'incinération à fosse rectangulaire, ayant les dimensions d'une tombe à inhumation: 2,15×1,05 m (**T. V**; fig. 2 en bas; 7; 8/5) et deux structures dénommées **T. I** et **T. II**, avec des fosses de forme ovale-allongée et grandes dimensions (2,10×0,75 et 2,00×0,70 m), ne contenant aucune trace d'ossements, ni incinérés, ni inhumés; en échange, on y a découvert plusieurs vases gètes, déposés sans ordre, parfois cassés, dans le remplissage, surtout vers les extrémités des fosses, qui semblent représenter les restes du mobilier funéraire, qui comprenait aussi deux perles, une plaque de pierre (grès) et un couteau en fer de type scythe (fig. 2; 4; 5; 8/1–3). Vue la forme et les dimensions, on peut supposer que dans ces fosses ce sont des cadavres complets, avec leur mobilier funéraire, qui ont été inhumés temporairement. Après un délai de temps, qui pouvait durer entre quelques mois et une année, ces corps ont été exhumés pour subir un nouveau traitement funéraire et pour être mises finalement en tombe dans un autre endroit. Dans notre cas, on pourrait supposer que après l'inhumation temporaire dans les **T. I** et **T. II**, les cadavres auraient été incinérés et éventuellement enterrés dans les structures à urnes désignées comme **T. III** et

T. IV. En poursuivant ce jugement hypothétique on pourrait aussi supposer que dans la T. V un cadavre a été enseveli temporairement, dans la même fosse où, après l'incinération, ses os calcinés ont trouvé leur dépôt final. Les grandes dimensions de cette fosse, le bouleversement des vases d'offrande (deux des trois étaient renversées, un était cassé), ainsi que leur position et le dépôt des os calcinés en dessus du fond de la fosse, dans le remplissage – sont des arguments pas de tout négligeables à cet égard.

Cette dernière hypothèse semble bien s'accommoder avec les observations qui ont été faites sur la nécropole gète de **Poienestî**, fouillée par nous entre 1979 et 2000 qui, mis à part la soit-disant „tombe-four” découverte par R. Vulpe en 1949 (notes 6, 9–10), comprenait 41 tombes à incinération : 10 avec urnes et 31 à fosses (fig. 11), dont la majorité avaient évidemment des dimensions beaucoup plus grandes (longueur de 1,50 à 2,90 m, largeur entre 0,75 et 1,25 m), qu'il aurait été nécessaire pour les ossements résultés d'une incinération et pour le mobilier qui les accompagne, mais qui auparavant aurait pu abriter légèrement un corp inhumé (fig. 12). Il semble que, ainsi que nous l'avons supposé pour la T. V de Borosești, dans les tombes à grandes fosses de Poienestî des cadavres, accompagnés parfois de la vaisselle (à la tête ou aux pieds), ont été ensevelis à titre temporaire; plus tard elles ont été exhumées, incinérées et leurs restes déposés dans les mêmes fosses.

La motivation de ce type de comportement funéraire nous échappe. Pour l'instant, importante c'est la constatation et la restitution hypothétique de certaines pratiques rituelles, longtemps ignorées, mais révélées ce dernier temps par nos découvertes de Borosești et de Poienestî. Il semble donc que:

1. L'enterrement comprend plusieurs étapes (inhumation, exhumation, incinération, dépôt final) qui se déroulent pendant un laps de temps plus ou moins long. Il s'agit donc des sépultures prolongées, à plusieurs étapes, de ce que, suivant R. Hertz (1907) et W. Stöhr (1959), Renate Meyer-Orlac (note 11) appelle „*verzögerte Bestattung*”/„*mehrstufige Bestattung*”.

2. La pratique funéraire implique pour le même individu décédé, de manière successive/alternative, le deux rites principaux: l'inhumation et l'incinération. L'inhumation représente le rite primaire, utilisé provisoirement (*la sépulture provisoire*), tandis que l'incinération représente le traitement final des dépouilles mortelles. Il s'agit donc d'une pratique funéraire birituelle, où les deux rites ne s'opposent et ne sont pas incompatibles.

À notre avis, cette hypothèse trouve une certaine confirmation par les découvertes semblables de Moldavie (Slobozia-Onestî, notes 12–14), de Bessarabie (Dănceni et Pârjolteni, notes 24–38), de Valachie (Stelnica, notes 39–48 et fig. 13 ; Zimnicea, notes 54–65 et fig. 14; Fântânele, note 66–67 et fig. 14 en bas), de la Dobroudja (Telița et Murighiol, notes 68–71), de la Transylvanie (Băița, notes 72–75, et plus récemment Olteni, notes 76–86 et fig. 15) et même plus loin vers l'ouest, dans la plaine de Tisza (Szentes-Vekerzug et Tápiószéle, notes 87–91). Voir aussi la carte à fig. 16. Dans ces nécropoles on a découvert un certain nombre de tombes d'incinération à fosse rectangulaire, ayant les dimensions d'une tombe à inhumation, parfois aménagées en utilisant la pierre, le bois et la terre glaise pour constituer des vraies chambres funéraires, accessibles longtemps après le premier ensevelissement, ce qui explique les nombreuses traces d'interventions ultérieures, qui ont affecté le mobilier et les dépouilles mortelles. Quand ceux-ci font défaut (comme à Borosești, T. I–II) il ne s'agit pas, à notre avis, des *cénotaphes* (notes 105–108) mais plutôt des *sépultures provisoires*, d'où les cadavres ou les squelettes ont été retirés pour être incinérés et pour l'enterrement final dans un autre endroit.

Le nombre des personnes qui ont subi ces pratiques funéraires particulières diffère d'une nécropole à l'autre. La question se pose de savoir quelles sont les critères qui ont déterminé le choix de ces pratiques inouïs. À Poienestî la majorité des tombes à grande fosse possèdent un mobilier pauvre, tandis qu'à Zimnicea elles sont des „tombes principales” à riche mobilier. En absence des déterminations anthropologiques pour les grandes séries (Poienestî, Stelnica, Murighiol) on ne sait pas si le sexe ou l'âge du décédé jouaient un certain rôle dans le choix du rite. Les sépultures prolongées, par étapes successives d'inhumation et d'incinération, semblent prouver chez les Gètes et les autres populations de la Thrace du nord le désir d'ajourner la mort le plus long possible et de conserver la relation entre le mort et la collectivité. Sans entrer dans les détails de la discussion, il convient d'évoquer ici les interventions antiques dans les tombes royales de Sveshtari, en Bulgarie, qui, selon Diana Guergova (notes 122–123) ne sont pas des traces de pillage, mais des manifestations des pratiques rituelles en relation avec la croyance et les pratiques de *l'immortalisation*.

Les auteurs sont conscients de l'audace des hypothèses avancées, mais ils sont néanmoins convaincus qu'une telle discussion était depuis longtemps nécessaire. Nous espérons bien que les efforts concertés des collègues archéologues et anthropologues, tenant aussi compte des données ethnologiques, ne manqueront pas à donner des résultats plus convaincants dans un proche avenir.

LÉGENDE DES FIGURES

- Fig. 1. Borosești, dép. de Iași (fouilles M. Babeș, 1972–1978). Position des tombes gètes des IVe–IIIe siècles av. J. C. (1, tombe d'incinération à urne; 2, tombe d'incinération à grande fosse; 3, structure funéraire sans ossements; 4, tombe de la culture de Poienestî-Lukaševka, IIe–Ier s. av. J. C.).
- Fig. 2. Borosești, dép. de Iași. Structures funéraires à grande fosse: M. I, M. II et M. V.
- Fig. 3. Borosești, dép. de Iași. Tombes à urne: M. III et M. IV.
- Fig. 4. Borosești, dép. de Iași. Tombe M. I: mobilier funéraire (poterie et perles).
- Fig. 5. Borosești, dép. de Iași. Tombe M. II: mobilier funéraire (poterie et couteau).
- Fig. 6. Borosești, dép. de Iași. Tombes M. III et M. IV: mobilier funéraire (urnes, couvercles et cruche).

- Fig. 7. Borosești, dép. de Iași. Tombe M. V: mobilier funéraire (poterie).
- Fig. 8. Borosești, dép. de Iași. Tombes *in situ*: 1–2, M. I; 3, M. II (détail avec plaque de grès et couteau); 4, M. III (vue latérale); 5, M. V (niveau en dessus du fond de la fosse); 6, M. IV (détruite).
- Fig. 9. Borosești, dép. de Iași. Poterie des tombes M. II (2–4), M. III (1, 5) et M. V (6).
- Fig. 10. Borosești, dép. de Iași. Poterie des tombes M. II (2), M. III (4) et M. V (1, 5); couteau à manche en os de la tombe M. II (3).
- Fig. 11. Poienești, dép. de Vaslui (fouilles de R. Vulpe, 1949, délimitées par des lignes interrompues, et de M. Babeș, 1979–2000). Plan de la nécropole gète des Ve–IIIe siècles av. J. C.
- Fig. 12. Poienești, dép. de Vaslui. Tombes gètes d’incinération à grande fosse: M. 767, 940, 1044, 1045, 1081, 1320 et 1389.
- Fig. 13. Stelnica, dép. de Ialomița (fouilles de N. Conovici, Gh. Matei et Anca Ganciu). Tombes gètes d’incinération à grande fosse: M. 12, 13, 25, 329 et 344.
- Fig. 14. Zimnicea, dép. de Teleorman, „Câmpul Morților” (d’après A. D. Alexandrescu): tombes „principales” d’incinération à grande fosse (C10 M. 70 et C17 M. 32), voire à chambre funéraire bâtie en pierre (C1 M. D. et C12 M. 1); en bas, Fântânele, dép. de Teleorman (d’après C. N. Mateescu et M. Babeș): tombe d’incinération à chambre avec échafaudage en bois.
- Fig. 15. Olteni, dép. de Covasna (d’après V. Sîrbu, V. Căvruc, D. Buzea). Tombes d’incinération à grande fosse, souvent avec des traces d’échafaudage en bois: M. 1, 3, 4, 5 et 7.
- Fig. 16. Diffusion des tombes d’incinération à grande fosse dans l’espace carpatho-danubien (V^e–IIIe siècles av. J. C.).